

KÖRMENDI JÁNOS

NAGYMAJLÁTH TÖRTÉNETE MEGTELEPEDÉSÉTŐL
AZ ÖRÖKVÁLTSÁGI SZERZŐDÉS MEGKÖTÉSÉIG

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

T A R T A L O M J E G Y Z É K

Bevezetés	2.
I. Előttörténet	4.
1. Az első településnyomok	4.
2. A középkori felu: Székegyháza	16.
3. A Székegyházi puszte	28.
II. A telepítés és az első évek története	
1843-1848.	37.
1. A telepítvényes felvek létrejötte	
Csanád megyében	37.
2. A puszte megcsállása	48.
3. Kik jöttek, miért jöttek	63.
4. A földterület beosztása és a név-	
adás	79.
5. A szerződés	93.
6. A dohány	108.
7. Az első évek gazdasági mérlege	124
III. 1848-1849 és hatása Nagymajláthon	133.
IV. Változások a telepítvény életében az	
örökváltsági szerződés létrejöttéig	157.
1. Gazdaság	157.
2. A népesedés alakulása és a szellér-	
társadalom változásai	181.
3. Szociális körülmények, egészségügy	201.
4. Oktatásügy	225.
V. Az örökváltság	236.
VI. A kutatás további lehetőségei	254.
VII. Jegyzetek	258.
VIII. Képmellékletek jegyzéke	283.

B E V E Z E T É S

Az értékesítés szerzőjét kezdetben Nagymajláth történetének monografikus feldolgozása motiválta a megírásban. A kutatás során felvetődő újabb és újabb összefüggések, majd a felszabadulás utáni fejlődés falusi környezetre gyakorolt hatásának megismerése fordította figyelmét a kistelepülések problémáira, előtörténetére és további sorsára. Így Nagymajláth múltjának elemzésekor olyan gondolatok is vezérelték, hogy a községtörténet egy részének bemutatásával csekély segítséget nyújtson a 700 lelket számláló kisközség további sorsának meghatározásához.

Nem titkoljuk, hogy a tudományos igényű feldolgozás mellett igen erős motiváló tényezőként hatott a szülőföld szeretete, az ősek iránti tisztelet, a község jelene és jövője iránt érzett felelősség is. Ez az érzelmi kötődés, az egészséges lokálpatriotizmus olyan erővel hatott, hogy az időnkénti megtorpanásokon mindig átsegítette a szerzőt. Ebben a megközelítésben van egyfajta kollektív jellege is a munkának. Bizonyítja ezt az is, hogy az adatok egy része /különösen az 1960-as években gyűjtött visszaemlékezések és néprajzi adatok/ a falu idős lakóinak - köztük az őseknek - az ajándéka. Közöttük a tudományos igényű feldolgozásokhoz számos rendkívül értékes, útbaigazító iránytű volt, mint például a hivatalos telepítést közvetlenül megelőző időszak népesedési problémáira történő utalások.

Véleményünk szerint a helytörténetírás egyik régi adósságából törlesztünk egy keveset akkor, amikor a közvetlen kincstári telepítésű kertészközségek életébe nyerünk betekintést a Nagymajláth megtelepedését közvetlenül megelőző és az ezt követő időszak rövid bemutatásával. A szülőfalu sorsának alakulása ebben az összefüggésben tipikusnak mondható egészen a századforduló időszakáig.

A különböző levéltári források egybevetésével több új, eddig ismeretlen tényre és összefüggésre sikerült rámutatni. Ezek közül kiemeljük a következőket: Nagymajláth is rajos település a környező községekhez hasonlóan, a megtelepülők magvát egy másik kertészközség, Dombegyháza lakói adták; az újonnan érkezők egy része már a hivatalos telepítés előtt is itt élt; a feles dohánytermesztés ráfizeteses volt, elsősorban azért, mert a talaj nem felelt meg a növénynek; az egész település élete a konjunktúrára volt alapozva, ennek köszönhette létét, de kudarcait is. Népessége az állandó csorélódás és a természetes szaporodás miatt a vizsgált időszakban fiatal volt, ami azt is jelenti, hogy a munkaképes korosztály első generációjának társadalmi, gazdasági, szociális problémáit, a fiatalabb korosztályt általában jellemző vállalkozói szellemet, a nagyfokú munkabírást és a történelmi igazságot megvalósítani akaró forradalmi szellemet tudjuk nyomon követni az események megrajzolásakor.

A vizsgált időszak jogi szempontból is fontos változásokat jelez: a hivatalos telepítés évétől az örökváltásági szerződés megkötéséig Nagymajláth nem számított rendes községnek; átmenet volt az ideiglenes telep és a közbizleti funkciókkal felruházott közigazgatási egység között. E lehetőségből és a telepítvényes jellegből fakadó megkülönböztető jegyek a mai napig külső jellegében még mindig felfedezhetők.

Az értékezés tisztelgés a 140 évvel ezelőtti Nagymajláthra települő őseknek, a pusztai tájon otthon alapító népességnek. Szeretnénk, ha a szülőföld és a haza szeretetének egy szerény kis példatára is lenne.

I. ELŐTÖRTÉNET

1./ Az első településnyomok

Nagymajláth határában a mai napig tudományos igényű feltáró régészeti ásatás nem volt. Az Alföld közel eső területein végzett leletmentő és feltáró munkák /Hódmezővásárhely, Szentés, Orosháza, Pitvaros, Battonya, Tótkomlós/ azonban számos olyan azonosítási lehetőséget kínálnak, amelyekből következtethetünk a falu határának őskori életére. A földfelszín nyújtotta letelepedési lehetőségek /a gazdag vízhálózat nyomait még ma is őrzik a kisebb fennmaradt tavak, erek, völgyek, amelyek egykor élő kapcsolatban voltak a Marossal, Körössel, Tiszával/ és a mai falu határában végzett terepbejárás során előkerült ^{szék} ~~marv~~ányleletek egyértelműen bizonyítják, hogy ez a terület már az őskorban is lakott volt. ¹

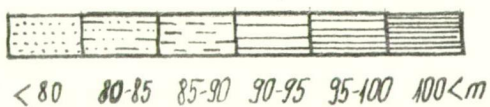
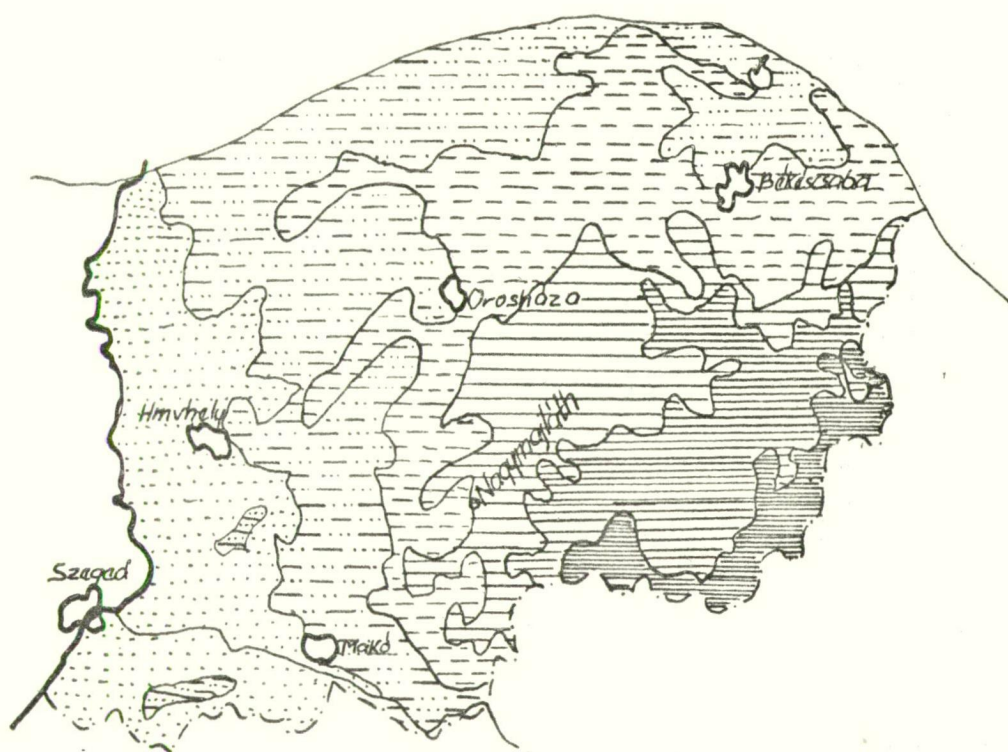
A terület első lakóit a Körös kultúra délről felhúzó népcsoportjaival azonosíthatjuk. Ez az újkőkori /i.e. 5000- i.e. 3200/ népesség már ismerte a földművelést, az élelem rendszeres termelését, de még fontos kiegészítő foglalkozása volt a gyűjtögetés és különösen a halászat. Hódmezővásárhely, Szentés határában nagy kiterjedésű telepek jelzik azt, hogy a kultúra népe nagyobb csoportokban élt együtt, másrészt azt, hogy hosszú időn át virult itt. Az átégetett sártapasz-rögök, jellegzetes élelemtartó edényeik arról tanuskodnak, hogy épített lakóházaik /kúnyhók, putrik/ voltak. A ház körül használatos edények felületét igen gyakran körömszipkedéssel vagy plasztikus mintákkal, nemegyszer szematikus ember- és állatalakokkal díszítették. ²

A falu keleti és nyugati részén a mély vízvonulatok mellett húzódnak magas, partos részekon előkerült szórvány-
leletek, településnyomok nem kiterjedt telepről tanusko-
nak. A becsipett mintájú és plasztikus díszeket viselő
edénytöredékek, a rengeteg kagyló maradvány, az átégetett
sártapesz-rögök, a települési hulladékokkal töltött /fel-
tehetőleg agyagkitermelő/ gödrök fontos bizonyítékok a
kultúra népének megjelenéséről. ³ A két telep fekvése, ki-
terjedése hasonlít az Orosházán és környékén /Pusztaföld-
vár/ előkerült telepekéhez, amelyek a nagyobb /Tiszához
közeledő/ telepek keleti nyúlványait jelentik, egyben az
egyes közösségek közötti, már ebben a korban is fennálló
közvetlen és közvetett kapcsolatok fontos láncszemeit
rejtik magukban. Ugy tűnik, hogy az Alföld és Erdély
korabeli népcsoportjai közötti kapcsolat egyik útja vi-
dékünkön húzódtott át. ⁴ Ha ezt a képzeletbeli utat a
későbbi korok "Aradi út"-jával azonosítjuk /Orosháza -
Bettonya - Arad; Tótkomlós - Mezőhegyes - Bettonya - Arad
vonalon át ma is nyomon követhető/, és amely a falu kele-
ti, partosabb határrészének szélén húzódnak, könnyen el-
is képzelhető ez a kapcsolat. Azt, hogy az út a magasabb,
tehát víztől védett partvonulatokon /amelyek megtelepedés-
re is alkalmasak/ vezet kelet felé, az geológiailag is
bizonyított. ⁵ /1-2. sz. térkép/

Az újkőkori földművelő népességet felváltó, elsősor-
ban állattartó rézkori /i.e. 3200 - i.e. 2000/ népesség-
csoportok nyomaira vidékünkön legközelebb Orosházán buk-
kantak. ⁶

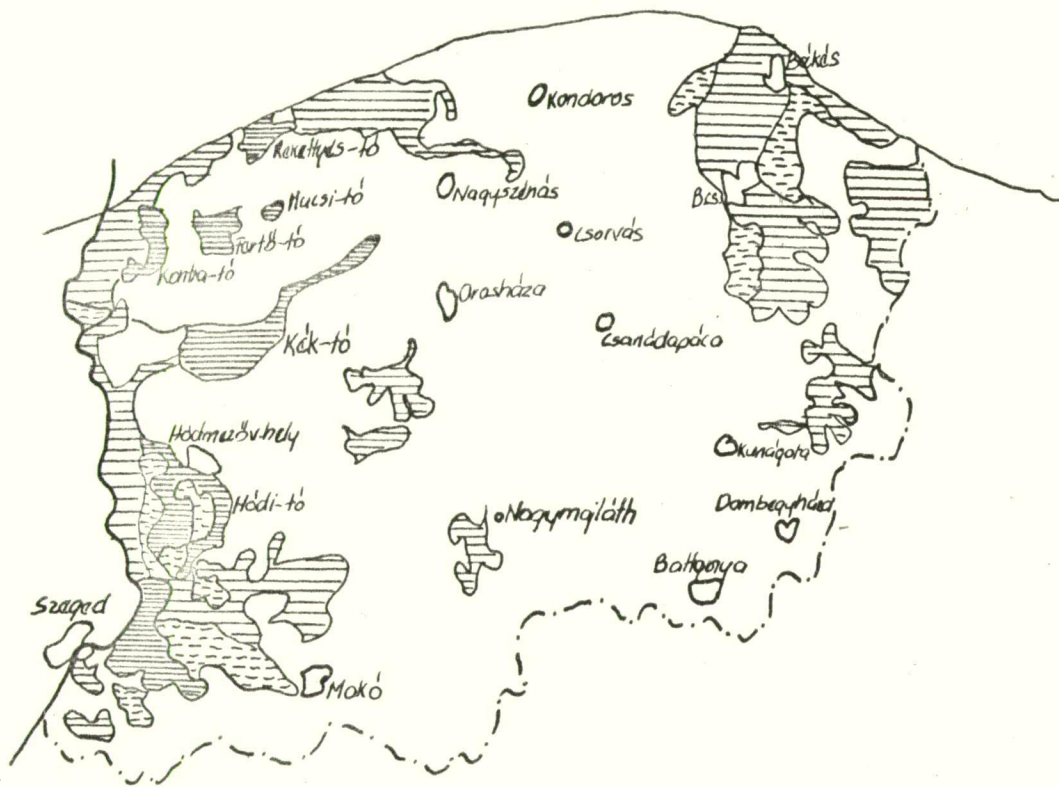
1. térkép

A Dél-Tiszántúl szintvonalas térképe

- 7 -

A Dél-Tiszántúl ösvizrajzi térképe

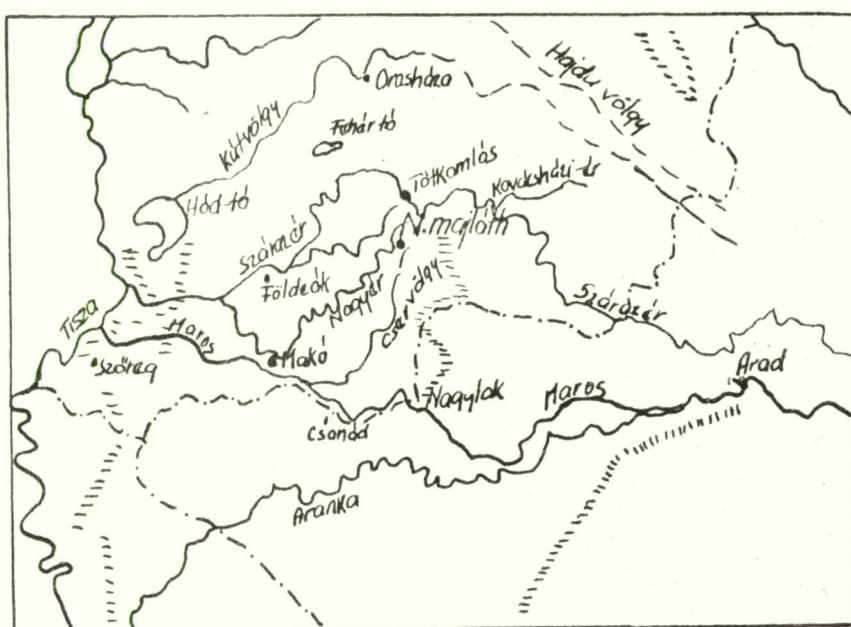

- Állando vízborítások
- 6 hónapnál hosszabb tartamú vízborítások
- Árterek és belvizek vízborításai
- Szélső térszín

A rézkor végén és a bronzkor elején /kb. i.e. 1900 körül/ egész Dél-Kelet-Európa hatalmas népmozgások színtere lett. Az Alföldre K-i, ÉK-i irányból beáramló sztyeppei népek főleg állattenyésztők, a déliek pedig földművelők voltak. A kettő sajátos keveredése a földművelés és az állattenyésztés harmonikus helyi összefonódását eredményezte vidékünkön a bronzkor /i.e. 1900 - i.e. 800/ idején. A megtelepedett, éleleltermelő földművelésre utalnak a tószegi telepről ismert árpa, lencse, borsó, csi-cseri borsó maradványok. Az állattenyésztés jelentőségére utalnak viszont a nagy mennyiségben felhalmozódott csontmaradványok: többféle szarvasmarha, juh, kecske, sertés és a lócsontok nagyobb arányú jelenléte. ⁷

Az előző korokhoz képest a lakosság erősen megnövekedett. Sűrűségére jellemző, hogy a bronzkor második felében a telepek távolsága egymástól sokszor csak néhány kilométer volt. Ez bizonyítható községünk határában is. A vasútállomáshoz közel eső lelőhelyen /melléklet/ olyan jellegzetes bronzkori edények kerültek elő, amelyeket Pitvaroson /6 km távolságra/ Móra Ferenc talált. ⁸ Az itt élő közösség és a pitvarosi csoportnak nevezett közösség közötti kapcsolat a leletek alapján egyértelmű. Megegyezik ezt az is, hogy a két telep egymással összefüggő, ÉK - DNY irányú vízvezeték magaslati részén fekszik /térkép/. Ezek a késő bronzkori emlékek déli jellegűek. Ugyanakkor az erősebben keleti hatású leletek is előfordulnak a közelben. Tótkomlóson a Viharsarok Tsz területén /6 kilométerre/ találtak néhány olyan szörvényes seprűdiszes cserepet, amelyek főleg a sok sztyeppei

3. térkép

A Maros régi vízfolyásai és elhagyott
folyómedrei az Alföldön

elemet tartalmazó zóki kultúra nyírségi és makói csoportjában gyakorik. ⁹

A korszak veskor területünkön az ú.n. szkita korral kezdődött. Ezek a törzsek az i.e. 8 - 6. században állattartásra épülő gazdálkodást és jellegzetes sztyeppeti stílusú művészetet honosítottak meg. A keleti és nyugati népek áramlása, találkozása, keveredése ettől kezdve felgyorsult az Alföldön. A kelták, dákok, szarmaták, hunok, avarok és a magyarok követik egymást. Leletanyagaik Nagymajláth környékén nagy számban előkerültek. ¹⁰ A falu határában és a közel eső részeken épségben megmaradt kelt^a edényt, szarmata és avar edénytöredékeket találtunk a terepjárás során. ¹¹

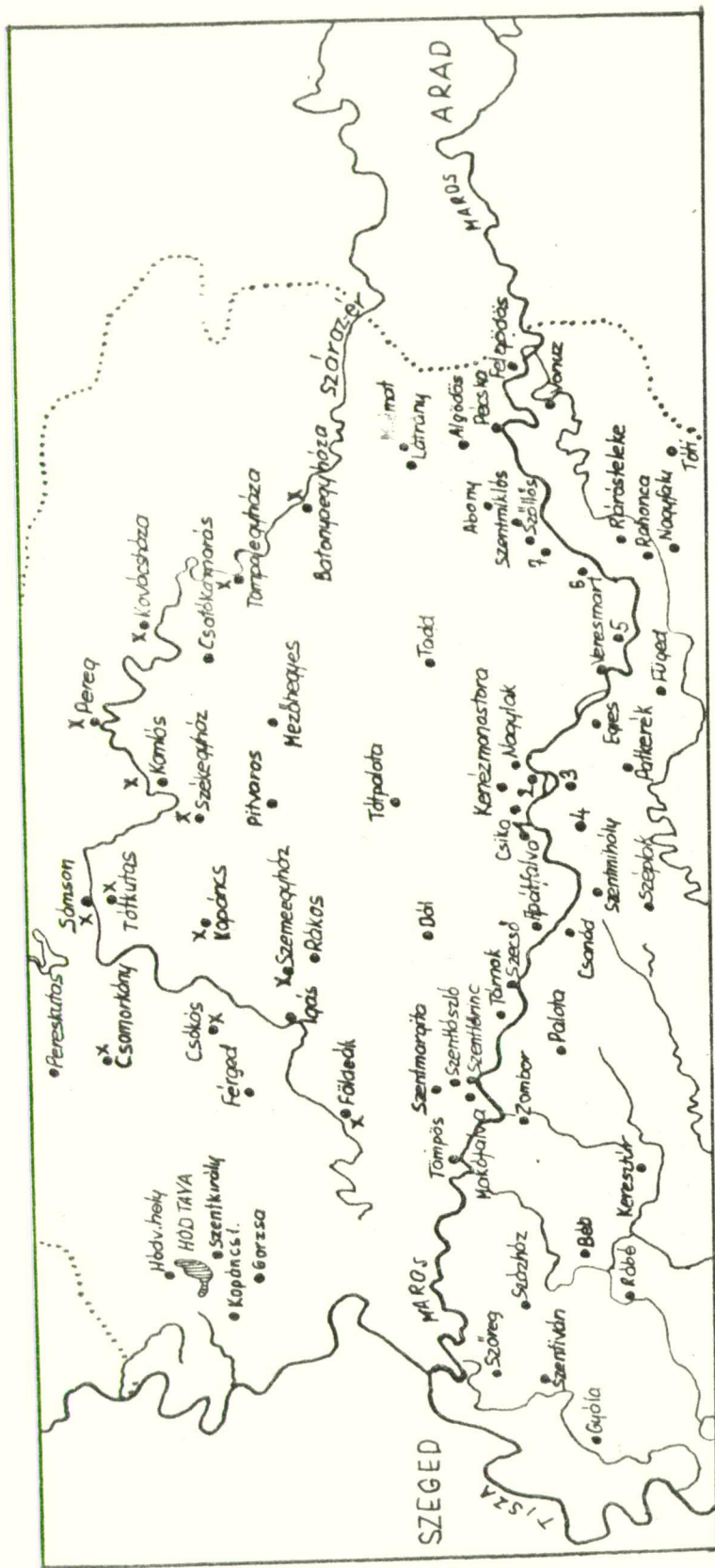
A magyarság megjelenésére utaló nyomok környékünkön fellelhetők. A Békéssámszon, Tótkomlós, Orosháza, Gerendás határában feltárt honfoglaláskori és X - XI. századi köznépi temetők egyértelműen bizonyítják ezt. ¹² Nagymajláth észak-nyugati részén a "Telek"-nek nevezett földrészén Czirkó András földjében találtak feltehetőleg honfoglaláskori sírt /erre utal a csontváz mellett talált lókoponya és kengyel/ az 1930-as évek elején. ¹³ Bizonyíthatóbb, sőt, a közeli békéssámszoni XI - XII. századi templom és településnyomokkal azonosítható a falu K-i oldalán a vasútállomáshoz közel eső részen, a bronzkori teleppel átellenben található leletek hovatarozása. Az ÉK-DNy irányú vízvonulat K-i partján jól kivehető döngölt sárgaagyag és tégladerabok kerültek elő 1967-ben mélyszántás alkalmával. A törmelék elhelyezkedése

szabályos épületelepraizot - véleményünk szerint templom
alapot - mutatott. Fekvése K-Ny-i irányú, hossza 6 m,
szélessége 4 m. Mintegy 100 méterre tőle ép őrlőkövet,
őrlőkö darabokat és jellegzetes cseréptöredéket talál-
tunk, amelyek egyértelműen településre utalnak, mégpe-
dig XI-XII. századi településre. ¹⁴ Ha egybevetjük a
Tótkomlós "Telekföldjén" és a Békéssámsón - Cigándon fel-
tárt leletanyagokkal, és térképre vetítjük /melléklet/ a
környék Árpád-kori falumareadványait, akkor igaznak tűnik
állításunk. ¹⁵

Szembetűnő az, hogy a környék sűrűn benépesített volt.
Ismerve elődeink letelepedési módját, nem lepődhetünk meg
ezen. ¹⁶ Ifj. Olasz Ernő Kardoskút határában például 8
Árpád-kori falu mareadványát találta meg, ami azt bizo-
nyítja, hogy a nagycsaládok, nemzetségek a föld kimerü-
lése után /legelőváltó rendszer/ néhány kilométerrel o-
dább újabb falut alapítottak. ¹⁷ Ennek valószínűsége fenn-
áll a mi falunk esetében is: az említett vasútállomás mel-
letti település és a "Telek", valamint Komlós, Kopáncs,
Békéssámsón települései annyira közel esnek egymáshoz,
hogy a kapcsolatot egyértelműen feltételezhetjük.

A honfoglaláskori temetkezési lelőhelyek és az Árpád-
kori falvak mareadványai közötti egyértelmű kapcsolatot
községünk határában és környékén bizonyítani nem tudjuk
a szórványos leletekből. Győrffy György a történeti for-
rásokból arra a következtetésre jut, hogy a honfoglalók
népesebb szállásaiból széttrajzással utóbb, csak a XI.
században jöttek létre a kisebb Árpád-kori falvak. ¹⁸

Középkori falvak Árpádkori előzménnyel a Szaraz-ér mentén

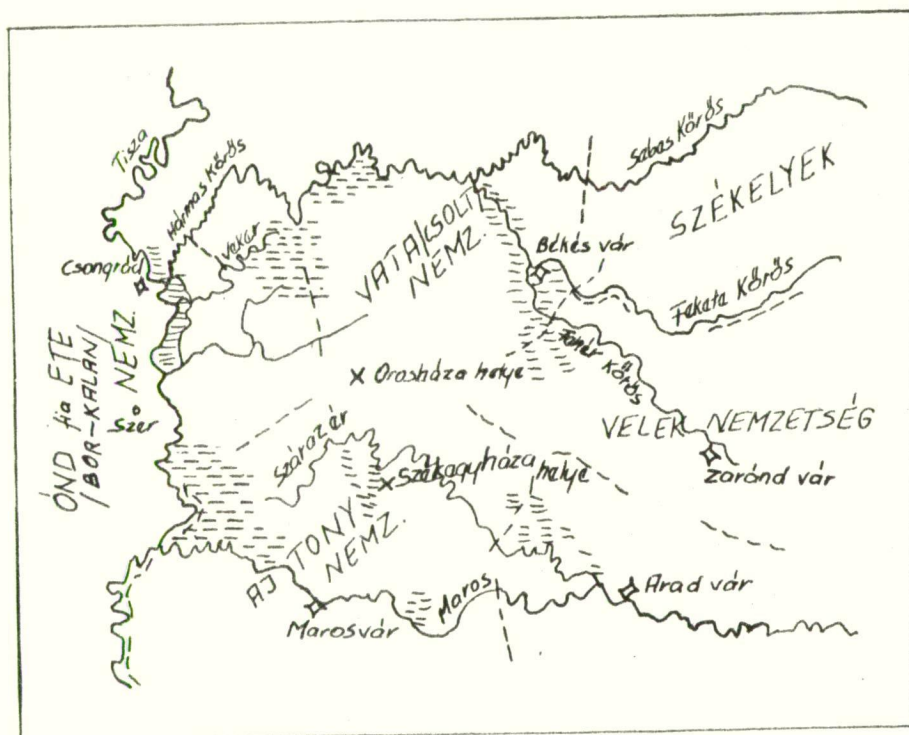

1. Bökenyfalva
2. Derekegyház
3. Veresegegyház
4. Kemecegyház

5. Salánk
6. Szemlék
7. Ajtonymonostora

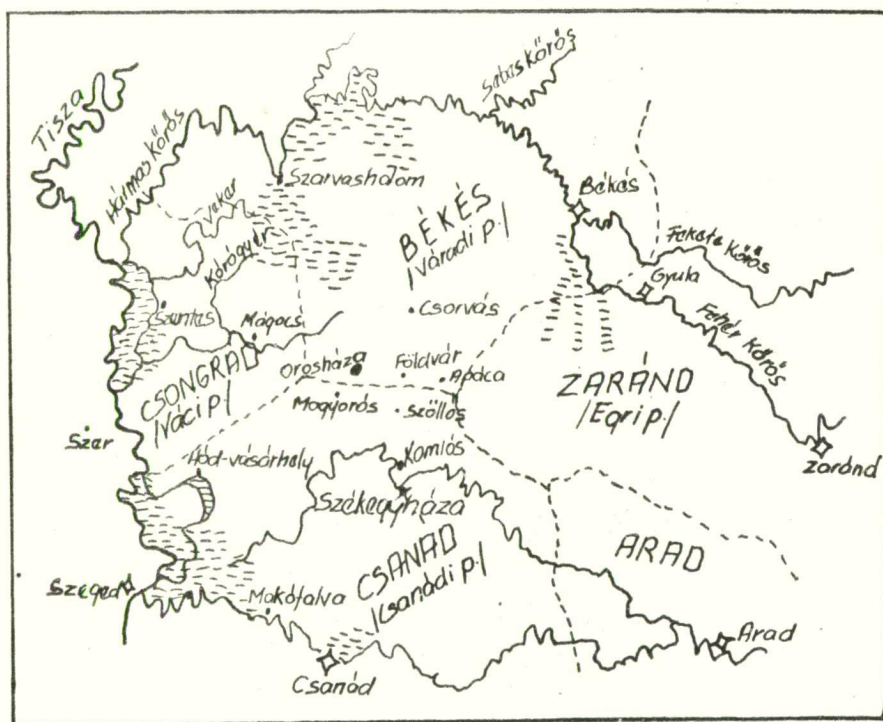
x Árpád-kori előzményre utal

A Körös-Maros közti vidék
nemzeti szállósterületei

A Dél-Tiszántúl

közigazgatási beosztása a középkorban

Dienes István a régészeti adatok, elsősorban az Árpád-kori települések külső temetőiben megtalálható, a honfoglalásig visszanyúló előzmények és a környéken végzett feltáró munkák és megfigyelések /Gádoros, Orosháza-Rákóczitelep, Orosháza-Kristó téglagyár, Békéssámszon-Szárazérpart/ alapján a honfoglaláskori temetkezések és az Árpád-kori falvak közötti folyamatos kapcsolatot hangsúlyozza.¹⁹ Községünk esetében mi csak a régészeti leletekre támaszkodhatunk, így a folyamat-jelleget emeljük ki.

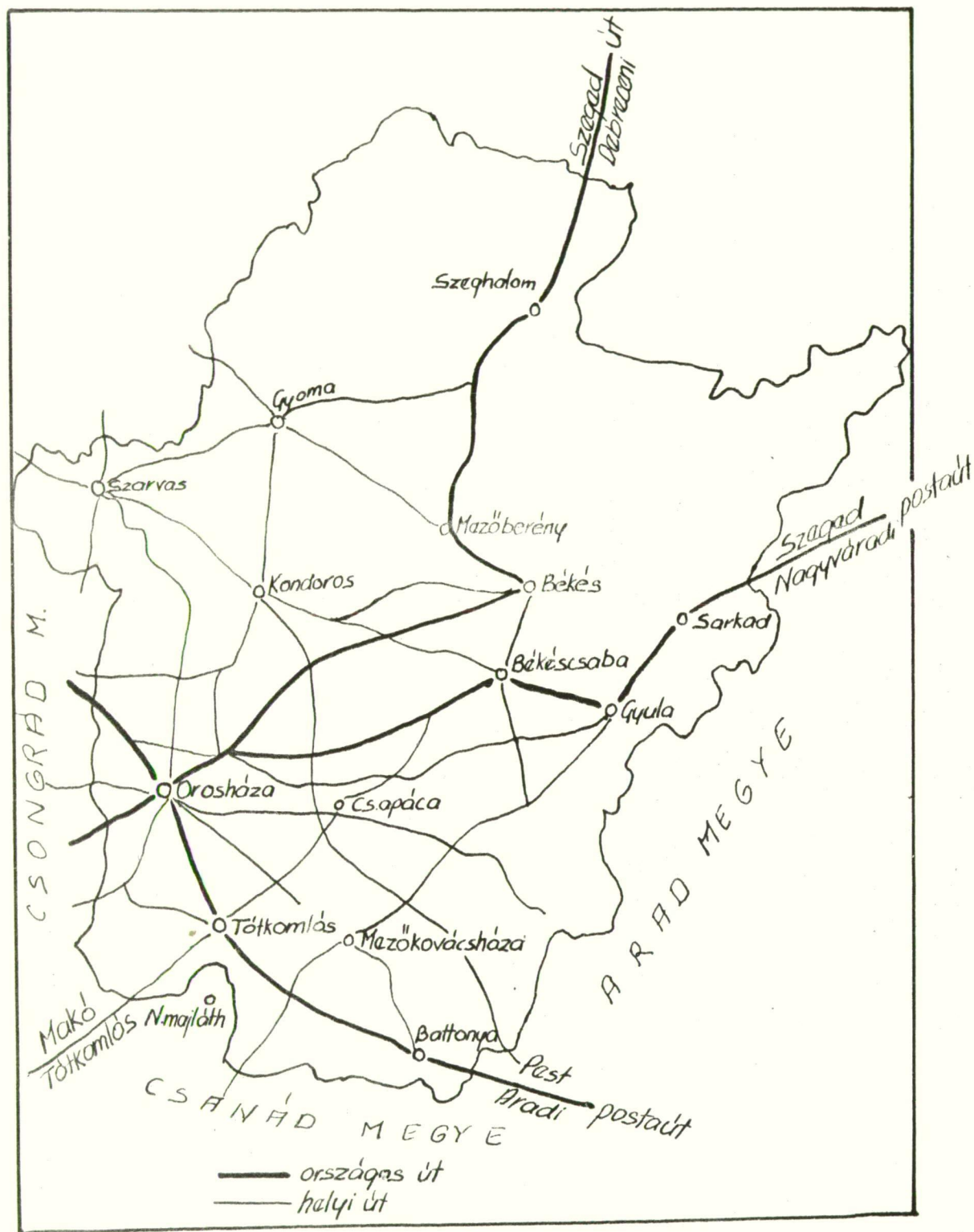
Az itt élő lakosság többsége minden bizonnyal az Ajtony nemzetséghez kapcsolódott legerősebb szálakkal /lásd 5. sz. térkép/. Egyháziilag a csenádi püspökség fennhatósága alá tartoztak²⁰ /lásd 6. sz. térkép/.

2./ A középkori falu: Székegyháza

A vidékünkön megtelepedett magyarság életében bekövetkezett sorsdöntő változásokat a honfoglalást és államalapítást követő századokban csak nagyon hiányos adatokkal kísérhetjük nyomon. Ennek részben az az oka, hogy a tatárjárás és a török uralom idején viszonylag a legjobban elpusztult országrészek közé tartozott, és így írott emlékei megsemmisültek, másképp távol esett a megyei és egyházi központoktól. Az írásos emlékeknek ezt a hiányát viszont nem igazolják a régészeti leletek, amelyek gyakori előfordulása, amint az előző fejezetben is tárgyaltuk, sűrűn benépesült /de az állandó változást, mozgást is magán viselő/ területre utalnak. ²¹

Ha a Száraz-ér térségében elhelyezkedő későközépkori települések gyökereit kutatjuk, akkor a régészeti leletek gyakoriságából arra következtethetünk, hogy szinte mind-egyiknek volt Árpád-kori előzménye. Kovácsháza, Csomorkány, Kopáncs és Pereg régészeti anyaga kivétel nélkül bizonyíték emellett, hogy Csanád megye északi és északkeleti része, bár a történeti kutatás alapján az Árpád-korban lakatlannak látszik és csak a XV. századtól tudunk településeiről, ennek ellenére már a legkorábbi időtől lakott területe volt megyénknek. Ezt bizonyítja Rogerius megjegyzése is, hogy Peregben hetven más falu népe húzta meg magát a tatárok közeledtének hírére. ^{21/a} Hol lehettek ezek a falvak? Minden bizonnyal a környéken. Ezt hivatott bizonyítani a további régészeti feltárás és a gondos terepbejárás. Az eddigi feltárások számszerűen kevesek, de elegendőek arra, hogy a terület Árpád-kori lakottságáról vallott nézetünket megerősítsék.

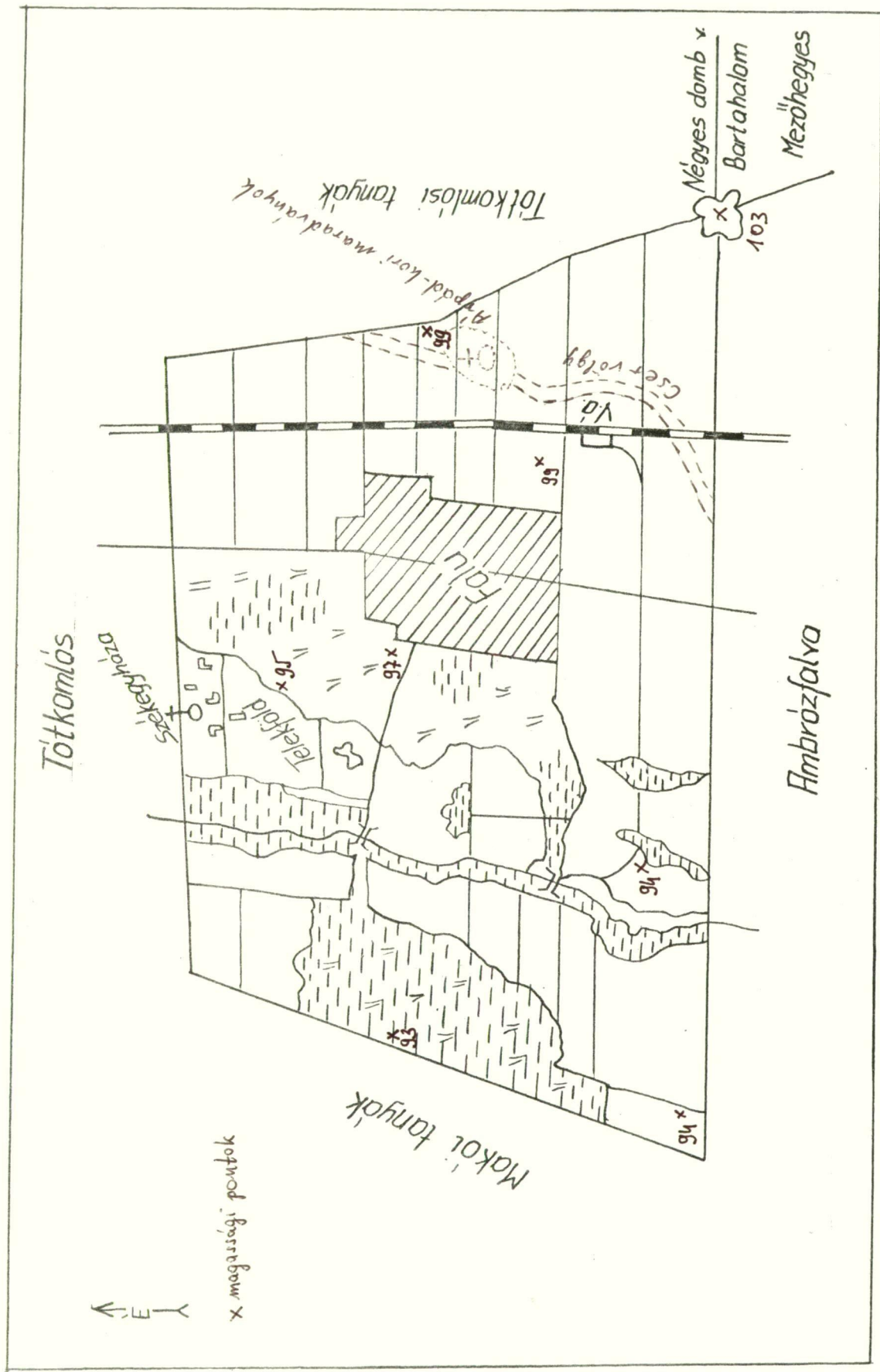
7. térkép.

Az „Aradi út”

Feltételezhetjük, hogy a falu K-i részén talált Árpád-kori falu és a Ny-i oldalon a "Telek"-en elterülő Székegyháza között szoros kapcsolat volt /ugyanaz fennállhatott a szomszédos Komlóssal és Kopánccsal is, hiszen csak 3-4 km választja el őket egymástól/.

Székegyháza a mai településtől mintegy 600 méter távolságra ÉNy-i irányban fekszik. Elnevezése - egyháza összetételű helynév - Árpád-kori eredetre vall. ²⁴ Ezt támasztja alá elhelyezkedése is, mert az Érparton települt, olyan helyen /élővizek, átfolyók partjai/, ahol a honfoglalók téli szállásai voltak. Ugyanezt erősítik meg a Száraz-ér partján egymástól csaknem szabályos távolságra sorakozó szomszédos Árpád-kori falvak, amelyek nagyrésze a későközépkorban is fennállott, /lásd 4. sz. térkép/. A keleti oldalon lévő feltételezett település - a mai falu szélétől ugyancsak 600 méterre - nevét nem tudjuk azonosítani. Székegyházától mért távolsága 2800 méter. A közöttük elhelyezkedő terület legnagyobb része vízállásos, szikes legelő volt, és az ma is. A székegyházi oldal szinte kizárólag csak legeltetésre használható, míg a K-i oldal kiválóan alkalmas földművelésre. A gabonatermesztésre utalnak a mindkét helyen előkerült kézi malomkövek. Petkó, sarkantyú, szable maradványa viszont csak a "Telek"-ről ismert. Ugyancsak itt kerültek elő nagyobb számban állati csontok, főleg lócsontok. ²⁵ Ez viszont egyértelműen az állattartás jelentőségét húzza alá. A természeti sajátosságokat figyelembe véve valószínűbb az, hogy a gazdálkodásban az állattenyésztés játszotta a döntő szerepet. Székegyházát szinte körülvevették a vizek, illetve a vízállásos részek:

A Marossal összeköttetésben álló Ér /Nagyér/, amely fe-
kedő vizekkel, u.n. forrásokkal tarkított; tőle Ny-i i-
rányba a Külső Nagy-Tó, K-i irányba a Belső Kis-tó; mind-
kettő szikes /"székes", innen a Székegyháza elnevezés is/,
főleg csak a tavaszi időszakban víz alatt álló legelőterü-
let. 26

Észrevételeket tehetünk a lehetséges kereskedelmi kap-
csolatokra is. Székegyháza területén a Csirkó és Kurai
földben nem egy alkalommal találtak ezüstpénzeket, amelyek
eredetét, korát nincs módunkban meghatározni, viszont a ke-
reskedelemről tanuszkodnak. Fontosnak tartjuk viszont ezt az
érvet, hogy valamennyi környező Árpád-kori és későközépkori
település viszonylag forgalmas utak mentén helyezkedett el:
így az "Aradi út" mentén és a "Makói út" közelében. Az e-
lőbbi útvonal az erdélyi részekkel biztosította a közvetlen
kapcsolatot Arad közbeiktatásával, ahol minden valószínűség
szerint gazdát cserélt az áruk egy része /pl. faanyagot,
sőt, fémárakat itt szerezhettek be legközelebb a lakosok/.
Nem feledkezhetünk meg azonban az "Aradi út" másik irányá-
ról sem, amely az ország belsejébe, elágazása pedig Nagyvá-
rad irányába, északra vezetett. Komlósnál torkollott az
"Aradi útba" a "Makói út", amely a déli irányba /Makó, Csa-
nád, Temesvár/ történő mozgást biztosította. Az adottságokat
figyelembe véve a kereskedelem fő tárgya a lábasjóság volt.
[Székegyháza lakóira, belső életére, a társadalmi tagozódás-
ra az adóösszeírásokból, tizedjegyzékekből tudunk követke-
tetni. Az 1450-ben említett kispapok családjai Mátyás halá-
lát és a Dózsa-féle parasztháborút követő súlyos belső
harcokkal és külső megpróbáltatásokkal terhes időkben

tönkrementek. A Bacsók valószínűleg elköltöztek Székegyházáról, a másik kettő pedig jobbágysorba süllyedt. Ezt bizonyítja az 1563-as tizedjegyzék^k, amely 23 jobbágyot írt össze; közöttük szerepel Nary András és Ferenc, valamint Székegyházi Gergely és János neve is. 27

Az idők folyamán a falu birtokosainak személye gyakran változott. 1536-ban Félegyházi Ravazdi Jánosnak vannak itt jobbágjai. 1552-ben özv. Bödönfi Lászlóné, Farkas János és Ravazdi János voltak a földesurak. Időközben Ravazdi hűtlenségbe esett, így székegyházi részét a király 1559. június 1-én Vejsei Székely Balásznak és még három társának adományozta. Az 1560-as évek első felében így osztottak meg a porták:

1560 : Farkas Jánosnak volt kettő, Kovács Jánosnak öt, özv. Bagdi Andrásnénak és Figedi Jánosnak egy; Bödönfi Lászlóé elpusztult.

Összesen: 10 porta.

1561 : Farkas Jánosnak volt hat, Székely Balásznak öt, özv. Bagdinénak egy; Figedi János jobbágjai elszöktek, Kátai Jánosé pedig szegény volt.

Összesen: 14 porta.

1564 : Farkas Boldizsárnak öt és fél, Ravazdi Jánosnak /aki a maga részét időközben visszaszerezte/ négy, özv. Székelyszegi Istvánnénak egy, Bödönfi Ferencé új, Kátai Jánosé szegény.

Összesen: 12 és 1/2 porta.

Gyula eleste után /1566/ a birtokosok biztosabb vidékre húzódtak; Parkas Boldizsárnak meg halála után magvaszakadt, így az uratlanná vált falut Radéczi János egri püspök királyi helytartó 1582. február 24-én Recsky György hevesvármegyei alispánnak és Rédey Pálnak adományozta. Amikor azonban ezeket be akarták iktatni, özv. Parkas Jánosné és leánya Borbála, valamint a többi leányági rokonok ellentmondottak; de a pert, amely 1589. június 17-én országbírói ítélettel végződött, nem ők, hanem Recskiék nyerték meg. Ők sem voltak sokáig urai a falunak, mert 1596-ban Székegyházát is felperzselték a tatár seregek.

Az itt élő jobbágyok életét is megkeserítette az 1552-es év. Lakosai a Lippától Szolnok irányába vonuló török csapatok elől elfutottak. Tudjuk, hogy a szomszédos Komlós házait a törökök felégették úgy, hogy 1555-ben csak 2 1/2 portája esett adózás alá.²⁸ Hasonlóan járhatott Székegyháza is, mert a lakosok még 1555-ben sem tudták adójukat megfizetni. 1557-58-ban viszont már 14 házat írt össze a temesvári defterdár; ekkor Gyulára is beszálítottak 8 frt adót /Borovszky/.

Ez utóbbi bizonyíték arra a vidékünkön is kialakult gyakorlatra, amely szerint a falvak népe a török mellett a végváraknak is adózott. Az 1552. évi hadjárat után átmenetileg jelentősen nőtt a gyulai várnak adózó terület, mert megszűnt a temesvári és az egri ispán adófennhatósága /előbbi Temesvár eleste, az utóbbi Gyula megközelíthetlensége következtében/.²⁹ Ettől kezdve Vásárhely környékének népe is kétfelé adózott.³⁰ A várkapitányok

adószedését olyan ügyintézési módnak tekinthetjük, amely helyettesítette a vármegyei adminisztrációt. Gyula esete után viszont elvileg Egerből irányította a királyi közigazgatás a déli megyék életét. A főispánok is az ez idő szerinti egri főispánok voltak. ³¹

Átmeneti fejlődés, viszonylagos nyugalom következett be az 1550-es évek végétől, hiszen a csanádi püspök tizedszedője 1562-ben 20, 1563-ban 23 jobbágyot írt össze. Ez utóbbi évben név szerint a következőket: Bertó Mihály, Cséfi Albert és Lőrincz, Deszpot Antal és Balázs, Dobrosin Demeter és Mihály, József Péter, Kocsis János, Kutsi Lukács, Magyar Albert és János /2/, Nagy András és Ferencz, Oláh Péter, Sipos Miklós, Szalai Balázs és Lőrincz, Székegyházi Gergely és János, Székely Ferencz, Vida Pál.

Előbbi adatokból következtethetünk a lakosok számára. Feleségekkel és gyerekekkel együtt - átlagban 5 tagú családot számolva - 100-120 fő lehetett nyugalmi időszakban a lélekszám. Ehhez viszonyítva nem túl nagy eltérés volt a lakosság számában a szomszédos Komlóson /1564-ben 20 kapu után fizettek adót/ és az Orosházától délre eső településeken. ³²

A jobbágyok helyzete korántsem volt egységes. Erre utalnak az 1560-61-64-es portaeösszeírások: "Bödönfi Lászlóé elpusztult, Kátsi Jánosé szegény, Bödönfi Ferencé új". Egy-egy portán 2-3 jobbágycsalád is lakhatott. Erről hamar meggyőződünk, ha az 1562-es és 63-as tizedlajstromban felsorolt jobbágyok számát összevetjük a

porták számával. Tehát a differenciálódás egyértelműen kivehető. Mivel ebben az időben a jobbágyedzés egysége a porta volt /az egész telek/, függetlenül attól, hogy hány jobbágyesslád gazdálkodott rajta, ezért azt is látnunk kell, hogy a különböző adók, szolgáltatások miatt a jobbágyok szukították telküket, ennek következtében nőtt a féltelkesek száma. Viszont az elszegényedésre utaló események egyértelművé teszik a differenciálódás tendenciáját. Nyilván ezzel függ össze a paraszti osztályharc sajátos formája, a szökésre történő utalás is: "Pigedi János jobbágyai elszöktek". A porták birtokosai sem egyformán szenvedtek elattvelőiket, ami további megosztottságot eredményezett.

A féltelkek szaporodása az egy lakosra jutó művelt földterület szugorodását is jelentette. Ez a tény, valamint a török állandó jelenléte is azt bizonyítja, hogy a lakosok inkább az állattenyésztésre fektettek nagyobb súlyt.

Érdekes, de meggyőzően nem bizonyítható következtetésekre juthatunk a családnevek vizsgálatából. A Nagy és a Székelyházi családot 1450-ben és 1563-ban is említi az írásos források. Ez arra utal, hogy egyes családok régebb óta őshonosok voltak itt. A Bacsk "eltűnése" viszonylagos, mert a XVIII-XIX. században újra találkozunk a névvel. A volt kienemes családok eredetét vizsgálva pedig még merészebb következtetésekre juthatunk: konkrétan erre, hogy a XIII. században, esetleg azt megelőzően is ezen a területen /ha nem is ebben a felületen/ éltek.

A családnévek többsége magyar. Találunk viszont bolgár /Dobrosin, Vida/, szerb /Deszpot/ és román /Oláh/ eredetűt is. Megjelenésüket egyrészt kapcsolatba hozhatjuk a honfoglalás idején itt élt és leigázott szlávokkal, akiknek késői leszármazottjai lehettek, de meggyőzőbb az a következtetés, hogy a török délvidéki megjelenésével mint pásztorok húzódtak fel nyájjaikkal erre a vidékre. A ^{Sz} Székely név feltételezhet székely kapcsolatokat. A Székegyházi családban pedig a település első lakóit, birtokosait véljük felfedezni.

Székegyháza átmeneti, rövid ideig tartó nyugalomát a török csapatok meg-megújuló támadásai, fosztogatásai bolygatták meg. 1566. szeptember 1-én Gyula vára, melyet Kercsényi László védelmezett, az ostromló törökök kezére jutott. Ez új helyzetet eredményezett a székegyházak életében is, hiszen az utolsó erőd, amelynek adót is fizettek, elesett. Ezzel az egész vidék török fennhatóság alá került. Életére, megpróbáltatásaira csak a török forrásokból tudnánk következtetni abban az esetben, ha az újabb kutatások ezeket feltárják. Magyar források csak a pusztulásról /Borovszky/ tudósítanak, valamint azokról a peres ügyekről /az 1582-es és 1589-es Recsky és Rédey ügy/, amelyeket a távoli birtokvadászok folytattak a terület megszerzéséért.

A tizenöt éves háború /1591-1606/ csapásai, egészen pontosan a Tiszántúlra nehezedő vészterhes 1596-1598-as időszak változtatja pusztává a "Telek" területét. Ez akkor következett be, amikor a Szegedre bekvártélyozott

tetár lovasok a temesvári bég parancsára a szomszédos Komlóst is megsemmisítették.³³ A lakók Nagylakra és Makóra menekültek.³⁴

A törökök 1596-ban a megyében - mezővárosok kivételével - az összes falut elpusztították. Csanád megye 14 falusi településén 1564-ben még 518 adófizetőt írtak össze, 1596 után viszont e községek közül csak a legkevesebb tizedet fizető Szemlek létezéséről tudunk. A megye másik - a török adóösszeírásban szereplő - 14 községéből, amelyekben még 1557-58-ban 240 ház állott, csak 4 érte meg a XVII. századot: e négy községben mindössze 83 házat talált a török összeíró.³⁵ A falvak pusztulása tehát óriási volt. A termelők döntő többsége megsemmisült, így a megye területének nagy része pusztává lett. A megye mint közigazgatási egység, még a XVII. század végéig fennmaradt. Halálos csapást az 1686-os török-tetár támadás mért rá, amikor a még fennálló mezővárosokat is elpusztították: "Makón a házakat felégették, a várost a földdel tették egyenlővé. A lakosság földalatti putrikban húzza meg magát ... Makó nincs többé, lakatlan, csak este látni itt-ott pásztortűzet" ³⁶ - írja a krónikás.

3./ A Székegyházi puszta

A török-tatár seregek pusztítása hosszú időre visszavetette a vidék fejlődését. Egyes vélemények szerint a XV. század 120 helységéből 10-15 még létezett, a 15-20000 főnyi lakosságból 200-300-nál aligha maradt több. ³⁷

Ahhoz semmi kétség nem fér, hogy hatalmas méreteket öltött a pusztásodás, de azt nem fogadhatjuk el, hogy 15-20000 ember csak úgy eltűnt. Azt tudjuk, hogy a XVII. században a mezővárosok csaknem végig fennmaradtak eredeti állapotukban, és az is könnyen elképzelhető, hogy a lakosok egy része /akik ide menekültek/ visszatért, vagy visszajárt régi otthonába. Az nem lehet véletlen, hogy a század közepén újabb birtokszerzők jelentkeztek a pusztá telkekért. Székegyházát is ilyen állapotban kapták meg 1650-ben a nádortól Fodor János és Széki Péter, akiket a jászói konvent ellentmondás nélkül beiktatott. ³⁸ Hasonló eset történt a puszta Orosházával, Fecskéssel, az ugyancsak Csanád megyei tömpösi uradalommal és Palotával. ³⁹ A pusztában valami életnek kellett lenni ahhoz, hogy birtokolják. ⁴⁰ Egy bizonyos, hogy a környező mezővárosok /Hódmezővásárhely, Makó/ lakosai az odamenekültekkel együtt kiterjedt állattartást folytattak, ⁴¹ sőt, az is elképzelhető, hogy tavasztól őszig, ideiglenes lakást létesítve, az állattartás mellett a szántók egy részét is művelték. Arra is gondolnunk kell, hogy a falu véglegesen csak a török elleni felzabáló háborúk viszontagságai között pusztult el, hasonlóan Kovácsházához, és csak ezután lett

igazán pusztá. ⁴² Ezt megerősíti az az utalás is, amely szerint a Mekétől Mezőhegyesig húzódó helységek a felszabadító háborúk során pusztultak el véglegesen. ⁴³

A problémakör megoldása érdekében feltétlenül kiemelni kívánjuk Erdei Ferencnek a "tanyakérdéssel" kapcsolatos nézeteit, amelyek szerint az állattartó tanya és a földművelő tanya között a folyamatosságot kell látni a történelmi fejlődés során. Alátámasztja ezt a felfogást a jogtörténeti, a néprajzi és a néveredet vizsgálata is, szemben a közigazgatási, politikusi megközelítéssel. ⁴⁴ Ebből a nézőpontból kell megközelítenünk a török hódoltság hatását is. A török veszedelem már teljes kifejelettségében találta a középkori országot. Az ország legnagyobb részén jobbágyi falvak állottak, olyanok, amelyeknek többsége már tökéletesen elszakadt a nomád téli szállás múlttól, és a szabályszerű kis középkori falvak rendjében élt. Ezt a társadalmi-települési rendet érte vidékünkön is a török betörés történeti katasztrófája, amelynek közvetlen hatása a pusztulásban mérhető le. Volt azonban egy további hatása is: teljesen átelszította az Alföld gazdálkodását. Ez a terület visszaesett az állattartás korába, úgy is fogalmazhatunk, hogy visszaalakult a honfoglalás korának a szintjére. A fejlődésnek ez a nyugati példákat követő útja, amely a középkorban megindult, most megakadt, illetve beárult. Az uralkodóvá váló nyugati szabású település elpusztult, átengedte a teret az el nem pusztult nomád hagyományú települési formáknak, elsősorban az állattenyésztés

céljait szolgáló téli, nyári szállásoknak.⁴⁵ Erdei is megkockáztatja ezt a véleményt, hogy a szórványokra széttelepült népesség az állattartás mellett földet is művelt, azaz feltörte a korábbi település művelt területének egy részét szabad foglалásos alapon.⁴⁶ Ez azonban az érvényben lévő jogrendszer és a korábbi települési kötelékek miatt sem válhatott általánossá.

A tanyarendszer alakító tényezőinek vizsgálatakor Erdei azt emeli ki, hogy a tanyák nagy területen való elterjedésére és a tanyarendszer teljes kifejlődésére a török hódoltság adott alkalmat. A történeti katasztrófa azonban nem új települési rendszerként teremtette meg a tanyákat, hanem elpusztított egy kifejlettebb falvas települési rendszert, és ezzel lehetőséget nyitott az eddig alárendeltebb jelentőségű tanyás települési rendszer kifejlődéséhez. Ilyenformán nem egyszeri vagy kétszeri történeti eseménynek a szülöttei a tanyák, hanem hosszú és folyamatos történelmi fejlődésnek az eredményei, miközben különböző alakító tényezők találkoztak sajátos történeti együttesben.⁴⁷

Számos jel mutat arra, hogy Székegyháza területét vizsgálva is a folytonosságot kell kiemelnünk. Az biztos a mi esetünkben is, hogy a tanyásodás nem egy hullámban zajlott le, hanem a konjunkturális lehetőségekkel és a környező települések népesség gyarapodásával /rövid időre a déli idegen eredetű lakosság felhúzódásával, majd a XVIII. századtól meginduló szervezett telepítések hatásával/ együtt időnként felerősödött, máskor legyengült. Azt is figyelembe

kell vennünk, hogy vidékünkön a puszta, vagy a pusztabérlet szó nemcsak legelőt jelölt a XVIII-XIX. században, hanem művelt földterületet is.

A Székegyházi puszta szálláshelyeinek, tanyáinak megjelölésére, az élet folyamatosságának bizonyítására egyelőre csak egy kockázatosnak tűnő magyarázatot tudunk adni. Az 1563-as tizedjegyzékben szereplő Szalai, Sipos, Oláh és Magyar családok nevei a következő három évszázadban is fennmaradtak: Szalai tanya, Szalai kut, Szalai dúlő, Sipos tanya, Oláh tanya. A Szalai tanya romjai /mint jeles hely/ az Érpárt nyugati oldalán, Székegyházától dél-nyugatra /Makó felől/ még az 1950-es évek elején is kivehetők voltak. Az idősök mindig "makaiaknak" emlegették őket, és azt tartották, hogy tanyájuk régebbi a falunál. A tanya melletti Érpárt kiválóan alkalmas volt az állatok téli, nyári szállására, és helyben volt az itatási lehetőség is. Ugyancsak a nyugati részen, a kopáncsi oldalon a Makói út mellett, vizállásos mélyedés partján, a legelőterület szélén állt a Sipos tanya, amely szintén jeles hely, tájékozási pont volt sokáig a helybeliek között. A Székegyházi puszta, a Kopáncsi puszta és a Makói tanyák találkozási pontja, a határok szélét jelölő tanyahely volt ez. Forgalmas találkozási hely is, mert tudjuk, hogy a XIX. század közepén gazdája egykereki szárazmalmot üzemeltetett. 48

Az első tanyahelyek az Értől nyugatra a Kulső járás, más néven a "Kulső Nagy Tó" körül, tehát a legelőterület szélein helyezkedtek el, elsősorban lábasjószág tartására berendezkedve. A későbbi karámok szomszédságában,

ugyancsak a külső legelő szélén volt az Oláh tanya is.

Szállás, vele együtt lakhely a Teleken is lehetett, az az az Érpert keleti oldalán, a Belső járás, más néven a "Belső Kis Tó" észak-nyugati szélén, a Teleki kut környékén. Ebben az időben Székegyháza romjai még világosan láthatók voltak, ami vonzotta a szálláskeresőt. Az itt található kútról a falubeliek /hasonlóan a szomszédos kopáncsi kútról is/ mindig azt állították, hogy az "török időkbeli". Helyéről ítélve /Székegyháza felüli területe/ ez elképzelhető, sőt azt is feltételezhetjük, hogy itt volt a székegyháziak téli szállása, amit alátámaszt a jeles hely fekvési képződménye is. Itt ezen a megtelepedési helyen, a középkori házak szomszédságában az állattenyésztés mellett a földművelés lehetőségeivel is számolhatunk. Gondoljunk csak a sör készítéséhez szükséges árpára, a törökök által megkedveltetett dinnye és kukorica /"törökbúza"/ termesztésére és fogyasztására.

A pusztai állattenyésztés jelentőségét hangsúlyozzák a rendelkezésünkre álló gyér források is. Tudjuk, hogy a török kiűzése után, 1701. július 20-án, a csanádi püspök /aki kiterjedt állattenyésztést folytatott/ jelentette be igényét Székegyházára, mint pusztá telekre, de nem az övé lett, hanem a marosi szerb határőrségé.⁴⁹ Ugyanúgy a megye nagyrésze is a határőrvidékhez került. Ettől kezdve megnyílt az út a balkáni - elsősorban szerb - pásztorok előtt, akik állattenyésztő, nomadizáló életmódot folytattak. Egyik helyről a másikkra vándoroltak hatalmas nyájakkal, amíg a határ állatsik számára ki nem merült.⁵⁰

Az elpusztásodott Székegyháza területének nagyobb részét is hasonlóképpen hasznosították az idegen és a magyar pásztorok szarvasmarha, ló és juh tenyésztésére. A használatért bérleti díjat fizettek. A bérlők többsége idegen volt: a kereskedelem folytán meggazdagodott görög, örmény, rác kereskedők, akik a bérletet tekintve szinte monopol helyzetben voltak. Az ő kezükben volt a pénz, és a jószág árát is szinte tetszés szerint emelték vagy csökkentették. A megyei vezetés is panaszkodott ellenük: "a görög, örmény és egyéb Erdélyből jövő marhakereskedők annyi legelőt bérelnék, hogy miattuk a magyar ember nem juthat bérlőhöz." 51

Az idők folyamán - központi törekvések eredményeként - a környékbeli puszták nagyobb része kincstári kezelésbe került. 1751-ben, a katonai igazgatás megszűntekor, a Székegyházi pusztát az aradi uradalomba osztották be, és ettől kezdve a kincstár gondoskodott annak bérbeadásáról: így például az 1755-58-as években 450; 1767-től 1770-ig 550, 1773-tól 1776-ig 626 forintért adta bérbe. 52

A déli kincstári birtokokon folyó gazdálkodást a XVIII. század második felétől a temesvári kamarai igazgatóság vezette. A Csanád megyei részek gazdálkodását pedig közvetlenül a pécskai kamarai adminisztráció intézte. Amikor a nemesi megye az 1730-as években megkezdhette működését, a megye egy nagyobb községből, illetve nem jelentősebb mezővárosból, Makóból és három kis faluból - Battonya, Földeák és Tornya - állott. 53 A legnagyobb birtokon, a kincstáron kívül számottevőbb nemesi birtokok is

voltak, elsősorban a megye nyugati részében: így a csanádi püspökség makói, a Náveysak földéaki, a Blaskovichok királyhegyesi birtoka. A puszták sorsának alakulására döntő módon a kamara birtokpolitikája hatott.

1746-ban a szomszédos Komlós pusztát /Békés/ Szent-andrásról szlovák ajkú telepesek szállták meg, és közösséget alapítottak ott a régi Komlóstól északra néhány száz méterrel. Már a letelepedésük előtti évben Csanád és Békés megye perre ment a pusztá hovatartozásáért. ⁵⁴ A huzavona korábban elkezdődött, de a település létrejöttével éleződött ki emiatt, hogy a hadifelkelés költségeinek fedezésére, a puszták bérlőire is kivetették az adót. Balta Péterre, az akkori bérlőre mindkét megye kirotta azt. Végül nádori ítélettel Komlós Békés megyéhez került. Ezt a megye vezetői úgy hálálták meg, hogy 7 szép hintós lovat ajándékoztak a nádornak. ⁵⁵ Csanád megyének meg kellett elégedni ezzel, hogy megszerezte Apáca Pusztát, a későbbi Csanádepáca területét. ⁵⁶ A megyevillongások még a következő években, sőt a következő évszázadban is felújultak Komlós hovatartozásáért. Ilyenkor mindig döntöttek a Székegyházi pusztá egy részének sorsáról is.

A komlósiak hosszú évtizedeken át bérelték a Székegyházi pusztá északi, észak-nyugati részét, ahol művelt földjeik és legelőterületeik voltak. Feltehetőleg a letelepedéskor a pusztahatárokat nem állapították meg pontosan, vagy nem is tudták megállapítani, mert a korábbi birtokosok /no meg a füvel benőtt területek határai/ már ismeretlenek voltak. Így következhetett be az a helyzet,

hogy Komlós határa a XVIII. század közepén 15.556 kat. holdra rugott, amit a környék nagybirtokosai nem néztek jó szemmel, különösen ekkor, amikor látták, hogy a község lakói "vagyonukban szépen gyarapódtak". A kamara, a csanádi püspök /Makó ura/ és Károlyi gróf, Vásárhely földesura pert indítottak a kiterjedt határ miatt, és azt meg is nyerték. A makói részt Kopáncshoz, a vásárhelyit Tót-Kutashoz, a kamara részét pedig Székegyházházhoz csatolták vissza. Ezt a kb. 800 kat. hold székegyházi részt - időnként többet is - azonban továbbra is a komlósok művelték, illetve legeltették, míg végül 1876. július 28-án 182.421 forintért megvásárolták a kincstártól. 57

A XIX. század elején az állattenyésztés mellett ismét egyre nagyobb teret hódított a Székegyházi pusztán is a földművelés; vele együtt a föld értéke is igen magasra emelkedett. Jól érzékelteti ezt két adat: 1786-ban a komlósok 1000 forintot, 1836-ban már bérleti díjért 9.706 forintot, Csanád megyébe adó fejében 698 forintot fizettek Székegyházáért. Ekkor már "csak mint boldog időt emlégették azon kort, amikor apáik a komlói határért 15.556 kat. holdért 700 rhénusi forintot fizettek." 58 Részletezve 1836-37-ben a székegyházi termőföldekért az alábbi díjakat fizették:

1./ székegyházi árpa- és kölesföldekért

1837 tavaszán, 1048 lánccért,

9 forintjával

9.432 Ft

ugyanott /abban a nyomásban/ 99

lanc dinnyeföldért 3 forintjával

297 Ft

2./ székegyházi kukoricsföldekért, 229 láncért 9 forintjával	2.061 Ft
3./ székegyházi kenderföldekért, 54 láncért 3 forintjával	162 Ft
4./ székegyházi zabföldekért, 91 láncért 9 forintjával	819 Ft
Összesen:	<hr/> 12.771 Ft

Több jel mutat arra, hogy ebben az időben már nemcsak a komlósiak művelték a Székegyházi pusztát, hanem itt voltak Makó, Vásárhely földművelő tanyásai is, valamint az 1843-ban áttelepülő dombegyháziak egy része is új tüzehely alapját vetette meg a Székháton.

II. A TELEPÍTÉS ÉS AZ ELSŐ ÉVEK TÖRTÉNETE /1843-1848/

1./ A telepítvényes falvak létrejötte Csanád megyében

A Székegyházi pusztán 1843-ban, szervezett kincstári telepítés útján, új falu született Nagymajláth névvel. A kamara a telepeseket feles dohánytermesztésre kötelezte. Ez a súlyos kötelezettség, valamint a telepítvényes viszony-
nyal együtt járó jogi helyzet hosszú időre meghatározta a
község gazdasági, társadalmi arculatát, az itt élők poli-
tikai beállítottságát, szociális, kulturális helyzetét.

A telepítvényes falvak, ezek között a dohánykertész
községek problematikája már jól ismert történeti irodal-
munkban. Marxista történetírásunk mind országos, mind he-
lyi vonatkozásban már jórészt feltárta azokat az alapvető
törvényszerűségeket, általános jellemzőket, amelyek e hely-
ségek kialakulását, lakosságának életkörülményeit, a kiala-
kuló kapitalista gazdálkodásba való beilleszkedésüket jel-
lemzi. Országos vonatkozásban feltétlenül ki kell emelni
Takács Lajos, Gyimesi Sándor, Barta István munkásságát, a-
kik többnyire nagyobb kérdéscsoportba beleágyazva érintik a
mi kutatási területünkön található dohánykertész telepek
problémáit is. ⁵⁹ Az országos szintézisek mellett kiemel-
kedő értékűek azok a tanulmányok, amelyeket a vidékünkön
élő szerzők tollából olvashatunk. Utalni szeretnénk itt
elsősorban Oltvai Ferenc munkáira, ⁶⁰ amelyekben nemcsak
nagyon értékes megyei megállapításokkal találkozunk, hanem
olyanokkal is, amelyekből kirajzolódik a XIX. században az
Alföld dél-keleti részén élő, lakhelyét gyakran változtató

zsellérség mindennapi élete is. Az ez irányú kutatások igazolják a mikroelemzések létjogosultságát, azt, hogy az apró részleteket bemutató helytörténeti kutatás lényegében magában foglalja az országos törvényszerűségeket is, ugyanakkor sokoldalú, életszerű leírásával biztosítja annak jobb megértését.

A Csanád, Arad, Békés megyei dohánykertész telepek létrejötte összefüggésben van az 1810-es évek, majd az 1840-es évek konjunkturális időszakával. Ekkor ugyanis a francia háború és a kontinentális zárlet következtében nem juthatott el az amerikai dohány Európába, és ezért szerte az Óvilágban új dohányültetvényeket létesítettek. A magyarországi termelés is a fokozott kereslet és az emelkedő árak mellett újabb lendületet kapott, annál is inkább, mert a Habsburg-birodalomnak Magyarország volt a legalkalmasabb dohánytermő területe. Az északi és nyugati peremvidékek jobbágyi és zselléri termelésébe ez időtől fogva kapcsolódtak be erősebben a majorságukat már nagy gonddal szervező földesurak. Ekkor indult meg Csanád, Békés megye partosabb, száraz térségein is a dohánytermesztés, és kezdődött a dohánykertészek tömeges telepítése főként a kincstári tulajdonú földekre. Az újonnan telepített kertészségek a régieknek /XVIII. századiak/ egyik későn létrehozott válfaját alkották, és különböztek például a korábban alakult csongrádiaktól. ⁶¹

A dohánykertész telepítés nagy szerepet játszott a török kiűzése után gazdátlanná lett és az idők folyamán a kincstár tulajdonába került hatalmas puszták

benépesítésében is. Itt mutatkozik meg a gazdasági érdekek mellett a telepítések határozott impopuláris^{cids} igénye amely éppen az egyik döntő megkülönböztető jegy a csongrádiakkal szemben. A csenádi területeket a kincstár nem osztogatta szét oly mértékben az udvar kedvenc hiveinek, mint például a csongrádiakat, hanem megtartotta saját magának és különböző bérlőknek adta ki, akik a XVIII. század folyamán elsősorban állattenyésztésre hasznosították. A terület legeltető hasznosítása a XIX. század elejére vesztett jelentőségéből. A megnövekedett gabona-, dohánykereslet, a dohány árának rohamos emelkedése többszöröse haszonnal kecsegtette a földtulajdonost, mivel viszonylag kis területen lehetett tekintélyes mennyiséget produkálni. Látnunk kell itt azonban azt is, hogy lényegében elérkezett az ideje ezeken a területeken is az ésszerűbb, intenzívebb gazdálkodásnak, amelyre a kiterjedt, régimódi és nagy területeket igénylő állattartásnak is át kellett térni. Az intenzívebb földművelésre azonban a kincstári területek bérlői nem térhettek át egyszerre, már csak azért sem, hogy bérlők voltak, és a könnyen más kezére jutható földekbe nem akartak súlyos összegeket investálni. Ehelyett inkább a gyors hasznot hajtó dohánykertész telepítést választották, amellyel a földek egy részét intenzív művelésnek vetették alá, ugyanakkor gyors és jelentős hasznot is biztosítottak maguknak - minden különösebb befektetés nélkül, hiszen a dohánykertészek ebben az időben fogattal és gazdasági felszereléssel is rendelkeztek,

és teljesen önerejükből hozták létre az elvadult paragon dohányültetvényeiket, lakóházaikat, falvaikat. Ez utóbbi feltétel az 1840-es években a közvetlen kincstári telepítések idején azzal módosult, hogy a letelepítéshez a kincstár, mint földesúr - magas kamatok mellett - pénzkölcsönt nyújtott. Az impropolációs törekvés ekkor párosult /a későbbi fejleményeket ismerve azt is mondhatjuk, hogy áttessapott, átváltott/ egyértelműen a kapitalista gazdálkodási módszerekben rejlő előnyök /és előjogok/ kihasználásának egyre tökéletesebb érvényesítésével. Ennek az új törekvésnek a szülőtte a nagymajláthi kertészség is.

A Csanád, Arad, Békés megyei dohánykertész telepítések ebben is különböztek a csongrádiaktól, hogy az impropolációs igényből fakadóan itt kezdettől fogva jóval nagyobb terület, egy-egy kisebb sessió jutott a kertészeknek. Viszont a Csanád, Arad, Békés megyei telepítés sem egy útemben, nem is egyformán zajlott le, hanem a néhány évtized alatt is más-más fázisai voltak. Takács Lajos három fázist különít el:

- 1./ Az első csoportba azok sorolhatók, amelyek 1813-tól kezdődően a kincstári földeket bérlők területein települtek meg; a dohánytermesztés, de egyáltalában a földművelés még teljesen a kertészek kezében van és a telepítők csak lassan kapcsolódtak be a termelésbe.
- 2./ Külön csoportot alkotnak azok a falvak, amelyeket a dohánykereskedők kifejezetten dohánytermesztési

céllal - ha ez a települők előtt nem is volt kezdetben felfedve - telepítettek az 1840-es évek elején.

3./ Végül egész önálló jelleget mutat a kincstári telepítés, amely nagymértékben 1843-ban indult meg, és amelyhez kapcsolódott 1844-től kezdődően a dohánykertész közösségek visszavétele is. ⁶²

A Csanád megyei kincstári területen fekvő telepek közül az első csoportba sorolható Kisírtos, Marcsibányi Dombegyháza, Bánhidó Dombegyháza, Tót-Kovácsháza, Ref. Kovácsháza, Nagy-Kovácsháza, a másodikba Dombírtos, a harmadikba Nagymajláth, Alberti, Ambrózfalva, Kövegy, Királyhegyes, Kunágota.

Az 1840-es évek közvetlen kincstári telepítéseit csak részben motiválta a dohány árának emelkedése. Fontosabb volt az, hogy a kincstár biztos dohánytermesztő bázist akart teremteni külföldi szállításaihoz, kikapcsolva a közvetítő kereskedelem drága és bizonytalan segítségét. Ugyanakkor a délvidéki területek ugyanis üresen álltak, eddigi hasznosításuk, hogy t. i. főbérletnek adták ki a földeket, viszonylag kevés jövedelmet hozott. A közvetlen telepítéssel egyszerre több hasznot is ért el: növelte jövedelmét a közvetlen kertész-bérletekkel, biztosította dohányellátását és popularizált. Még erőteljesebben tükröződött ez a szándék a bérletktől történő visszavételeknél: Csanádapáca 1843. XI. 1-én, Tót-Kovácsháza és Nagy-Kovácsháza 1848-ban, Ref. Kovácsháza és Kisírtos 1852-ben került vissza közvetlen kezelésbe. ⁶³

Hangsúlyozni kell, hogy a kincstártól való közvetlen függés a végleges letelepedést tekintve /különösen a 40-es évektől/nagyobb biztosítékot nyújtott a lakosoknak, mint a subarendátori viszony. Nem állt fenn az a veszély, hogy a több évre kötött szerződés lejártával a lakosokat szélnek eresztik. A viszonylagos nyugalmat azonban a legtöbb esetben súlyosabb terheket feltüntető szerződések eláírásával kellett megfizetni.

Fontos megjegyezni azt, hogy jogilag ezek a kertéssztelepek nem voltak rendes községek az állam és a megye előtt. Esetükben mindent a fennálló szerződések szabályoztak, még önálló pecsétjük sem volt, erre is szerződést kötöttek. Nem véletlen minden ilyen helység azon törekvése, hogy rendes községgé alakuljon. Szép példája ennek Pitvaros fél évszázados küzdelme úrbéres községgé alakításáért.⁶⁴ A községesítést a megyei vezetés is szerette volna, hiszen ebben az esetben növelhette volna adóbevételeit, de itt ütköztek az érdekek, mert ha a kincstár "jobbágyá teszi" szelléreit, akkor abban az esetben nem húzhatott volna olyan nagy jövedelmet tőlük, nem emelhetné volna - a főbérletekkel együtt - az adóügyi egyoldalú szerződések kötelezettségeit tetszés szerint. A megyéhez való viszony alapvetően 1848 után változott. A határozott időre kötött szerződések /6 évre, 8 évre, 12 évre, 15 évre, a 40-es évek kincstári települései 15 évre kötöttek szerződést, de gyakran előfordult az is, hogy évenként újították meg azokat/ eleve magukban hordoztak egy bizony-

talansági tényezőt, azt, hogy mi lesz a szerződés lejáta után, maradhatnak-e továbbra is helyben, vagy szélnek eresztik őket. Ez a kiszolgáltatott helyzet a kincstárnak és a főbérletnek lehetőséget adott arra, hogy a vállalt terhekre újabbakat rakjanak, vagy a nem teljesítőket elkergessék. Így a telepek lakói állandó rettegésben éltek amiatt, hogy házaikat, illetve viskóikat, istállóikat, a dohány szárító hodályt, az imahelyet le kell rombolniuk, az árkokat és a kutakat be kell temetniük, és nemegyszer télvíz idején kell új helyet keresniük. Az elűzéssel való fenyegetésre, illetve az elkergetésre akkor került sor, ha a bérlet közösség nem teljesítette a szerződések feltételeit /rossz termés, természeri kár, stb./, illetve ha a kincstár vagy a főbérlet más rendeltetést szánt a területnek. Erre egyik példa a bányászok esete, akiket a kincstári beavatkozáskor erőszakkal eltávolítottak lakhelyükről, házaikat pedig lerombolták. ⁶⁵ Kővér-Kovács háza lakói meg azért oszlottak szét, mert nem teljesítették a főbérlet, Kővér János szerződésben foglalt követeléseit. ⁶⁶

A telepítések emberanyaga a házas és házatlan zselélérekből, a szolgák kategóriáiból került ki. A föld- és fedél nélküli nincstelenek azonos érdekeiket folytán csoportokba verődve, a megyei határookra való tekintet nélkül kerestek maguknak letelepedési helyet. Vezetőik tudakolták meg, hogy hol van a kincstári földeken bérleti lehetőség, melyik árendátor keres subárendátorokat.

Kovácsháza esetében maga a főbérlet kereste meg a kertészeket. ⁶⁷ A kincstár általában hirdetés útján toborozta telepeseit. Ilyenkor az egy helységből gyülekező csoportok vezetői megkeresték a pécskai igazgatóságot, és társaik nevében is egyezkedtek, majd aláírták a szerződéseket. Így kötöttek szerződést az alberti, ambrózi, negymajláthi zsellérek. ⁶⁸

A zsellértársadalom a földművesek igen népes rétegét képviselte vidékünkön. Számuk különösen a XIX. század első felében növekedett az urbárium hatásaként, de szoros összefüggött a konjunkturális viszonyokkal és ezzel a törekvéssel, amely a föld szabad birtoklásáért folyt, nem utolsósorban pedig a népszaporulattal. Ez utóbbi jelentőségére az újabb kutatások különösen felhívják a figyelmet, abból a szempontból is, hogy a demográfiai változások a modern gazdasági fejlődés /itt konkrétan a kibontakozó kapitalista fejlődés/ előfeltételeit jelentették; olyan előfeltételt, amelyre a magyar gazdaság csak a XIX. század második felében tudott alapozni, ekkor is elég sajátos módon. ⁶⁹

A zselléresedés folyamatáról képet adnak az alábbi táblázatok: ⁷⁰

Megye	Házasszsellér		Házatlan zsellér		A két réteg együtt
	1777	1827	1777	1827	1848
Békés	23,8	33,6	9,5	6,9	47,0

Csanád	17,5	39,5	4,3	7,8	56,0
Csongrád	16,5	30,5	8,8	13,35	45,0

Telkes jobbágyok száma családokban

	1722	1828	1848
Országosan		562826	624134
Békés megye	3779	7860	10653
Csanád megye	1591	3645	4335
Csongrád megye	1874	3110	8429

Rétegződés Szentesen, Hódmezővásárhelyen a családok számában

S z e n t e s e n				V á s á r h e l y e n		
Év	telkes	házas	háztalan	telkes	házas	háztalan
		zsellér			zsellér	
1816	497	813	549	1089	1606	572
1831	529	981	539	1109	1643	798
1848	534	1135	1258	894	1823	1375

A környék nagyobb települései közül Békéscsabán az úrbéreseknél 1772-ben 43,65 %-a, 1781-ben 54,88 %-a, 1844-ben 39,08 %-a élt zsellérsorban.⁷¹ Az 1844-es csökkenés egyik lényeges oka az, hogy egy népes csabai raj ekkor alapítja meg Csanád megyében Ambrózfelvát, amelyet nem véletlenül neveztek hosszabb ideig Kis-Csabának.⁷² Mivel 1775-ben a zsellérek és szolgák száma 612, 1801-ben 1174.⁷³ A lakosság számának rohamos növekedéséből arra következtethetünk, hogy ez a folyamat rendkívül erősen bontakozott ki itt is: 1827-ben

17148 fő, 1839-ben 20644 fő, 1860-ban 27449 fő volt a lakosok száma. ⁷⁴

Az adatokban jelzett tendenciák nagy hatással voltak Csanád megye zsellérnépességének alakulására. Nem véletlen az, hogy a felsorolásban szereplő három megye közül már 1827-ben is, de 1848-ban egyértelműen Csanád-ban volt a legmagasabb a zsellérek száma. Mint tudjuk, itt a kiterjedt, vizállásos pusztákon később kezdődött meg a telepítés. És kiket telepíthettek? Azokat, akik szabad föld után vágyódtak /lesszorultak a telekről, nem jutott nekik föld a népesség szaporodása miatt/ és szabadon rendelkeztek munkaerejükkel, igásállataikkal és szegényes felszereléseikkel, akik sajátos módon kapcsolódhattak be az egyre jobban kibontakozó tőkés árutermelésbe. Törekvésük legfőbb célja az alapvető termelőeszköznek, a földnek a megszerzése volt, még akkor is, ha tudatában voltak annak, hogy jogilag ezt nem birtokolhatják. Csak ez lehetett az egyetlen és mindent meghatározó cél a megélhetés szempontjából is, hiszen szabad munkaerőt ebben az időben Magyarország keleti részén szervezett formában /számottevő ipari beruházás híján/ csak az allodiális területeken lehetett alkalmazni. Ilyenformán a Csanád megyében újonnan létrejött telepek a XIX. század első felében levezető csatornái voltak a környező úrbéres községek, mezővárosok zsellérnépességének, kisebb mértékben pedig a túlnépesedett, hasonló jogállású szerződéses községeknek. A példák sorát hozhatnánk a

a mezővárosok folyamatos népességkibocsátásairól /Békéscsaba, Makó, Vásárhely/, de még szemléletesebb Tótkomlós esete, amely az 1800-as évek elején több hullámban ad népességet Nagylaknak, majd onnan a földhöz nem jutottak 1816-ban megalapítják Pitvarost. ⁷⁵ 1844-ben ugyancsak Tótkomlósról telepített egy népes rajt a kincstár Pitvaros szomszédságába. Ezzel megvetette Csanádelberti alapját. Kis-Csabához hasonlóan ennek is van nyoma a névedásban: Albertit sokáig Kis-Komlósnak nevezték a szájhagyományban, kifejezve ezzel azt, hogy honnan érkezett a legnépesebb raj. Tudjuk, hogy a letelepülő 114 család közül 66 közvetlenül Komlósról, 34 Pitvarosról származott, a többi Makóról, Vásárhelyről, Nagylakról gyülekezett. A hivatalos névhasználatban előfordult, hogy Kis-Pitvarosnak is nevezték azért, mert területét Pitvaros határából mérték ki. Hasonló ok miatt Ambrózfalvát is illették ezzel a névvel. ⁷⁶ Rajos településként alakult Nagymajláth is ezzel a különbséggel, hogy itt nem úrbéres község adta a legnagyobb rajt, hanem egy másik szerződéses község, az 1814-ben települt Nyéky-Domb-egyháza.

2./ A puszta megszállása

Az új település létrejöttéről, annak évéről többnyire csak későbbi forrásokból értesülhetünk. Ezek néhány apróbb tévedéstől sem mentesek. A hivatalos nyilvántartás alapján keletkezett forrásokból a következőket olvashatjuk:

1./ "Majláth, adóközség; telepítettett a cs. kir. kincstár által a Székegyházi pusztára 1844-ik esztendőben olly feltétel mellett: hogy a települtek minden évben kötelesek 500 hold földet dohányval beültetni, s ezen 500 holdba termett dohányynak fele részét a cs. kir. kincstárnak átadni, a telepítéskor történt szerződés alkalmazásával a kir. kincstár fenntartotta magának a termés másik fele része megvételéhez előségi jogot." 77

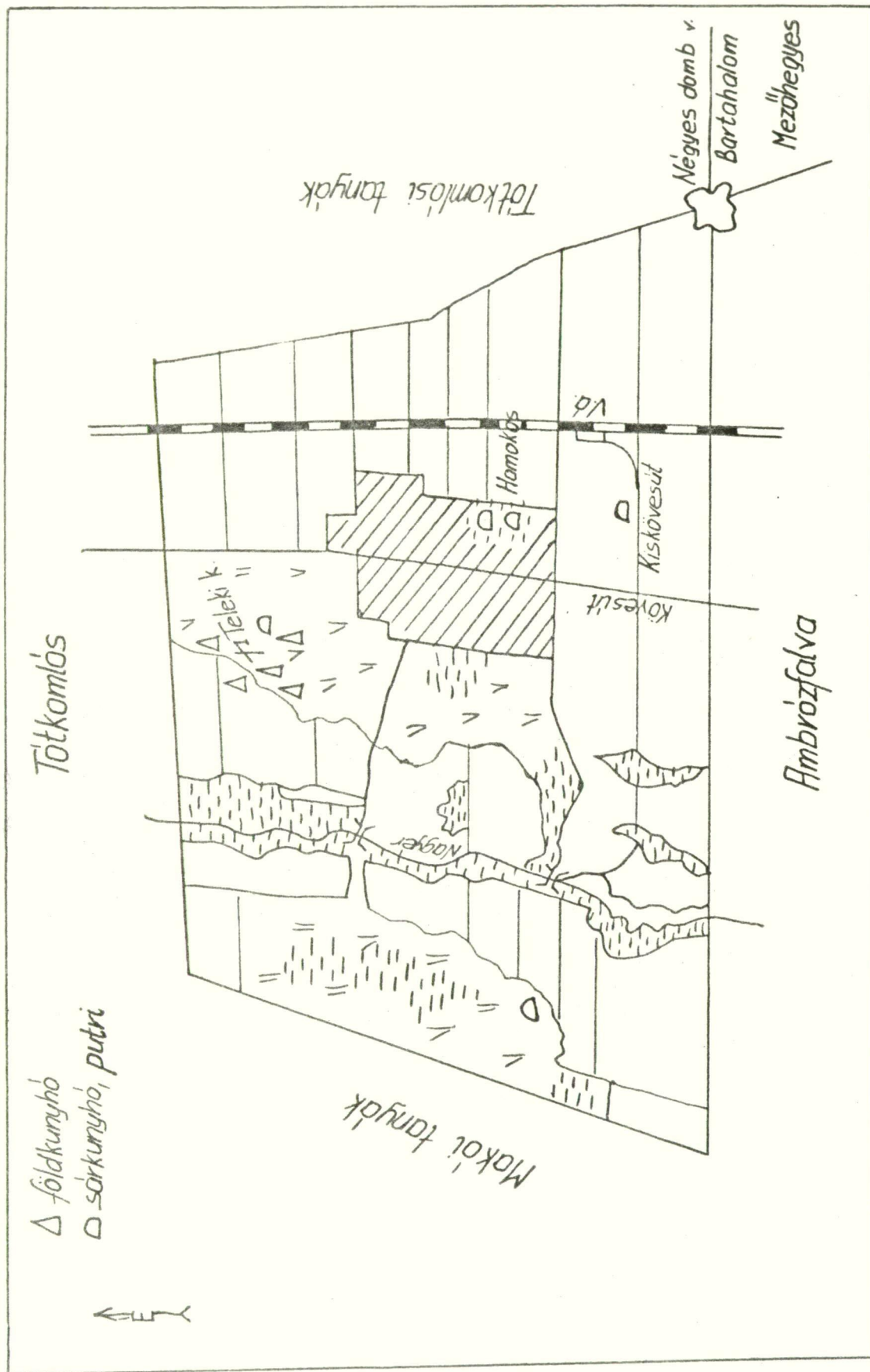
2./ "... a mostani község midőn 1843. évben a Magas Kincstár által telepítettett Nagy Majláth nevet kapott, mely onnan ered, hogy ezen község telepítését Gróf Majláth György Ur Ó Nagy méltósága mint akkoriban volt adminisztrátor eszközölte"... 78

3./ "Nagymajláth községet a m. kir. kincstár az 1843. évben telepítés útján létesítette. A község nevét Majláth György országbíró neve után nyerte." 79

A szájhagyomány szerint az első telepesek az 1820-as évek derekán érkeztek; az első házsakat 1826-ban emelték. Többségük csak tavasztól őszig tartózkodott itt földbe vájt veremlakásában vagy sárkunyhójában. Egyes

visszeemlékezők szerint a "Telekföld" közvetlen szomszédságában nyolc kőház /téglából készült/ is volt. /Ezek maradványait, helyét ma is láthatjuk, de korukat nem tudjuk meghatározni: /Földkunyhó, illetve veremlekás nyomait ugyancsak a "Teleken", a "Teleki kút" mellett, ezen kívül a "Homokosban", a "Kiskövesút" melletti hejletben, a volt "Egyház földek" mellett, közel az anbrózi határhoz tudnak mutatni a még élő kútfők. Véleményük szerint a hivatalos letelepedés előtt már rendes lakóházat épített a mai település keleti részén /mai Damjanich utca/ Gera Mihály, Berecz Mihály, Magyar Mihály, Magyar Pál. A következő években két Baranyi és egy Kádár nevű megtelepülőről tudnak. Rajtuk kívül még körülbelül 11 család érkezett a környező városokból, legtöbben Makóról és Vásárhelyről. /Megjegyezzük, hogy a letelepedést követő évtizedek családneveinek vizsgálatából és a származási helyek felderítéséből a Kádár család makói és a Gera család vásárhelyi eredete egyértelműen bizonyítható; probléma legfeljebb ott van, hogy a folyamatosságot nem tudjuk igazolni a korai és a későbbi telepesek között./ A visszaemlékezők hivatkoznak egy bőrkötésű füzetre, amelybe az 1920-as években írták a falu történetét. Akkoriban volt alkalmuk olvasni azt; sajnos azóta sem látták, holletéről semmit sem tudnak. 80

Nem véletlenül időszünk a szóbeli kútfők megállapításainál. A kutatás során előkerült egy 1939-es egyháztörténeti feldolgozás⁸¹ és két megárgult írásos feljegyzés

9. sz. térkép

is, amelyek hitelt érdemlően alátámasztják a szájhagyománynak azt az állítását, hogy már 1843 előtt megkezdődött a Székegyházi puszta benépesülése új telepeseikkel. Az egyháztörténeti munka szerint a nagymajláthi "egyházközség 1834-ben keletkezett és 1846-ban alakult át anyaegyházzá." Ezt támasztja alá az az eredeti feljegyzés is, amelyben 13 dombegyházi zsellér /agybér /pénz, búza, árpa/ tartozását tüntették fel 1833 és 1838 között. Az agybért a "Régibb Dombegyházi Ekklesiának" kellett volna fizetniök. ⁸²

Lakók nevei	1833	1834	1835	1836	1837	1838
	p.b.á.	p.b.á.	p.b.á.	p.b.á.	p.b.á.	pb.á.
1. Menyhárt János				X X	X	X X
2. Bak Sándor					X	
3. Kun István	X	X X X	X	X	X	X X
4. Barabás János	X			X X X		X
5. ^{H.} Török Mihály						X X X
6. Filár István				X X X		X X X
7. ifj. Szamos János						X
8. id. Gyereki Ferenc			X			
9. ifj. Szegedi István						X
10. Biszak József		X		X	X	X
11. Gyereki János				X	X	X
12. Kocsis Ferenc		X				X
13. Gyenge István		X				

p = pénz b = búza á = árpa

A feljegyzés másik oldalán 1839 és 1843 között tüntették

fel a tartozók neveit, összesen 37 főt. Még meggyőzőbb bizonyíték az 1840. szeptember 20-án kelt irat, amely ugyancsak az egybér tartozásokat összegzi, de ugyanakkor rögzíti egyes személyek tartózkodási helyét is. A 64 tartozó közül 17 fő neve mellett a "Székhátra" megjelölés található. /Megjegyezzük, hogy a "Székhát" elnevezés a mai napig is ismeretes a községben; azt a "Nagy-érrel" párhuzamosan húzóbb partosabb területet jelöli, ahol Szék-egyháza romjai is találhatóak./ A tartózkodási helynek ilyen módon megjelölése arra utal, hogy már nemcsak ideiglenesen laktak itt a dombegyháziak. A 17 fő közül kilencnek a neve az 1833-1838 közötti feljegyzésben is szerepel. Új nevek: Kovács Sámuel, Tokai Mihály, Vincze István, Szani József, Maxinka Istvánné, Hajdu Ferenc, Hajdu János, ifj. Szamosközi János és Pável Péter. ⁸³

1844-től a nagymajláthi összeírásokban a "székhátiak" neve - három kivétellel - mind szerepel. ⁸⁴ A dombegyházi összeírásokban 1814 és 1843 között valamennyi név előfordul. ⁸⁵ Azok gondosabb elemzéséből megállapíthatjuk, hogy a jelzett személyeket nem minden évben /olykor 3 - 4 - 6 év is kimarad/ írták össze /legalábbis nem tüntették fel az összeíró iven/ Dombegyházán. Ez arra mutat, hogy lakhelyüket gyakran változtatták. Ha leszűkítjük a vizsgálódást az 1833-1843 közötti időszakra, akkor is ugyanerre a következtetésre jutunk, de néhány más fontos észrevételt is tudunk tenni, elsősorban a vagyoni helyzetről:

1833 és 1843 között Dombegyházán a "székhátiak"
közül

subinquilinus	inquilinus
1./ Menyhárt János	1./ Kun István
2./ Bak Sándor	2./ Gyarakai János
3./ Berabás János	3./ Kocsis Ferenc
4./ Filár István	4./ Vincze István
5./ id. Gyarski Ferenc	5./ Tokai Mihály
6./ ifj. Szegedi István	6./ ifj. Szamos János
7./ Biczak József	7./ Gyenge István /öreg és fiatal is/
8./ Hajdu Ferenc	
9./ Kovács Sámuel	
10./ Szani József	
11./ Maxinka Istvánné	
12./ Hajdu János	
13./ ifj. Szamosközi János	
14./ Pável Péter	
15./ H. Török Mihály	

A subinquilinus /albérló; itt házatlan zsellér/ réteg
állandó mozgása a munkalehetőségért, a megélhetésért tel-
jesen érthető. Családjával együtt a házzal /vagy bérlettel
is/ rendelkező zsellér házában élt; több esetben hajlékadó-
jának bérletén maga és családtagjainak egy része is munkát
talált; de sokkal jellemzőbb volt az, hogy falun kívül
/Dombegyháza esetében a később ismertetett okok miatt kü-
lönösen/ találtak megélhetést, időszakos munkát valamelyik
nagybirtokon vagy rövid lejáratú bérleti lehetőséget a még

meg nem szállt vagy a még fel nem tört pusztákon. Mind-
emellett azt is rögzítenünk kell, hogy a rájuk kényszeri-
tett "vándor" életmód mellett ezeknek az embereknek is
volt letelepedési, családi tűzhely alapítási igényük.

A 7 fő inquilinus /bérelő; itt viszont házzal rendel-
kező zsellér/ közül a vizsgált tíz évben hármat /Kun,
Gyarski, Kocsis/ minden évben, négyet pedig 5-6 alkalom-
mal irtak össze Dombegyházán. A házhelyen kívül helyben
nekik sen volt más bérleti lehetőségük.

Érdekes következtetésre jutunk, ha a "székhátiak"
külön összeállított névsorát rávetítjük Nagymajláth első
dicális összeírásaira. Az első 24 sorszám alatt szereplők
túlnyomó többsége "székháti": összesen 16 fő. A korábban
jelzett többi név az utolsó sorszámok alatt található.
Ebből következtethetünk a megtelepedés idejére és helyé-
re. Ugyanis az összeírók rendszerint házsoronként, házzá-
monként jártak. Márpedig ha ez így van, akkor arra a kö-
vetkeztetésre kell jutnunk, hogy 1843 előtt már a "szék-
hátiak" is sorban építkeztek; legslábbis egy bizonyos idő
eltelte után, minden valószínűség szerint az 1839-es és
az 1840-es évtől kezdődően. Ekkor vált egyértelmű törek-
véssé a kincstár részéről is a még lakatlan puszták bené-
pesítése szabad munkaerővel a közvetlen árutermelés biz-
tosítására.

Nóvé Péter 1840-es névsora a "székhátiakkal" együtt
64 családfő nevét tartalmazza. Nyilván ő volt a hatvan-
ötödik, de ő, mint egyházfi, nem tartozhatott. Ha ezt a

teljes névsort összevetjük Nagymajláth első dicális összeírásaival és Dombegyháza összeírásaival, akkor megint újabb megvilágításban látjuk a puszte megszállását. Nővé a dombegyházi házszámok szerint haladt, és amelyik háznak a lakói már elköltöztek, ahhoz odairta a tartózkodási helyet, tehát azt, hogy "Székhátra" távozott. Érdekes módon a majláthi sorszámok is a dombegyházi és a Nővé-féle sorszámot követik, kivéve közülük a "székhátikat", mert azok hamarabb áttelepültek, így a majláthi összeírásban az első helyeken szerepelnek. Tehát az új településen az utcák rendje ugyanúgy alakult, mint Dombegyházán; akik ott szomszédok voltak, itt is azok maradtak. Így elmondhatjuk, hogy egész utcasor települt át egyszerre az "utza kapitányok" vezetésével, és természetesen úgy, ahogy a szerződés is előírta, mert a letelepedés rendjének azzal is meg kellett egyezni. Általános gyakorlat volt ez a telepítés^{vényes} felvakinál, a szomszédos kertészközségeknél, de a népesebb városokban is az egy helyről jövők, illetve az egy nemzetiségűek, egy vallásúak egymáshoz közel, vagy külön negyedben, tizedben telepedtek le. Egyik tipikus példája ennek éppen a három Dombegyháza, ✓ amelyek mint kertészeti telepek egy jegyzőséghez tartoztak, de vallásilag és részben nemzetiségileg különböztek egymástól. Marczibányi- és Bánhidó-Dombegyháza /a mai Dombegyház és Kisdombegyház/ lakói mind római katolikusok, Nyóky-Dombegyháza /a mai Magyarombegyháza vagy Református Dombegyháza, Nagymajláth népességadója/ lakói pedig mind magyarok és reformátusok voltak. ⁸⁶ Az egy helyről érkezők hasonlóképpen szerve-

zódtek egy utcába az újratelepülő Csenádapácán is. 87
Makó mezőváros is magán hordozta az elkülönültség je-
gyeit. 88

A Nóvé-féle névsor és a majláthi első összeírások egybevetéséből arra a következtetésre jutunk, hogy a dombegyháziak sem egy hullámban jöttek át az új helyre. Legkorábban a "székhátiak" érkeztek, akik az 1830-as években ideiglenes szálláshelyen /veremlakás, putri/, majd 1840/41-től sorban épített házakban laktak. A kincstárral valószínűleg évenként megújított szerződéssel bírták a Székegyházi pusztá egy részét, letelepedésükből következően /a mai Damjanich utca/ a keleti határrészt. Közülük 1844-ben 3 kivételével mindenkinek volt bérelt földje és háza. A dicális összeírás szerint velük egy utcában /az is lehet, hogy egy időben/ telepedett le egy másik - vagyoni-
lag elkülöníthető - csoport, akik valamilyen módon szoros-
osan kapcsolódtak a "székhátiakhoz" és így együtt alkot-
ják a megtelepülők első hullámát. Ez a kapcsolódás nem-
csak abból eredt, hogy Dombegyházán egy utcában /az utca
mindkét párhuzamos lakott oldalát kell érteni alatta/ és
egy házban laktak, hanem elsősorban gazdasági oka volt.
Ezt a következőkkel bizonyíthatjuk:

Az 1839/40-es Nóvé-féle névsorban összeírtak közül
Nagymajláthon 1844-ben

Név	bérlete és háza volt	csek háza volt	semmije sem volt
1./ Kovács Sámuel /sz/	X	-	-

2./ Tokai Mihály /sz/	X ₁	-	-
3./ Áts Istvánné	-	-	X X
4./ Király János	-	X	-
5./ Cser Ferenc	-	-	X X
6./ Vincze István /sz/	X ₁	-	-
7./ Kováts Sándor	-	X	-
8./ Csikora István	-	X	-
9./ H. Török Mihály	-	-	X X
10./ F. Szabó János	X ₁	-	-
11./ ifj. Szegedi István	X ₁	-	-
12./ id. Gyarakai Ferenc /sz/	X ₁	-	-
13./ Kelemen István	-	-	X X
14./ Tuhegyi János	X ₁	-	-
15./ Kováts István	-	X	-
16./ Bak Sándor /sz/	X ₁	-	-
17./ Szani József /sz/	X	-	-
18./ Jenei István	-	-	X
19./ Menyhart Sándor	-	-	X X
20./ Tarcsai Kis János	-	-	X X
21./ Batsó András	X ₁	-	-
22./ Öreg Pap János	-	X	-
23./ Kis Kotsis István	-	-	X X
24./ D. Szabó János	X ₁	-	-
25./ Felföldi Péter	-	X	-
26./ Gyarakai János /sz/	X ₁	-	-
27./ Apati Mihály	-	-	X X
28./ Öreg Gombos János	-	X	-

29./ Kun István /sz/	X ₁	-	-
30./ Gerendely Mihály	-	X	-
31./ Czeglédi Sándor	-	X	-
32./ ifj. Gyenge Mihály	-	X	-
33./ Kelemen Mihály	-	-	X X
34./ Barabás János /sz/	X ₁	-	-
35./ Kun István	-	-	X X
36./ Nóvé János	-	X	-
37./ Mexinka Istvánné /sz/	-	-	X X
38./ Kotsis Ferenc /sz/	X ₁	-	-
39./ Balás János	X ₁	-	-
40./ Győri Pál	-	-	X
41./ Nagy Péter	-	-	X
42./ Filor János	-	X	-
43./ Boros János	-	X	-
44./ Tokai Sándor	-	-	X X
45./ Biszak Pál	-	-	X
46./ Biszak József /sz/	X ₁	-	-
47./ Hajdu Ferenc /sz/	X	-	-
48./ Tekáts Mihály	-	X	-
49./ ifj. Kotsis Sámuel	X ₁	-	-
50./ Borbély János	-	-	X
51./ Komlósi János	-	-	X X
52./ Komlósi István	-	X	-
53./ Fábrián Istvánné	-	-	X
54./ Joó Mihály	-	-	X
55./ Hajdu János /sz/	X	-	-
56./ Gyereki József	-	-	X

57./ D. Szabó György	-	X	-
58./ Öreg Nagy János	-	-	X X
59./ Öreg Domokos Péter	-	X	-
60./ ifj. Domokos Péter	-	-	X X
61./ ifj. Szamosközi János /sz/ -	-	-	X X
62./ Maxinka Mihály	-	-	X X
63./ Menyhert János /sz/	X	-	-
64./ Pável Péter /sz/	-	-	X X

Összesen	21 /32,8 %/	17 /26,6 %/	26 /40,6 %/
/sz/ = "Szókhátra"		X X = Dombegyházán sem volt	
X ₁ = Dombegyházán is		semmije	
volt ingósága			

Fentiekből megállapítható, hogy a dombegyháziak első hullámával /1833-1843/ érkezők kisebb változással a vagyoni differenciáltságot is átplántálták az új helyre. A teljesen nincstelenek közül az 1844-et követő öt évben 5 fő jutott hozzá házhelyhez, bérlethez egy sem. Tehát ez a réteg továbbra is valamelyik házzal, és bérlettel rendelkező szellértársa telkén lakott és vele együtt művelte a földet, vagy idővel odébbállt, hogy szerencsét próbáljon újabb és újabb helyeken. A csak házzal rendelkezők sorsa alig különbözött a teljesen nincstelen réteg sorsától. Egy nagyon lényeges eltérés azonban volt, az, hogy a családi tűzhely helyhez kötötte őket. A későbbi idők névazonosításából kitűnik, hogy ez a társaság - kevés kivétellel - helyben kereste a megélhetési lehetőséget.

A dombegyháziak második hulláma következtetéseink szerint az állandó megtelepedést biztosító szerződés-kötéskor érkezett, 1843-ban és 1844-ben. Ők már keveredtek a kovácsháziakkal /Református Kovácsháza/ a letelepedésnél, bár kisebb csoportjaik - 4 - 5 - 9 fő - elkülöníthetők. A korai dombegyházi anyakönyvekből megállapítható, hogy ezek a családok - t. i. a dombegyháziak és a kovácsháziak - gyakran házasodtak egymás közt.⁸⁹ Így tisztán a dombegyháziakat csak 80 százalékos pontossággal tudjuk elkülöníteni. E szerint a 63 fős újabb csoportból 33 a dombegyházi, 30 a kovácsházi. A 33 fő közül hétnek semmije sem volt Dombegyházán, a hétből kettőnek háza van az új helyen. Ha a második hullám "kevert" népességének helyzetét az új helyen összehasonlítjuk az első hullámban érkezőkével, akkor először ezt állapíthatjuk meg, hogy a második csoport tagjai sokkal nagyobb arányban jutottak hozzá bérleti lehetőséghez.

Nagymajláthon 1844-ben

	bérlete és háza volt	csak háza volt	semmije sem volt
I. hullám	21 fő 32,8 %	17 fő 26,6 %	26 fő 40,6 %
II. hullám	56 fő 88,9 %	2 fő 3,1 %	5 fő 7,9 %

Az összeírásokból viszont az is megállapítható, hogy ez a második hullám az első öt évben csaknem 50 százalékban

"tovább hullámozott", ebben az értelemben, hogy sokan elhagyták telkület; összesen huszonkilencen.

Negymajláthon az első öt évben elhagyta
bérleményét

I. hullámból	16 fő	25 %
II. hullámból	29 fő	46 %

Zömmel az 6 helyükre és a még el nem foglalt házhelyekre települtek 1845-től a vásárhelyiek, szentesiek, mágocsi-
ek, 1847-től a makóiek. ⁹⁰ Mondhatjuk, hogy ők adták a
betelepítés harmadik hullámát. Az 56 családfő közül - egy
kivételével mindegyik bérlethez /föld és ház/ jutott, hi-
szen ^{a legtöbb esetben} átvette azt valamelyik szellértársától.

A III. hullám tagjai közül Negymajláthra
érkezett

1844-ben	9 fő	16,1 %
1845-ben	6 fő	10,7 %
1846-ban	18 fő	32,1 %
1847-ben	15 fő	26,8 %
1848-ban	1 fő	1,8 %
1849-ben	7 fő	12,5 %
összesen	56 fő	100,0 %

A táblázatból kitűnik, hogy a harmadik hullám népes-
ségének 60 %-a 1847-ben a kibontakozó gazdasági válság
idején érkezett. Az 56 fő közül 1849-cel bezárólag 16 fő
távozott /28,6 %/, illetve adta fel bérletét. Ha ezt az

arányt összevetjük az előző két csoportéval, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a legkisebb mértékben az első csoport telepesei mozogtak. Azok, akik kialakult munkaszervezetben, a legösszességesebb családi kötelékben érkeztek az új helyre. Helyben maradásukban az idő és gazdasági tényezők is szerepet játszottak. Ők érkeztek leghamarabb a pusztára, így kezdetben ^{- a hivatalos telepítésig} a keleti határrészen a legjobb földeket vehették művelés alá; több évben takaríthattak be jó termést, aminek következtében bizonyos megelőzöttségre tettek szert később érkező társaikkal szemben. A második és harmadik hullámban települők 1843 és 1849 között legtöbb alkalommal csak gyenge termést tudtak betakarítani, ami elsősorban a fő árunövénynél, a dohányynál jelentett mennyiségi, minőségi és bevételi kiesést.

3./ Kik jöttek, miért jöttek?

Mind a szájhagyomány, mind a hivatalos források egybehangzóan tanúsítják, hogy "Nagymajláth lakossai nagyobb részén Dombegyházáról, Kovácsházáról, Szentesről, Hódmezővásárhelyről, Mekőről, Mágocsi pusztáról gyülekeztek; mind magyarok és reformátusok." ⁹¹ Van két forrásunk, amely csak Dombegyházát említi községünk népességadójának. ⁹² A kettő között szoros kapcsolatot tudunk kiutatni. Ugy véljük, már az előzőek alapján sem szorul különösebb magyarázatra az, hogy a mai község népessége több helyről érkezett; kétség kívül az új település magvát a dombegyháziak adták. Pesthynek abban igaza van, hogy "a község eleintén népesítettett Csanád megyei Reformata Dombegyház községből." E megállapításával mintegy alátámasztja az előző fejezet bizonyítását, de ugyenakkor sejteti azt is, az "eleinte" szóval, hogy később mások is jöttek. Erről viszont nem szól.

1844/45-ben Nagymajláthon 94 numerus - azaz egy házszám után 25 1/2 hold /1100 □-ölével véve/ szántó és belsőség ⁹³ - talált gazdára. Ezek bérleti közül kimutathatóan 58 fő /62 %/ származott Dombegyházáról /4 fő 2-2 bérletet váltott/. Az arányuk megközelítőleg olyan, mint Csanádalbertiben a tótkomlósiaké és Ambrózfalván a csabaiaké. ⁹⁴ Ennek alapján akár Majláthot is nevezhetnénk "Kis-Dombegyházának". A valóságban sokkal többen voltak a dombegyháziak, mert emint az előző fejezetben is láttuk, a "vállalkozókat", azaz a bérletet igen népes bérlet nélküli társaság követte az új helyre. Ők azok, akiket az

összeírásokban lakóknak, szolgáknak, napszámosoknak, albérlőknek, szelléreknek tüntettek fel az összeírók. Nyilvántartásuk nem lehetett pontos, mert állandó mozgásban voltak.

A település összlakosságán belül csaknem kétharmad részt a dombegyháziak, a többit az egyéb helyről érkezők alkották. A legtipikusabb nevek a származási helyekről a következők:

- 1./ Dombegyháza: Gyarakai, Berebás, Kun, Szegedi, Kocsis, Gyenge, Vincze, Nóvé, Hajdu, Áts, Jenei, Pap, Győri, Biszak, Czudar, Kigyósi, Tarkó, Léka, Dorogi, Molnár, Beke, Fitos, Menyhárt, Berecz,
- 2./ Kovácsháza: Hajdu, Áts, Kelemen /Sámsomból kerültek ide/, Kocsis, Kun, Berecz, Seres, Török, Bóⁿvé, Ágoston, Dékány, Abonyi, Czövek /Hódmezővásárhelyről jöttek ide/, Erdős, Fekete, Baranyi,
- 3./ Hódmezővásárhely: Mészai, Miklós, Káse, Virágos, Fejes, Gera,
- 4./ Makó: Mágori, Kádár, Diós, Szirbik, Vas, Faragó, Berecz, Erdei,
- 5./ Szentés: Pataki, Leczki.

A "régibb dombegyháziaknak" - mint már említettük - igen élénk kapcsolatuk volt Református Kovácsházával. Nem véletlen, hogy egyes nevek mindkét községben gyakran előfordulnak. Az összetartozást az is erősítette, hogy

Református Kovácsháza lakóit Dombegyházán anyakönyvezték, mert itt volt az anyaszentegyház; Kovácsháza leányegyház volt. Az áttelepülést követően /az anyakönyvek hiánya miatt egyértelműen csak 1870-től lehet megállapítani/ viszont fordított helyzet állt elő. Az 1814-es első dombegyházi összeírásból az is kiderült, hogy az akkor megtelepült kertészeket "Bittó Ur részére" írták össze; ami annyit jelent, hogy a kovácsházi telepítő főbérlet egyaránt alkalmazta a kovácsházi és a dombegyházi munkeserőt. A házassági anyakönyvek alapján megállapítható, hogy Battonyához is erős szálakkal kapcsolódtak. 1828 és 1843 között a kovácsháziakkal 33 család, a battonyaiakkal 12 család kötött szorosabb kapcsolatot házasság révén.⁹⁵ A kovácsházi származású dombegyháziak többsége - mintegy kétharmada - áttelepült Majláthra is. A battonyaiak közül viszont csak a Szamosközi család költözött át.

Dombegyháza népessége rendkívül kevert volt; csak abból a szempontból homogén, hogy mind magyar és református. Az anyakönyvek alapján lakossága a következő helyekről érkezett:

- 1./ Csanád megye: Battonya, Református Kovácsháza, Kunágota, Kevermes, Bánhegyes puszta, Makó,
- 2./ Békés megye: Kigyós, Köröstercsé, Békés, Orosháza, Gyulavári, Gyula, Tótkomlós, Csaba, Szeghalom,
- 3./ Csongrád megye: Szentés, Hódmezővásárhely, Sámson,
- 4./ Arad megye: Arad, Kis-Iratos, Lőkősháza, Pereg,
- 5./ Bihar megye: Nagyszalonta,

6./ Hont megye: Tompa.

Mindazok ellenére kitapinthatók bizonyos homogén egységek, kisközösségek, amelyeknek a szoros összetartozását a hosszabb időn át kialakult munkaszervezet biztosította. Ezek a szoros kötelékek legtipikusabban a családi munkaszervezetben mutathatók ki, amelynek eredete sokkal korábbi időkre nyúlik vissza /nagycsaládi munkaszervezet, nagycsaládi kötelékek problematikája⁹⁶/. Nagymajláthon a szóhasználatban még a közelmúltban is fellelhetők voltak azok a kifejezések, amelyek erre utalnak: pl. "Léka had", "Nóvé had", "Berecz had", "Medgyesszei had", "Vincze had", "Csövek had", - azaz a nagycsaládra utaló kifejezések. Jellemző, hogy éppen a dombegyházi, kovácsházi eredetű családok esetében maradt ez fenn. Vegyük sorra a példákat! Az 1831-es dombegyházi összeírásban Léka János neve mellett ezt találjuk: "Oeconomicus Dominialis" /uraság gazdája/. A későbbi forrásokból tudjuk, hogy népes családjával a szomszédos nagybirtokon dolgozhatott. A nagybirtokosok pedig, mint számukra hasznos munkaszervezeti egységet, a nagycsaládot egyenesen előnyösnek tartották, hiszen így a családfőn keresztül sokakat féken tarthattak. Az összeírásokból kiderül, hogy ezek a családok /bár szellérek voltak/ nem is a legelesettebbek közé tartoztak Dombegyházán. Nagymajlát benépesítésekor a kincstár 3 Léka családnak, 3 Nóvé családnak is adott 1-1 numerust, amit meg is tudtak művelni; tehát elegendő munkáskéz állt rendelkezésre

mindegyik esetében /csak a későbbi évektől van adatunk arra, hogy rendkívüli módon eladósodnak, és elvesztik földjük nagy részét/. Azt is tudjuk, hogy a kincstár elsősorban a tehetősebb vállalkozóknak igyekezett bérbe adni a földet.⁹⁷ Bár éppen Nagymajláth szolgáltatja az ellenpéldát, hogy t.i. itt - a rossz földek miatt - a kevésbé tehetőseknek is osztottak, igaz, hogy ők hamar el is veszítették bérleményüket /lásd előző fejezet/.

A Léka család, a Nővé család nagycsaládi kötelékei, annak ismerve az 1960-as évek elejéig egyértelműen kivehetők voltak a mai településen. Természetesen itt az erősen bomló, vagy már felbomlott nagycsaládi közösséget kell értenünk, amely elsősorban szokásaiban, a munkavégzés módjában, szervezetében tartotta meg az ősi elemeket; nagysága is inkább a velőságos nagycsalád és a kiscsalád között helyezhető el. A bomlás a Léka családnál még Dombegyházán megkezdődött: egyik tagja az anyakönyvek tanúsága szerint az 1830-as években Kovács házában próbálkozott bérlési lehetőséggel. Nagymajláthra történt áttelepedésük újra összeforrasztja őket, hiszen két generáció /apa és fiai/ egymás mellett kapnak 3 házhelyet és 3 numerust; mindez együttesen eredményezte azt, hogy az "ősi törvény" sokáig élhetett a családban. Házhelyeik a mai település délnyugati részén, a mai Rákóczi utcában voltak. A mai településforma még mindig bizonyítékot szolgál a nagycsaládi jellegű szerveződésre. Észak felől egy másik népes család, a Berecz család /2 tagja kapott numerust 1844-ben/, délen pedig a

Nóvé család /ugyancsak 3 házhellyel és numerussal/ volt a szomszédjuk. Mindhárom családot régi és újkeletű rokoni kapcsolatok fűzték, illetve fűzik össze, amit az anyakönyvek egyértelműen bizonyítanak. ⁹⁸ A három nagycsalád házassági kapcsolata a későbbiekben több oldalúvá vált a népes Czövek családdal és a Kovácsházáról a századforduló idején áttelepülő Kulcsár és Bocsik családdal. Utóbbi két család is igen népes rokonságot számlált és számlál jelenleg is.

A Nóvé család egyik jeles férfi tagjáról, Nóvé Péterről már az előzőekben szóltunk. Mint egyházfi nemcsak saját családját, hanem az egyházközséghez tartozó "nagycsaládot" is igyekezett összetartani. Leszármazottjaik - nyilván e korai tekintély és gyakorlat nyomán - a felülegvallásosabb családjai közé tartoztak az 1960-as évekig.

A Nóvé, Czövek, Léka és Balog családok korábbi munkekapcsolata élt tovább a századfordulótól a 60-as évekig abban a kötetlenségben, hogy csépléskor a cséplőgépnél mindig "egy bandában" dolgoztak. Közülük kerültek ki évtizedekig a legjobb kazalrakók és etetők.

A Czövek és Kelemen családok vásárhelyi ill. sámsoni eredete /a "régibb dombegyházi ekklesia" anyakönyvi bejegyzései alapján/ ezt bizonyítja, hogy a csongrádi dohánykertész családok is eljutottak Dombegyházára, onnan meg Nagymajláthra. A népes Szegedi család neve is valószínű, hogy az eredetre utal. Tipikus vásárhelyi és sámsoni előfordulású a Gyenge, Vincze és a Menyhárt név is. Bálint

Sándor szerint Sámsonba Szeged, Makó, Vásárhely szegényperasztsága gyülekezett; Mártélyra szegedi eredetű csanyteleki gányókat telepítettek.⁹⁹ Azt is tudjuk, hogy a mágocsi, sámsoni, derekegyházi uradalom a XIX. század elején vonzotta a munkaszerőt,¹⁰⁰ de a szabadabb élethez szokott kertészeket taszította is. Így kerültek kapcsolatba egyes családok a kelet-csanádi területekkel, majd a közelebb fekvő Székegyházi pusztával. Fentiek alapján tehát a nagymajláthiak vásárhelyi /és környéki/, makói kapcsolatai - a dombegyházi előzményeket figyelembe véve - korábbra nyúlnak vissza, mint a hivatalos megtelepedést jelentő 1843-as év. E kapcsolat realitásához bizonyítékuul szolgál az is, hogy Református Kovácsháza telepítőjének, Lukáts Miklósnak egyik közeli családtagja Lukáts Gergely 1794-ben szerződést kötött a Csongrád megyei Anyás kertészeivel. Lukáts Miklósnak ugyanakkor kapcsolata volt a déli, torontáli kertészekkel is. Azt is tudjuk, hogy 1814-ben Ujkigyóst szegediekkel telepítették be. Még közelebbi kapcsolatot teremtettek a Károlyiak, akiknek 1821-ben Dombegyházán a kastélyon kívül már álltak "... mindenféle gazdasági épületek, úgymint Tiszteknek, a Tselédeknek Lakásai, Lovaknak szarvas Marháknak és kivált Selymes Juhoknak tágas, száraz, világos és tartós rajta lévő Istállói." ¹⁰¹ Birtokaik nagyobb részt a Tisza bal partján terültek el, de Csány vidékén a jobb partra is átnyúltak. Így a kertészek a Tiszától keletre

vándorolva - úgy tűnik, hogy a sámszoni kertészség közvetítésével - kerestek újabb, szebbébb, kötetlenebb bérleti lehetőséget.

A dombgyháziak otthoni életébe vajmi kevés bepillantásunk lehet. A korabeli összeírások szűkszavú megjegyzéseiből és későbbi feldolgozásokból csak következtethetünk néhány konkrét tényre. Vegyük sorra először az 1814-1843 közötti összeírások megjegyzéseit:

1./ Kún István: Nevét az 1814-es összeírás az első helyen említi. Befolyásos ember lehetett, mert az anyakönyvek bejegyzései szerint 1833-ig a házasságok alkalmával nagyon sokszor hívták tanúnak /vagy vőfélyné?/. Ott volt az első "székhátiak" között. 1820-ban subinquillinusként, a többi években inquilinusként írták össze.

2./ Bak János: 1816-ban csizmadia. 1830-34 között bizonyosan fiát Bak Sándort írták össze ugyanazon a házszámon. Nem tudjuk, hogy folytatta-e apja mesterségét. Elképzelhető, mert a mestereket mindig subinquilliniként tüntették fel az összeírók. Ehhez még egy bizonyíték: 1834-ben neve mellett az állt, hogy "Köblös Mihály lakossa". A nagymeláthi összeírásokban is nem egyszer találkozunk ezzel, hogy a mestert valamelyik bérlő házában írják össze. Bak Sándor is ott volt a "székhátiak" között, 1844-től pedig bérlete és háza volt az új helyen.

3./ Kis János és Kis György: Nevük mellett 1830-ban

ez áll: "Famuli"; 1831-ben: "Famuli" és "Aⁿxcilae" /szolgák/. Nem kerültek át Majláthra.

- 4./ Czikora István: 1831-ben "Famuli", 1833-tól József testvérét irták össze ugyanazon a számon, mint subinquilinus. 1844-től Majláthon István nevén 2 numerus van, de ott találjuk a házában Józsefet is /nyilván családjával együtt, mert a 2 numerust csak így bírták megművelni/.
- 5./ Joannes Király: 1827-ben és 28-ban mint inquilinus neve mellé irták azt, hogy "Antiqua Nobilis Domini Jozephi Duae" /II. József hajdani nemese/. 1829-33 között nem irták össze. 1833-ban subinquilinus. 1834-40 között nem irták össze. 1841-től mint házhellyel rendelkezőt tüntették fel. Majláthon is csak háza volt 1848-ig. Ezt követően nem tudunk róla.
- 6./ Jenei János: 1840-ben "templongazda". 1827-től 43-ig inquilinus. Majláthon csak háza volt 1844-től. 1848-ban neve mellett azt találjuk, hogy "öreg". Többször nem szerepelt az összeírásban. Testvére Jenei István 1814-től 1843-ig folyamatosan Dombegyházán élt mint inquilinus; Majláthon neki is csak házhely jutott. 1848 után övele sem találkozunk többször a rublikákban.
- 7./ Gyenge Mihály: Neve mellett 1821-ben: "1 száraz malom". 1830-ig inquilinusként irták össze. 1831-től ugyanazon a hásszámon ifj. Gyenge Mihályt is

feltüntetették; Majláthra csak 6 került át. Itt házhelye volt 1848-ig.

- 8./ Gerendi /Gerendely/ Mihály: 1824-ben "nemes"; 1829-ben "Protentus nobilis", egészen 1841-ig "nemes". Majláthon csak házhelye volt 1848-ig.
- 9./ Nagy Péter: 1834 és 1841 között "nemes ember"-ként irták össze. 1842-től nem találkozunk nevével.
- 10./ Balogh István: 1827-ben "Milles Emericus" /kiszolgált katona; az 1 elírás lehet/; 1828-ban "Miles Dimissionalis" /elbocsátott katona/. Mindkét évben inquilinus; többször nem irták össze Dombegyházán. Testvére, Balogh János subinquilinus, Majláthon bérletet kap, de 3 év után feledje azt.
- 11./ Léke János: 1831-ben és 1835-ben is "Oeconomicus Dominalis" /uraság gazdája/.
- 12./ Gyenge József: 1837/38-ban és 1840/41-ben is az "Uraság gazdája". 1842-ben és 43-ban már nem irták össze Dombegyházán. 1844-ben bérlete és háza van Majláthon. 1846-ban két bérlete volt. Testvérei is átköltöztek, akik viszont 1847-ben elvesztik bérleményüket.
- 13./ Nagy János: 1831-ben ugyanazon a házhelyen öreg és fiatal; egyik inquilinus, másik subinquilinus. 1833-ban egyikük "Markovich Ur tanyássa". Az ifjabb szerez bérletet és házhelyet Majláthon.
- 14./ Berabás János: 1816-ban "tekáts"; 1821-ben "építész"; 1825-ben "Utza kapitány". Mindvégig inquilinusként szerepelt. 1834-től nem irták össze Dombegyházán. Neve ott van a "székhátiek" között. 1837/38-ban minden bizonnyal fiát tüntette fel az összeíró Dombegyházán,

mint subinquillinust. Ő Majláthon bérleményt és házhelyet kapott. Megjegyzendő, hogy 1842-ben és 43-ban már nem írták össze Dombegyházán. Feltehető, hogy ekkor már mint ácsmester fiával, Istvánnal /akinek a nevével a későbbiekben még találkozunk/ Majláthon építkezett, 1849-ben második bérletet is szerzett.

Fentiekből néhány nem teljes értékű következtetést vonhatunk le Dombegyháza társadalmának tagozódására. Feltűnő, hogy a mesteremberek szorosan kötődtek a kertészekhez; ezt bizonyítja az is, hogy Bak Sándor és Barabás János Majláthon bérletet vált, sőt utóbbi nem is egyet. Feltehető, hogy Dombegyházán az év egy részében /vagy nagy részében/ is kertészkedéssel foglalkoztak.

Érdekes színezetet adnak a falu társadalmának a "nemes" emberek, akik már csak a szóhasználatban és az összeíró iven szok, mert vagyoni helyzetük több vonatkozásban rosszabb, mint néhány más bérlőtársé. A deklesszállódás, a pauperizálódás útját járják, tehetségük sem futja többre egy házhelynél Nagymajláthon. Jelenlétük a dohánytermesztésben ezt mutatja, hogy nemcsak az északi peremvidéken /pl. Verpeléten és környékén/ kapcsolódtak be az árunövény termesztésbe, hanem itt az Alföldön is. Takács Lajos kiemeli, hogy északon a XVII-XVIII. században a kurtenemesek kezében volt a dohánytermesztés, csak a XIX. század elején került át a zsellérek kezébe; az Alföldön a zselléri termesztés volt a döntő. ¹³² Könnyen elképzelhető - mint ahogy arra Takács is utal -, hogy Kelet-Csanádban az északról érkező kurtenemesek - a délről

/Torontál/ és a Tisza mellől /Csongrád megye/ áttelepülő kertészekkel együtt - plántálták át a dohánytermesztés tudományát az itteni zsellércsaládokba. Az 1830-as években ezt a "tanító" szerepüket is elvesztették, mert már ott találjuk az "urasság gazdáját", akiknek a szakma átadása mellett egyre jobban a felvigyázó, ellenőrző, szervező és közvetítő szerepkör jutott /lásd: Léka János, Gyenge József/, aminek következtében nyilván nagyobb és több pénzeszközre, ingóságra, tökéletesebb felszerelésre /például Majláthon Gyenge József rövid idő alatt két bérletet vált/ tettek ezért.

A dombegyházi összeíró ivekben 24 esetben tüntették fel azt, hogy öreg és fiatal családfő együtt, egy házban lakik. Minden arra utal, hogy a fiataloknak nem nagyon volt különválási lehetőségük; anyagi helyzetük, felszerelésük nem volt elég ahhoz, hogy másik gazdaságot alapítsanak. Dombegyházán - a szűk határ miatt - bérleti lehetőség nem kínálkozott.¹⁰² Így természetes, hogy a kincstári területen nagy vonzerőt gyakorolt a föld. Felfigyelhetünk arra, hogy az áttelepedéskor két nemzedék /apa és fia/ is jött egyszerre. Majláthon mindkettő válalhatott egy-egy numerust és kaphatott külön házhelyet. Példaként álljanak itt azok, akiknél kimutatható az apa és a fiú közti kapcsolat:

/zárójelben "s" = subinquinus Dombegyházán/

1./ Tokai Mihály

Tokai Sándor /s/

2./ Ö. Szamos János

ifj. Szamos János /s/

3./ Ö. Berecz János

ifj. Berecz János /s/

4./ Dorogi István

Dorogi Mihály /s/

5./ Ö. Szegedi István /s/

ifj. Szegedi István

6./ Léka János

Léka Mihály /s/

Léka András /s/

Másik példaként hozzuk azt, amikor több testvér várt földre egy családból, és Majláthon sikerült bérlethez jutniuk:

1./ Gyaraki Sándor /s/

Gyaraki Péter

Gyaraki János

2./ Czikora József /s/

Czikora István /s/

3./ Nóvé Péter /s/

Nóvé Pál

Nóvé István /s/

4./ Berecz Mihály /s/

Berecz István /s/

ifj. Berecz János

5./ Gyenge István

Gyenge József

Gyenge János

6./ Léka András /s/

Léka Mihály /s/

7./ Hajdu Ferenc /s/

Hajdu István /s/

Hajdu János /s/

A föld egyik központi kérdés volt tehát a dombegyháziak életében. Hosszú éveken át ki voltak téve a kapssi főbérlők akaratának és a nyereszkeskedő, nem nemes tőzseireknek. A bérleti díjak önkényes felemelése és a kényszerszülte új, szigorúbb szerződéskötések már az 1820-as évek körül azt eredményezték, hogy a ref. kovácsháziaknak és a dombegyháziaknak eltelepedési szándékuk volt. A két telep vezetősége együttesen indított közös akciót 1819-ben. Azt kérték a megye útján a királytól, hogy mivel már 1093 fő a lakosok száma, valamelyik kincstári pusztán telepedhesnek meg. Azt a választ kapták, hogy ők is árverezhetnek a kincstári pusztákon, ha a kellő biztosítékokkal rendelkeznek, azaz ha megfelelő vagyonuk van. A két telep vezetősége erre is kész volt, csak szabadulhassanak főbérlelőiktől. A megyétől kértek bizonyáglevelet. A megyei bizottság a helyszínen írta össze jószágállományukat, mert csak ez jöhetett számításba. Amikor a kertészek azt látták, hogy a nemesi megye nem tud rajtuk segíteni, az előljárók a főkormányshékhöz fordultak. Pozsonyban és Budán, sőt Bécsben sem tudtak többet tenni, mint hogy kivizsgáltat-

ták ügyüket és közölték velük, hogy a kamarai birto-
kokon nincs hely. 103

A föld mellett - az előzőekből következtethetünk
rá - a túlnépesedésnek is szerepe volt az áttelepedés-
ben. Nem ismerjük a dombegyháziak szerződéseit. Ezek
tartalmából újabb, konkrét okokra következtethetnénk.

A Majláthra áttelepült népesség kapcsolata nem szak-
kadt meg Dombegyházával és Kovácsházával. A nagymajláthi
anyakönyvekből tucatjával lehetne a példákat hozni, de
a dombegyházi házassági és halotti anyakönyvek is egy-
értelműen erről tanuskodnak:

- 1./ 1844-ben a nagymajláthi Gyenge István házasságot
kötött D. Szabó György Sára lányával Gyenge József
és Tokai Sándor tanúk előtt;
- 2./ 1865-ben Kiss Mihály 22 éves dombegyházi lakos
/Kiss Sámuel földműves fia/ házasságot kötött
Barabás Julianna 18 éves nagymajláthi lakossal
/néhai Barabás János árva hajadon lányával/;
Veszprémi János /Veszprémi Sándor béres fia/ 24 éves
dombegyházi lakos Seres Julianna /Triznyai György
szücsmester mostoha leánya/ 18 éves nagymajláthi
lakossal;
- 3./ 1866-ben Asztalos István dombegyházi béres Barabás
Erzsébet /néhai Barabás János leánya/ nagymajláthi
lakossal Triznyai György szücsmester tanu előtt;
- 4./ 1877-ben Varga Sándor nagymajláthi lakos /aki Domb-
egyházán született 1854-ben/ Jenei Mária dombegyházi

19 éves leánnyal Ács János, Menyhárt Pál tenük
előtt;

5./ 1870-ben a ref. Kovácsházi anya- és ref. dombegy-
házi leányegyház helotti anyakönyvből értesülünk
Kigyósi Zeuzsánna szolgáló /1849-ben Majláthon szü-
letett/ haláláról.

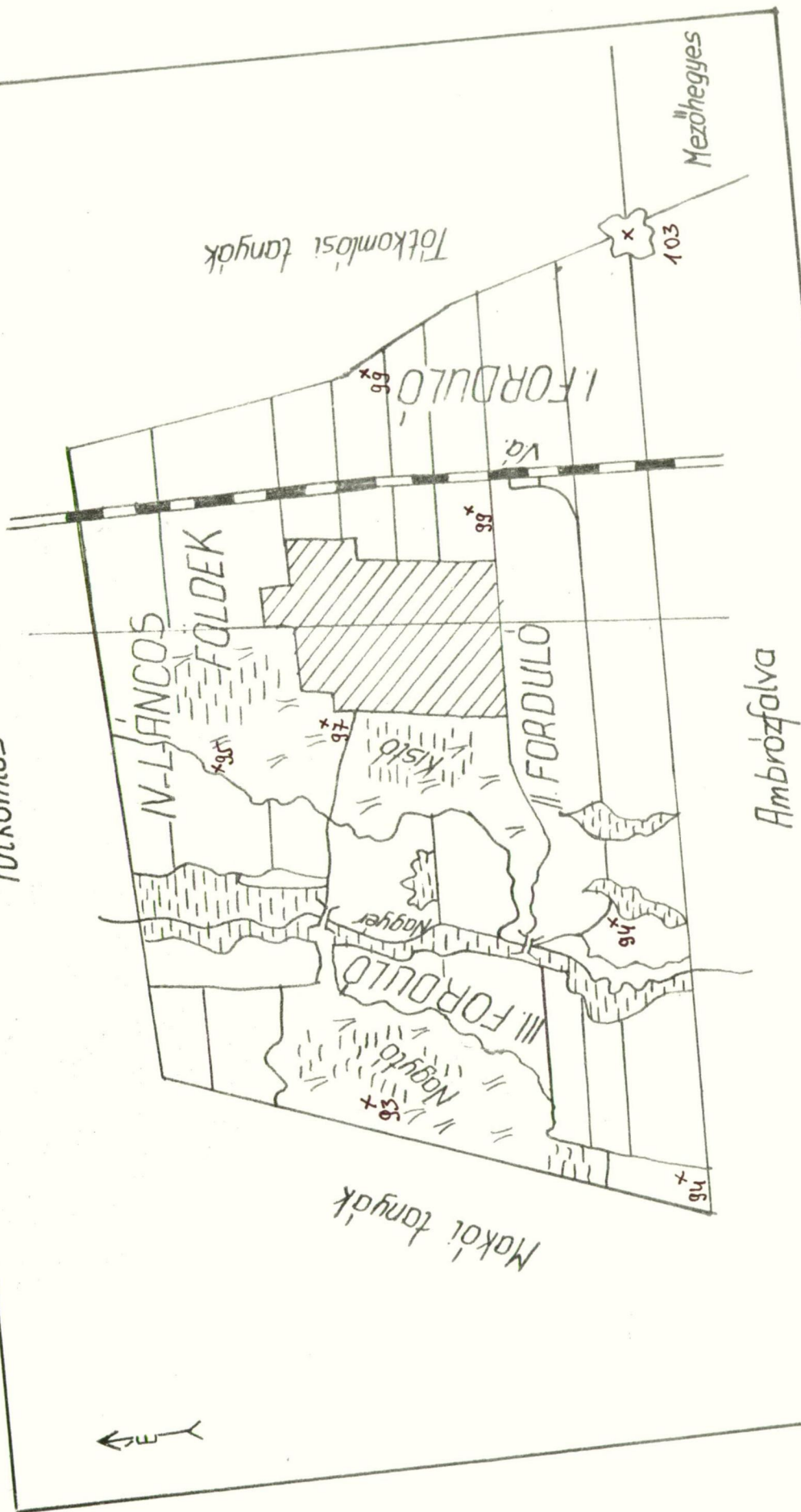
Egyelőre a makói, vásárhelyi, szentesi beköltözőkről
/a harmadik hullám tagjairól/ semmi olyan ismeretünk nincs,
ami konkrét bizonyítékokon alapulna az ideköltözés okának
felderítésére. Csak a későbbi időszak történetét ismerve
tudunk visszakövetkeztetni arra, hogy a makóiak, vásár-
helyiek már az indulásnál is tehetősebbek voltak, nyil-
ván fejlettebb technikával, termelési ismeretekkel ren-
delkeztek; az 1850-es évektől a gabonatermesztés fellen-
dülésével együtt fokozatosan átvették a közösségi irányi-
tást is, az 1870-es évek végétől és a 80-as évek elejé-
től - a hagymatermesztés meghonosodásától kezdve - pedig
közülük kerültek ki a "nagygazdák". Számos szórványadat
mutat arra, hogy a makóiaknak, vásárhelyieknek a mai te-
lepülés nyugati részén tanyáik voltak /pl. Gera tanya,
Gera kút, Mágori kút, Szalai tanya, Forrai tanya, stb./,
ami arra utal, hogy a hivatalos település létrejötte után
egy darabig kétlaki életet éltek.

4./ A földterület beosztása és a névedés

Nagymajláth hivatalos telepítése a kincstár részéről egy időben történt a szomszédos Ambrózfalvával és Csanádalbertyivel. Nem véletlenül nevezték e három közösséget a kamarsi szóhasználatban "kertészeti telepeknek/." ¹⁰⁴
¹⁰⁴ E falvak a terület, a lakosság száma, a gazdálkodás módja tekintetében a mai napig rendkívül hasonló képet mutatnak. Az indulásnál pontos mérnöki felmérés alapján mindhárom helyen csaknem teljesen azonos területet mértek ki a falunak, utcáknak, közcélú épületeknek. A falukép ma is magán őrzi a 140 évvel ezelőtti vonásokat, azaz a különbséggel, hogy a telkek sűrűbben beépítettek. A foghíjas porták viszont - különösen a szélső utcákban - ma is az eredeti állapotot mutatják.

A majláthi határt három fordulóra /nyomásra/ osztották. A keleti oldalon - a "Kömői tanyák" és Mezőhegyes felől helyezkedett el az első forduló, az Ambrózfalvával határos részen a második, a nyugati oldalon a "Makói tanyák" határolta részen a harmadik. Mindegyikben 100 öt-öt holdas /1100 □ ölével/ parcella volt. Ezen kívül északon, a kömői határ felől úgynevezett "láncos" földeket is mértek, amelyeknek a területe 400 holdat tett ki, így 4-4 holdas parcellákat foglalt magában. Mindezekből kitűnik, hogy pontosan 100 numerust mértek ki a határból. Ugyanigy a belterületen 100 ház-helyet jelöltek ki egyenként 1100 □ ölével. ¹⁰⁵

Tótkomlós

Tótkomlósi tanyák

Mezőhegyes

103

I. FORDULO

Va.

99

IV. LÁNCOS
FOLDEK

Kislo

Nagylo

III. FORDULO

Nagylo

Nagylo tanyák

Ambrozfalva

10. sz. térkép

A 15 évre kötött szerződés értelmében a Székegyházi pusztából haszonbérbe vett terület a következőképpen oszlott meg 1843-ban: 106

1100 □ ölével véve szántóföld	1000 hold	32,9 %
"lánczos" föld	400	" 13,15 "
rét, legelő	400	" 13,15 "
házhelyek	100	" 3,3 "
posvány, szikes föld	640	" 21,05 "
összesen	2540 hold	
dohánnyal beültetendő	500 hold	16,45 %
mind együtt:	3040 hold	100,00 %

A fenti pontos adatokból könnyű kiszámolni azt is, hogy egy numerusra hány hold föld jutott. Valamennyit 1100 □ ölével véve:

- három nyomásban szántó	15 hold	/ebből 5 hold dohány/
- "láncos" föld	4 "	
- rét és legelő	4 "	
- házhely	1 "	
összesen:	24 hold	

A 640 hold posványos, szikes területet nem osztották fel, ennek nem is lett volna értelme. Jó időjárás

esetén itt-ott egyszeri kaszálásra, illetve legeltetésre hasznosították. Nagy része teljesen haszontalan terület volt. A 640 holdba beletartozott a "Makói tanyák" felől húzódó, mintegy 75 holdat kitevő vizállásos rész, amelyet "Nagy tó"-nak neveztek, valamint a község előtt húzódó, szintén vizállásos szikes "Kis tó", amely 30 holdat tett ki, ezek mellett a tótkomlósi határtól az ambrósfalvi határig húzódó, a nyugati határrészt kettésszelő, körülbelül 300 hold területű "Nagy-ér", amely még számtalan kisebb-nagyobb csurgóval volt összeköttetésben. ¹⁰⁷ Ezek az erek - a falu keleti határát átszelő "Csér völgy"-gyel együtt - a Marossal álltak kapcsolatban. Nagy esőben, vagy a Maros áradásakor messze elvezették a vizet, és a laposabb részeket néhány óra alatt tengerré változtatták. ¹⁰⁸ A vizállásos részek nyáron rendszerint kiszáradtak, ilyenkor a szikes föld mélyen megrepedezett, még gyalogosan is alig lehetett járni rajta. A szik a mai falu határának is minden részén előbukkan, de feltűnően nagy területet csak a nyugati oldalon foglal el. Vizrajzilag és talajszerkezetileg is nagy különbség van a keleti és a nyugati határrész között. A keleti rész 2-3, néhol 3-4 méterrel magasabban fekszik, talaja humuszban gazdag. Az Ős-Maros hordalékjára utal az, hogy homokot csak ezen a részen tudtak és tudnak bányászni. A nyugati oldal talajszerkezete rendkívül kötött, a - gyegós, szikes, márgás; a termőréteg vékony - kivéve néhány kiemelkedő hátrészt -, könnyen kiszárad, ezért gya-

kori esőt kíván. Ezen a részen található az összes legelőterület és rét, a korsi időszak építkezéséhez szükséges nádas, gyékényes területek, itt láthatók még ma is a vályogvető gödrök /kubik gödrök/ maradványai. Az idősőbbek közül még ma is sokan emlegetik, hogy messze környéken nem tudtak olyan szilárd vályogot verni, mint Majláthon. Gyakran a környező községek is itt készítették el az építkezéshez szükséges mennyiséget. A nyugati határ másik értéke a kiváló mosóviz. A "Nagy-ér" mentén számos helyen "lágó viz" fakadt a forrásokból. Ezt a körülötte nagy mennyiségben található "szikes"-vel együtt sokáig mosásra használták. Szokás volt nagymosás idején kocsin elhelyezett hordókban "bevinni" a vizet a házakhoz. 109

A sok ér, fakadóviz és a közöttük húzódó földhátak motiválták a dohánytermesztés meghonosítását, hiszen a palántaneveléshez, még inkább a kiültetéshez, száraz idő esetén a kezdeti növekedéshez sok vízre volt szükség, különösen olyanra, ami azonnal kéznél van, vagy pár ásnnyomra megtalálható; és az sem volt utolsó szempont, hogy az állatoktól is védettebb volt a vízzel határolt terület. Ilyen részeken szaporodtak el gombamódra a XVIII. században a Csongrád megyei kertésztelepek is. 110

A 400 hold "láncos" föld csakhamar belterjes, szinte kerti művelés alá került. Egy részén takarmánynövényeket /takarmányrépa, lucerne/, mákot, dinnyét és más

zöltségféléket, étkezési célokra kölest termesztettek, másik részét a későbbiek során szőlővel, gyümölcsössel telepítették be; neve is e szerint változott "Szőlők"-re.

Az 500 hold dohányföld és az 1000 hold szántó alkotta három nyomásra a kincstár nagyon ügyelt. Ezen az 1500 holdon termesztették ugyanis felváltva a dohányt. Egy nyomást minden évben szabadon kellett hagyni. Ilyenkor a területet legeltetésre használták, amely egyúttal trágyát is biztosított a földnek. ¹¹¹ A dohány így minden évben más-más helyre került, csak minden harmadik évben ugyanabba a - rendszerint pihentetett-nyomásba.

Megjegyzendő, hogy valójában négy nyomáson gazdálkodhattak a megtelepülők, mert a 400 hold "láncos" föld is felért egy nyomással. Az, hogy ennek különleges helyzete volt, abból következett, hogy ezt a területet minden évben felszántották, időközönként trágyázták, és hasznosítása is más célokat szolgált: az egyre nagyobb tért hódító istállózó állattartás takarmányszükségletét és a tárolható, fontos emberi táplálkozási szükségletet kielégítő növényfélések megtermelését biztosította. Ez később funkciójából eredően a házkörüli konyhakertet is pótolta. Erre szükség is volt, mert az 1100 □ öles háshelyből - bármilyen furcsának tűnik is - a bérlők semmit sem hasznosítottak konyhakerti célokra. A ház körüli

rész a gazdasági udvar és a szérűskert szerepét töltötte be. A lakóházon kívül legnagyobb területet a tárolótér foglalt el: pajta, szinek, kazlak /széna, szalma/, kukoricaszár-kúpok, gabona-, répa-, zöldség vermek; ezek mellett hely kellett az istállónak, ólnak, a nyomató helynek, a kútnak és környékének /itatók/, a jószágok "nyári állásának", és természetesen mindezek között a közlekedőtereknek és néhány eperfának. Csaknem minden portán volt egy kisebb, lakás céljára használt épület is a bérlővel együtt élő házatlan zsellér családjá vagy a fiatal házasok részére. A porták hátsó végét a szélső utcákon tuskós koronafákkal /korona sövénnel/ zárták le. Összességében úgy tűnik, hogy a tervező és a kitűző mérnök az 1100 □ öles házhelyekkel a földesúri majorsági udvarok kicsinyített mását, vagyis az árutermeléshez szorosra kötődő /hiszen ezért jött létre/, de az önellátás kereteit nem nélkülözhető bérlő kisgazdaságok formáját alkotta meg, ami megfelelt a korszak tudeti képének, pontosabban a kapitalizálódó magyar mezőgazdaság tudeti tükröződésének a bérbeadók és a bérlők fejében.

A bérbevett 3040 hold földterület hasznosíthatósági foka alacsony szinten mozgott. Erre a terület felosztását bemutató számadatok is utalnak. A földnek egynegyede - a 640 hold posvány és a 100 hold házhely - semmi hasznat nem hozott /24,35 %/. Az 1000 hold szántó és az 500 hold dohányföldet együtt kell számítanunk, mert ebből a területből 500 hold minden évben pihent.

Gyakorlatilag a legelőterület így évenként 900 holdra rúgott /29,6 %/. Természetesen a nyomásos gazdálkodás felhagyásával ez változott./ A két nyomásban meghúzóódó 1000 holdból 500 holdat /16,45 %/ intenzíven műveltek meg /dohánnyal ültették be/, míg a másik 500 holdat hagyományos módon hasznosították. Sajátos átmenetet képezett a 400 hold "láncos" föld, amelynek egy részét intenzíven /kerteszerűen/ művelték. Tehát amíg a nyomásos gazdálkodást folytatták, addig a terület 53,95 %-a legeltetésen és a szénán kívül más hasznót nem hozott; így évenként a területnek csak 46 %-ával /500 hold feles dohány, 500 hold szántó és 400 hold "láncos" föld/ lehetett úgy számolni, hogy onnan valami bevételhez jutnak a bérlelőközösség tagjai. Igen, itt termelték az árunövényt, ami miatt egyáltalán létrehozták az egész telepet, de a későbbiekből azt is megtudjuk, hogy a dohány a negymajláthiaknak nem jelentett biztos bevételi forrást, aminek következtében az itt élők jövedelemszerzési lehetősége a külterjes és istállózó állattartás, illetve a hagyományos földhasznosítás /gabonatermesztés/ irányába tolódott el.

1843-tól, a hivatalos mérnöki felosztástól kezdődően, több évtizeden át igen erőteljesen érezhető volt az, hogy mesterségesen létrehozott települéerről van szó. A Székegyházi pusztá egy részén, egy trapéz alakú határkeretbe, annak közepén mérnöki pontossággal kimért három - egymással párhuzamos - nyílegyenes utcába, ezen belül egy rendre

épített házakba szorították a bevándorló népességet, amely szinte parancsszóra - az áruházy igényelte munkáinak megfelelően - végezte a megkövetelt munkaszervezet keretei között mindennapi munkáját. A település külső képe és napi élete sokáig magán viselte azt a bürokratikus telepítéstechnikai vonást, amit az aradi kincstári igazgatóság erőszakolt rá. E tekintetben sok hasonló vonás köti össze a Délvidék /Arad, Torontál, Temes, Bács-Bodrog megyék/ településeivel, aminek alapja az, hogy a török háborúk pusztítása után a legtöbb község nem a fejlődés természetes rendje és helyi adottságai szerint épült ki, hanem a hadmérnöki elvek, majd a politikai telepítéstechnikai elvek szinórmértéke szerint. 112

A hivatalosságot, a mesterkéltséget bizonyítja a névadás is. Negymajláth a rendszertelen hivatalos névadás korszakában keletkezett. E tekintetben szintén kapcsolódik a Délvidéken, a kamarai tisztségviselők, bérlesek és földesurak körében kialakult névadási gyakorlathoz. 113

A XVIII-XIX. században keletkezett új községek többsége új névadó vonás alapján kapott nevet. Új név megalkotására rendszerint akkor került sor, ha a falu olyan helyen épült, ahol azelőtt még sohasem volt település, illetőleg ha az egykori település emléke az áthagyományozó lakosság folytonosságának tartós megszakadása miatt feledésbe merült. Így az e csoportba tartozó falvak óriási többsége a Délvidéken található. Az itt létrejött telepítvényes falvak személynévvel alkotott neveiben

nem kellett érvényesíteni azt a jogbiztosító funkciót, amit a feudális tulajdonrendszer kialakulásától kezdve az ország más részein alkalmaztak. A töröktől visszafoglalt területek nagyobb része egy ideig az állam tulajdonában maradt, és gazdálkodó szervének, a kamarának nem volt szüksége birtokjogának ilyen külsőséges kifejezésére. Sokkal modernebb eszközök álltak már rendelkezésre a tulajdonjog kinyilvánítására. Abban, hogy a telepítvényes felvak neveit mégis tömegesen személynévvel alkották, abban egyrészt a kényszerítő analógia /az, hogy az ország településneveinek nagy része személynévvel alakult, s ezt az általánosan ismert mintát alkalmazták/ volt a motiváló tényező, másrészt a kegyelet, a tisztelgés az uralkodói család tagjai, a hivatali előljárók és családtagjaik iránt. A példák sorát hozhatjuk a szomszédos területekről, amelyek alapján szinte rekonstruálni lehet az aradi és a temesvári kincstári igazgatóságok személyi összetételét: 114

1./ A településnév pusztá vezetéknév

- Baumgart /később Pakert, Arad m./: 1843-ban Baumgarten aradi pénzügyi igazgató telepítette dohányosokkal;
- Buchberg /Temes m./: a kincstár telepítette 1770-71-ben, nevét Buchberg Ede kamarai igazgatósági titkárról kapta;
- Perless /Torontál m./: 1753 körül alapították,

nevét Rialp Perles grófról, a bánsági kamarai igazgatóság elnökéről kapta;

- Triebswetter /Torontál m./: a temesvári kormányzó-ság a telepet arról a mérnökről nevezte el, aki az első házhelyeket kimérte;

2./ Keresztnév + földrajzi köznév

- Ferdinándfalva /Torontál m./: 1817-ben telepítették, a trónörököséről, a későbbi V. Ferdinándról nevezték el;
- Auréliháza /Torontál m./: a kincstár alapította 1843-ban Magyarszentmártonból való dohányosokkal, gróf Dessewffy Aurél tiszteletére;

3./ Vezetéknév +-falva

- Ambrózyfalva = Ambrózfalva /Csanád m./: 1844-ben telepítette a kincstár "báró Ambrózy Lajos tiszteletére, ki akkor a temesi kincstári igazgatóság elnöke volt" /Fényes E./;
- Dézsánfalva /Temes m./: a kincstári birtokon Deschen József kamarai adminisztrátor telepítette 1790 és 1810 között;
- Majlátfalva /Temes m./: 1819-ben "gr. Majláth ország-bíró közbenjárására" telepítette a kincstár a Túr-egyháza nevű pusztára /Borovszky/;
- Szentleányfalva /Arad m./: 1854-ben Szentleányi /Schönlein/ aradi pénzügyi igazgató telepítette;

4./ Vezetéknév +-háza

- Keglevichháza /Torontál m./: 1844-ben a kincstár alapította, a nevét az akkori kamarai elnökről,

Keglevich Gábor grófról kapta;

- Kübekháza /Torontál m./: a magyar és a német dohánykertészeket 1844-ben telepítette ide a kincstár, nevét az udvari kancellária egyik tanácsosáról, gr. Kübeck Károlyról adták.

Nagymajláthot a személynévvel alkotott nevek típusai közül az elsőbe sorolhatjuk. Névelakja a korabeli írásos forrásokon különböző módon jelenik meg: Majláth, Nagymajlát, Székegyháza Nagymajláth, Pényes Eleknel még Székegyháza pusztá, Pesthy Frigyesnél Székegyház. Pesthy jegyzi meg, hogy "a községnek két féle neve él, a tulajdonképpeni Székegyház és Nagy Majláth, - helybeli elterjedéssel bír mind a két név, ország szerte Nagymajláth név volt ismeretes. Mint Királyi Kamarai pusztának a réggen elpusztult Székegyház községről Székegyházi pusztá volt a neve, - méglen 1843. évben a mostani község telepítettett Nagy Majláth név alatt, a ezen nevezet alatt volt 1848. évig. 1848. év óta pedig említettik Székegyháznak, úgy hogy ez utóbbi név alatt használja a község a hivatalos pecsételt is." 115

Nem véletlen, hogy Pesthy is felfigyelt arra, hogy Majláth esetében a köznapi szóhasználatban keveredett a népi, azaz a természetes névadás és a hivatalos névadás. Mező András megállapításait figyelembe véve a következőket rögzíthetjük:

1./ A népi nevet vagy közösségi nevet

- a község alkotja, befogadja vagy újraalkotja:

a mi esetünkben befogadta a középkori Székegyháza nevét;

- a közösségi név a beszélt nyelv eleme, változatai lehetnek: Székegyház, Székegyháza, Szikegyháza, Székhát;
- életét a kollektív emlékezet, az áthagyományozás biztosítja: Székegyháza romjai még világosan ki-
vehetők voltak a megtelepedéskor; a pásztorok és
a tanyások hosszú évtizedeken át /két évszázadon
át/ a környékén húzódtak meg, és ez idő alatt a
Székegyházi puszte elnevezés úgy a hivatalos, mint
a köznapi nyelvhasználatban általános volt; új
otthon alapítási szándékkal a "székhátiak" is itt
ütöttek tanyát, közöttük lehettek olyanok is, a-
kiknek az őse szorosabban is kapcsolódhatott ehhez
a helységhez;
- a közösségi nevet az emberek az egymás közötti é-
rintkezésben, a mindennapi beszédhelyzetben hasz-
nálják: az új település első harminc évében
/nagyjából az első generáció időszaka/ általáno-
san használt volt a Székegyháza elnevezés; az
örökváltság megkötésétől viszont egyértelműen ki-
szorult a köznapi használatból.

2./ A hivatalos nevet

- a hatóság alkotja, befogadja vagy újraelkotja: "
Gróf Majláth György Ur Ó Nagy méltósága mint ek-
koriban volt adminisztrátor" /Pesthy/, majd or-
szágbíró nevét adományozta a kincstár az új te-

- lepülésnek; bár a megyei iratokban is - ahol pedig a hivatalos nevet kellett használni - találkozunk a Székegyháza névhasználattal, ¹¹⁶ ami erre utal, hogy kezdetben csak a kamarai körökben volt általános /a megyei vezetés "befogadta" a régi nevet/ a mesterségesen megalkotott név használata;
- a hivatalos név az írott nyelv eleme, nem lehetnek változatok, tehát normatív: Nagymajláth /megjegyezzük, hogy ez az összeforrott alak csak az örökváltás után szilárdult meg/;
 - élete a hatóság önkényétől függ, érvényét törvények, a közigazgatás felsőbb és alsóbb szerveinek rendeletei szabályozzák: a mi esetünkben a kincstári szerződés volt a legfőbb törvény, de 1848/49-ben megyei szabályozással is találkozunk; ¹¹⁷
 - a hivatalos név használata csak a hivatalos fórumokon kötelező: a községi előljárók folyamodványaikban a hivatalos nevet használták, ez állt a község pecsétjén is: "NAGYMAJLÁTHI PELES KERTÉSZSÉG PET.", közepén egy dohánylevél 2 egymást keresztező dohánytüvel és az évszámmal, 1843-mal.

A hivatalos és a népi névhasználat mögött a majláthi kertészség esetében mélyen meghúzódó társadalmi ellentétek feszültek: a szabadságot és az ősi arányokat tisztelő, a hajdani jobbágypöldről leszorított szellér bérlők és a fondorlatos, olykor az önkénytől sem visszariadó kincstári tisztartó urak ellentéte. Mindezt legvilágosabban majd az 1848/49-es évek eseményeinél látjuk.

5./ A szerződés

Az 1830-as, még inkább az 1840-es években Csanád megyében kibontakozó telepítési hullám során a kincstár már fő szerepet játszott, elsősorban saját dohánytermelése fokozása érdekében. Ez a törekvés már előkészítő lépése volt a dohánymonopólium bevezetésének, amelyet az 1850. november 29-én kiadott császári nyílt parancs 1851. március 1-től a kincstár jogai közé utalt. 118

Csanád megyében ekkor jött létre Nagymajláth /1843/, Kövegy /1843/, Alberti /1844/, Ambrózfalva /1844/, Királyhegyes /1844/, Kunágota /1843/; 1843. november 1-től került át kincstári kezelésbe Apáca. Sajátosan illeszkedett a sorba Dombírtos, amelyet 1842-ben Wodianer Rudolf, a kincstári dohányszállítások legfőbb embere telepített. Rajta kívül más már nem is telepíthetett ekkor Csanádban. Református-Kovácsházát, Tót-Kovácsházát /Végegyháza/ és Mezőkovácsházát 1848-ban váltotta vissza a kincstár; Dombírtost 1854-ben, Kis-Iratost 1852-ben, Magyar-Bánhegyest 1859-ben, Tót-Bánhegyest 1856-ban. Pitvaros eleve kincstári telepítés volt az 1816. november 13-án megkötött szerződés alapján. 119

A telepítvények életét, kötelezettségeit a megkötött szerződések szabályozták. A nem kincstári telepek szerződései eltérő kötelezettségeket tartalmaztak. Az újonnan, közvetlen telepítéssel alapított kertészségek közös kötelezettsége az 5 hold feles dohánytermesztés

volt, ami gyakorlatilag egyforma terhet rótt mindegyikre. A dohányföldön kívüli terület nagysága viszont változó volt: Királyhegyesen a belsőség 1, a dohányföld 5, a szántó⁶ és a legelő 3 holdat tett ki; ¹²⁰ Albertiben a 20 holdas numerusból belsőség 1, dohányföld 5, szántó 10, legelő 4 hold volt, ¹²¹ ugyanez volt a felosztási irány Ambrózfalván. ¹²² A nagymajláthit már ismerjük.

Szerződéseik 15-20 évre szóltak. Terheik közös vonása a pénzzolgáltatás uralkodó szerepe. A feles dohánytermesztésen kívül a többi földről csak pénzbérrrel adóztak. Ez utóbbi a föld minőségétől függően különböző volt: holdjáért 1844-ben Albertiben 2 pengő Ft-ot, Kunágótán 2 Ft 60 krajcárt, Nagymajláthon 2 Ft-ot fizettek. ¹²³ Kezdetben a hosszabb időre kötött szerződés azal kecsegtetett, hogy a bérleti díjak is huzamosabb ideig fennmaradnak. Nem így történt, mert a kincstár is - akárcsak annak idején a főbérletk - önkényesen felemelte a bérleti díjat: ¹²⁴

Telepítvény

A bérleti díj összege egy 1100 □ öles hold után

	1850-ben	1863-ban	1872-75-ig
Nagymajláth	4 Ft	4 Ft 70 kr.	4 Ft 90 kr.
Alberti	4 Ft 30 kr.	4 Ft 90 kr.	5 Ft
Királyhegyes	--	5 Ft 25 kr.	--
Kunágota	2 Ft 60 kr.	4 Ft 50 kr.	6 Ft

Jogilag kiszolgáltatott helyzetet idézett elő az egyetemes kötelezettség, az a helyzet, hogy a bérleti

díjak és egyéb tartozások megfizetéséért, a szerződési feltételek maradéktalan teljesítéséért egymásért is /in solidum/ felelősek voltak. Ez alkalmat adott arra, hogy szükség esetén a kincstár egymás ellen fordítsa, kihasználja a kertészeket. Bár meg kell jegyezni, hogy a kincstári telepítésű kertészségekben - a pontos nyilvántartás és a szigorú felügyelet miatt - korántsem volt annyi bonyodalom, mint a magántelepítések rövid lejáratú szerződéseinek és gyakori alkudozásainak időszakában.

A negyemláthiak szerződésének tartalmát nem ismerjük pontosan, ^{azonban} a korabeli megyei, községi iratok visszaütalásából, a később keletkezett kimutatásokból, összeírásokból és az örökváltság időszakának sok papírmunkával járó ügyeiből, no meg az azonos időben és azonos körülmények között telepített szomszédos községek analóg eseteiből jórészt rekonstruálhatjuk.

A szerződést az "1843-dik évi jan. elsőjétől" kötötték 15 évre. ¹²⁵ A később keletkezett források az időtartamot 20 évben jelölik meg /örökváltság iratanyaga/.

Pelugyay az 1850-es évek első felében is még 15 évről írt: úgy tűnik, hogy menet közben változtatták meg az eredeti megállapodást. Több jel mutat arra, hogy az emelésre 1850-ben került sor, ekkor, amikor a dohánytermesztés megtagadása miatt felemelték a bérleti díjat. ¹²⁶

A szerződés legfontosabb pontja a dohánytermesztési kötelezettséget tartalmazta. Az 500 hold dohány termésének felét kötelesek voltak ellenszolgáltatás nélkül a kincstárnak átadni. A másik felével sem rendelkeztek szabadon,

mert erre a kamara fenntartotta magának az elővételi jogot. 1844 után nem találkozunk olyan esettel, hogy ezekben a községekben más vásárolta volna fel a dohányt. Ha országosan még nem is, de a saját birtokain a kincstár következetesen érvényt szerzett monopol helyzetének. Az apácslak 1844 elején még mássámként 15 váltó Ft 30 kr-ért adták át termésüket egy csabai kereskedőnek, de év végén már panaszosan írták, hogy "feles kertészkedésre ált alakztatásunk a' legnagyobb fájdalmunkra elrendeltetett, még pedig a' részünkről el nem vállalás esetére, a pusztából a folyó évi Október utolsó napjáig leendő kiterodás terhe alatt." ¹²⁷ A szerződés ismeretében világosan látták, hogy az eddigi szabad értékesítés után megkötik kezeiket.

A dohánytermelés biztosítása érdekében az uradalom beavatkozott a művelés módjába is. A termelési előírások, a szállítások pontos betartására külön felügyelőt, - "a végre rendelt Egyént" ¹²⁸ - állított. Ő különösen ügyelt arra, hogy a szerződésben foglalt, számokkal ellátott numerusokat a bérlők ne hogy elhaszonbérbe adják, vagy felderabolják. A közvetlen telepítések előtt ugyan is gyakran előfordult, hogy a bérelt területet a kertészek tovább osztották. Így például Csanádapácán is a rendezéskor derült ki, hogy "tizenhatan bizonyos földmennyiség birtokába csak tiltott telekfelosztások által jutottak." ¹²⁹ Az esetet a kertészek elkergetésével büntették. Ez történt 1845-ben Nagymajláthon is Kigyósy

Jánossal, aki verekedés miatt perbe keveredett, de a per lefolytatásakor újabb vádat is emeltek ellene azért, mert "dohány földjét nem rendessen műveli, a más földet pedig /t.i. a szándóföld másik 2 nyomását, a legelőt, a "láncos" földet/ másoknak alhaszonbérbe adta." Ezért az 1845. február 17-én Pécskán tartott "fenyítő Uri Törvény Szék 8-ik sz. ítélete" alapján "emlitett Kigyósy János a kertészségből elmozdított, és mind a vagyona eladatott." ¹³⁰ Ugyanezen írt a szerződés 22. és 23. pontjaira hivatkozva 436 Ft 39 kr. megtérítésére kötelezte Kigyósyt.

Ugyancsak Kigyósy János ügyéből tudjuk meg, hogy a telepésekkel elfogadtatták azt, hogy bérleti viszonyból származó valamennyi peres ügyben egyedüli bírójuk az uradalom részéről kirendelt bíróság. A szerződésben lemondtak a rendszeres törvénykezésről és alávetették magukat az úri törvényszéknek. Kigyósy - igazságát keresve - hiába fordult a megyei közgyűléshez és a nagylaki járás szolgabírójához, végül a pert a kincstári ügyvéd levele döntötte el, amelyben ez állt: "folyamodónak a tárgybeli intézkedés ellen előterjesztett panasa helytelen, mint-hogy fent hivott Szerződés 5-ik pontja szerint minden orvoslásokról, óvásokról, egy szóval minden Törvénykezési segédelmekről kerekdeden le mondott."

A holdanként meghatározott 2 Ft-ot - egy numerus után 48 Ft-ot - és a kincstár részére járó egyéb tartozásokat két részben, május elsején és október elsején

fizették. A szerződés azt is előírta, hogy a haszonbért a telepesek által megválasztott lakosok szedjék össze, és egy összegben továbbítsák az uradalomnak Pécskára. Természeti csapások esetén az összeg leszállítását, elengedését nem kérhették. 131

A kincstár, mint földesúr külön kikötötte, hogy a regále jog csak őt illeti meg a településen: engedélye nélkül senki nem nyithatott kocsnát, mézsárazsékot, nem üzemeltethetett malmot, olajütőt, boltot, nem főzhetett pálinkát, stb. Ennek értelmében váltották meg az őrlési jogot a lakók 1844 novemberétől külön szerződésben:

"Melly egy részről a kir. kincst. uradalom, más részről /Székegyházi/ Nagy Majláth község közt az ottani kertész községben felsőbbi engedelem mellett felállított két kerekű száraz malom iránt felsőbbi helybenhagyás fentartása alatt következőleg kötöttett, u. m.: 1-ször: A kir. kincst. uradalom a nevezett kertész községben az őrlési jog gyakorlását a nevezett bérlőnek, az érintett Két-kerekű száraz malomban megengedi olly módon, hogy ez éven, és kerekenkint /10/ Tíz pforintokat, összesen mind a Két kerékért /20/ Húsz pftokat három ezüst huszast egy forintba számítván, félévenkint, az az minden évben Május és Október első napjaiban, a Pécskai kir. kincst. pénztárába befizetni köteles legyen. 2-ször: Ezen szerződés veszi kezdetét 844 évi November elsőjétől és terjed ki a fennevezett kertészség telepítése ideig, az az 1858-ik évi Október utoljáiig és így

/14/ Tizennégy évekre 11-szer: És minthogy e malom a kertész községnek átengedett legelőjén felépítve van, ezen helyért a község különbért nem fizetend." ¹³²
A megváltás pontos fizetésére itt is ugyanazt a szigorú megkötést alkalmazták, mint a telepítési szerződés esetében: "Ha a nevezett bérlő mint a szó alatti malom felállítója, évenként fizetni meg ígért haszonbért kitűzött időre le nem tenné, hatalmában állandó ötlet summás szóbeli per útján elmarasztaltatni, és az ítéletet végre is hejttetni, és így lemond a bérlő minden személy és vagyoni béli szabadságáról, különbségi igazságról a fellyebbvitel, mindenféle bírói perants, és az ellent állásról, alávetvén magát az 1837, és 1840-ik évi 20-ik és 18-ik törvényesikk értelmében akár hol tartandó kincstári Uradelmi szóbeli bíróság ítéletének, Melly elkelommal a hatos Szántóli kamatot, perbeli s végrehejtési költségeket megfizetendi."

A kincstár a szerződésbe tulajdonjogának biztosítékát is belefoglaltatta. Külön hangsúlyozták az átengedett földek "majorsági" jellegét, és azt, hogy azok a szerződéses évek letelte után az uraság szabad rendelkezése alá visszaesnek. A bérlőkkel azt is elfogadtették, hogy "úrbéri" jogokat követelni nem fognak. ¹³³

Házakat, pajtát és egyéb épületeket építhettek a kertészek, de csak a kijelölt beltelken, s a szerződés lejártával - mivel azok tulajdonjoga az övéké volt - azokat elbontani vagy becsáron az uradalomnak átengedni tartoztak. Ház- és pajtaépítésre hat évi törlesztésre családonként 200 váltóforintot kaptak: száz ház után tehát

20 000 forintot. ¹³⁴ Ez az összeg, kamatjával együtt, újabb 30 Ft-tal növelte egy-egy háztartás évi kiadását.

A szerződést köteles volt aláírni /inkább elfogadni, mert aláírásra nem mindig került sor egyrészt ezért, mert írni, olvasni sokan nem tudtak, másrészt felhatalmazták a választott előljárókat ezzel a joggal/ a bérlet felelőse is: "Ezen előszámlált feltételekre és szok helylyesselésére a hasznobérlet hitvesse is minden kifogás nélkül a jelen Szerződést aláírván, kész áll kerekdeden lemondani minden javára szolgálendő asszonyi és özvegyi igazairól, követeléseiről, úgy szinte de különösen hozományáról ... " ¹³⁵ Tehát a feleség még hozományával is felelt a kötelezettségek betartásáért.

Ha a telepítvényes meghalt, özvegye csak az uradalom hozzájárulásával tarthatta meg a bérletet. ¹³⁶ Erre Majláthon 1844-1849 között csak kevés példát találunk: 1847-ben Nővé Pálné, 1848-ban Fenyvesi Ferencné és Kecskeméti Sámuelné /Sómáné/ váltotta át férje bérletét. Házhelyhez jutott Takács Péterné 1844-ben, Áts Istvánné és Bissak Pálné 1846-ban. ¹³⁷

Az összeírásokban feltüntetett többi özvegy /Moxinka Istvánné - aki a "székhátiak" között is ott volt -, Fábrián Istvánné/ más bérletk telkén húzódott meg.

A szerződés tartalmazta még az előző fejezetben ismertetett földterületi beosztást. Ezzel kapcsolatban

meg kell jegyezni azt, hogy a területnagyságban is változás állt be, feltételezésünk szerint 1850-ben a szerződés módosításához ez is hozzájárult. Palugyay már a következőket írta: "Határának összes területe tesszen 4082 egész s 431/1100 holdat; ebből szántóföld 2132 pos mérő, egy mérőre 800 □ ölet véve - melly 1100 □ ölre véve = $1550 \frac{600}{1100}$ holdat tesz, legelő 1100 □ ölével véve holdját: használható 884 hold, haszonvehetetlen szik kotymányos föld, a szántóföldek közt található szik kotymányokkal együtt, holdját 1100 □ ölével véve tesz 1570 holdat, pász 4 hold, temető 2 hold, stb." 138

Az eredeti szerződéshez viszonyítva tehát a szántó 50, a használható legelő és rét 484, a hasznavehetetlen terület 930 holddal nőtt. Véleményünk szerint ekkor került a községhez a Makói tanyák és a Kopáncsi puszta határolta észak-nyugati vizállásos legelőterület - a Székegyházi puszta része volt ez is -, amelyet éppen ezért "Kis puszta"-nak neveztek. Azt is látnunk kell a fentiekből, hogy ezekkel a módosításokkal együtt újabb mérnöki felmérésre /pontosításra/ került sor, bizonyítja ezt az, hogy Palugyay adatai már az utcák, dűlőutak, udvarrészek, stb. által elfoglalt területeket is tartalmazzák, sőt a részholdakat is feltüntetik.

Az eredeti szerződés aláírására a kielekult gyakorlatnak megfelelően Pécskán került sor. Ide csak a kertészek megbízottjai mentek el, és ők írták alá társaik nevében is. Az ismertetést és az egyenkénti aláírást a helyszínen

végezték, rendszerint későbbi időpontban. ¹³⁹ Így az aláírások több részletben történtek. A szakszervezetet támasztja alá az a megállapításunk is, hogy nem egyszerre települt be a község, no meg az a tény is, hogy télvíz idején - 1843 január első napjaiban, vagy 1842 december utolsó napjaiban, vagy másik forrás szerint 1843 tavaszán ¹⁴⁰ - biztos, hogy nem vonult be Aradra minden bérlő. Az első aláírók a "székhátiak" képviselői lehettek. Nincs pontos bizonyítékunk arra nézve, hogy ők egyénileg, vagy közösen bérelték-e itt a földet 1843 előtt. Arra viszont találunk analóg eseteket, hogy a kincstári telepítések során egyes gazdák egyénileg béreltek földet. ¹⁴¹ Első telepeseink esetében is ez tűnik legvalószínűbbnek. A betelepülő második hullám vezetői Kiss Sándor és Vincze Pál lehettek - nyilván ők írták alá a szerződést is Pécskán -, annál is inkább, mert több éven át ők töltötték be a bírói és a törvénybírói tiszteket. A Makóról, Vásárhelyről, Szentendről érkezők átvettek bérleményeket, ezért a jegyző, a volt bérlő és a kincstári felügyelő jelenlétében nekik egyénileg kellett szerződniek. Nem kizárt viszont az, hogy nekik is voltak vezetőik - kisebb csoportjaik elkülöníthetők -, akik előre megtudakolták, hol juthatnak hozzá bérlethez. Ugy tűnik, hogy a XIX. század folyamán és a huszadik század elején általános volt ez a csoportos, kijelölt vezető útján történő munkavállalási forma a zsellérek és utódaik /kubikosok,

summások/ körében.

Mindent egybevetve a szerződésben vállalt kötelezettségek, mindenekelőtt a feles dohánytermesztés igen nagy kockázat és bizonytalan helyzet elé állította az új lakosokat. Amellett, hogy a dohány rendkívül munkaigényes és nagyon érzékeny az időjárás szélsőségeire, fennállt az a veszély is, hogy közbejön egy elemi csapás /jég, szárazság/ vagy a dohány árát alacsonyra szállítják le, és nyakukban marad a tömérdek árú. Az 5 hold dohány egész évi megmunkálására legalább 4-5 személy kellett. Tehát a kertész egész családjára, de még a házában lakó bérlet nélküli házatlan szellér /szellér család/ munkájára is szükség volt. E nagy munkaerő ráfordításról képet kapunk, ha kiszámítjuk, hogy mennyi időt követelt évente a növény termesztése: egy hold búza - a nyomatást kivéve - általában 6-7 munkanapnyi művelést kívánt évente, de egy hold dohányültetvény Miklya számításai szerint csak 130 munkanapnyi idővel hozhatott kielégítő eredményt; így 5 hold dohánynal ötször 130, azaz 650 munkanap elfoglaltság volt.¹⁴² Ha ezt a számítást összehasonlítjuk a ma termesztett fejták éves munkaerő-szükségletével, akkor is reálisnak tűnik ez a számítás. A mezőgazdasági szakemberek véleménye szerint 1 kat. hold Szabolcsi dohány termesztésének kézi munkaerő-vonzata 8 q/kh termésátlag esetén 162 munkanap, amely tízszerese a kukorica, négyszerese a cukorrépa kat.

holdankénti kézi munkanap-ráfordításnak. Közel azonos a kézi munkaerő-szükséglete a hegyvidéki termőszőlőnek is /17410 órás kézi munkanap kh-anként./ ¹⁴³ E roppant tehervállalás és a vele járó vállalkozói kockázat, a szerződés szigorú megkötései mellett, kétszeresen nehezített a kertészek vállára. Elég volt egy-két sikertelen esztendő, a kevésbé tehetségesek máris jobbnak látták feladni a bérlői viszont, és újabb helyen szerencsét próbálni. Az ilyen jellegű szerződésszegésből, becsüsei révén, csak a kincstár húzott hasznot, mert a kertésznek minden ingósága ráment a "válásra".

A hosszabb időre kötött szerződésből és eddigi általános ismereteink alapján mindaddig erre a következtetésre jutottunk, hogy a kincstári telepítésű községekben stabil állapotok uralkodtak. Erre enged következtetni a kincstár részéről a telkek és a telepesek /bérlők/ számának rögzítése, a 20-25 holdnyi numerus nagyság, a telkek további alhaszonbérbe adásának tiltása, stb. A valóságban nem ilyen mozdulatlan minden. A kertészcségekben egymás között /régi keletűek és újak között egyaránt/ óriási volt a migráció. E mozgás emberanyagát egyrészt a bérlet nélküli, más házában lakók adják, másrészt maguk a bérlettel bírók. A korai, főbérlők által telepített helységeken a rövid időre kötött, vagy évenként megújított szerződések valóban nagy bizonytalanságot szültek; de ott is és az új/telepítésűeknél is elsősorban a termelési kényszer, azaz a dohánytermesztés és annak rendkívül munkaigényes volta eredményezte a bérlők nagyará-

nyú mozgását.

A közvetett, tehát nagybérletők által telepített felvak közül Kovácsháza esetében Oltvai Ferenc már kimutatta a népesség mozgását. ¹⁴⁴ Megállapítását alátámasztjuk és kiegészítjük a kincstári, tehát közvetlen telepítésű községek közül Nagymajláth népességn mozgási vizsgálatának adataival. Kimutatásunkban az elvándorlók közül a bérlettel rendelkezők, a betelepülők esetében pedig a bérletet átváltók migrációját rögzítjük az 1844-1849 közötti dicális összeírások alapján:

Év	Elment	Betelepült	Bérelt telkek száma
1844	8	8	94
1845	4	6	96
1846	20	18	94
1847	14	15	95
1848	-	1	96
1849	15	10	91
Összesen	61	58	

A vizsgált hat év alatt tehát az elfoglalt bérletek 62 %-a cserélt gazdát, ami rendkívül magas arány. Ha ez az ütem tovább folytatódott volna, akkor még 4 év elteltével minden numerus gazdát cserélt volna. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez nem következett be, mert felhagytak a nagy kockázattal járó dohánytermesz-

téssel /1848-ban megtagadták azt/, másrészt Makóról, Vásárhelyről tehetősebb bérlők érkeztek, akiknek túlnyomó többsége tartósan megvetette lábát. A nagyobb arányú cserélődés majd az örökváltság idején erősödik fel újra. Az anyakönyvek vizsgálatából az is egyértelműen kiderül, hogy a dombegyházi, kovácsházi bérlethagyóknak csak egy része ment tovább, másik része helyben maradt kizsorítva helyükről az addigi házatlan zsellőreket.

A szerződés letelte előtti negyzerányú mozgás arra is utal, hogy az áttelepülők életének egyik állandó eleme éppen az ideiglenesség volt, a pillanatnyi lehetőség okos, gyors kihasználására való törekvés.

A szerződés értelmében a bérlők előljárókat választhattak: bíró, törvénybíró és esküdteket. A valóság az, hogy a kezdeti időszakban Majláthon is, a jegyzővel együtt, a kincstári tisztartók nevezték ki az előljáróság tagjait, a szerződés első aláíróit, írni, olvasni tudó, ügyintézésben, szervezésben jártas embereket. Az első bíró Kiss Sándor, törvénybíró Vincze Pál, megbízott jegyző Szabó Ferenc debreceni diák volt. Az első esküdtek közül Görbe János írástudó, Czudar István, Balázs János, Bóvé István, Tarkó János, Vincze Mihály, Hadroszki András írástudatlan volt. 145

Az előljárók feledtetel közé tartozott a haszonbér egyenkénti szétosztása és beszédése mellett a közjöve-

delnek kezelése, az állami, községi, egyházi és a megyei adók összegűjtése. 1852-ig az egyház és a község ügyeit együtt kezelték.

Mivel a bérelt földek allodiális természetűek voltak, ezek után állami adót nem fizettek; a földadót az örökváltságig a kincstár fizette. A lakosok házuk és személyük után azonban mind állami, mind megyei adóval megrovottak. Gyakran útesinálási és egyéb közmunkakötezettség is terhelte őket /amit rendszerint pénzben váltottak meg/, más közteher alól azonban általában mentesek voltak. Állami és megyei kötelezettségük az első években évi 126 forint 40 kr. volt. 146

6./ A dohány

A XIX. század első felében fontos árunövénné vált dohány európai megismerésének és elterjedésének története Amerike felfedezésével kezdődik. Hazai elterjedése kétirányú: egyrészt az osztrák szoldban álló spanyol katonák, másrészt a törökök hozták be. A történetírók Bornemissza Pál erdélyi helytartót és Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet említik, mint a dohány magyarországi elterjesztőt. ¹⁴⁷ Törhódításával együtt megkezdődött a harc is a dohány és a dohányzás ellen. Eleinte csak gúnyolták, fenyegették, később pénzbírsággal, börtönbüntetéssel vagy megkorbácsolással sújtották a dohányzókat. Kezdetben gyógynövényként használták. Ezután kezdődött a burnótozás /a finom, porított, pácolt, illatosított dohánypornak orra szippantása/. Ezt követte a pipázás, amely a harmincéves háború idején Európában nagyon elterjedt. A XVIII. század elején a szivarozás is nagyon közkedvelt lett; a szivargyártás őshazájából, Spanyolországból indult el európai útjára, nagyobb mértékben hazánkban a XIX. század második felében terjedt el. Az 1800-as évek elején kezdett hódítani a dohányzás újabb formája, a cigaretta. A nagymérvű elterjedésnek a tiltó rendelkezések sem tudtak gátat vetni. Már a XVII. század közepén több országban bevezették a dohánymonopóliumot: Angliában 1625-ben, Franciaországban 1629-ben, Ausztriában 1670-ben; az osztrák egyedáruságot 1851-ben terjesztették ki Magyarországra, míg az önálló

magyar dohányjövedék 1868-ban jött létre.

A dohány előbb az uralkodói udvarok, majd a házikertek növénye volt, csak a szükségletek megnövekedésével került szántóföldi termesztésbe. A XVIII. század elején egyes vidékeken /Heves, Nógrád megyék/ a nyomásos gazdálkodáson kívül eső területeken már jelentékeny volt a szántóföldi termesztés. Kötött rendje, speciális művelési módja és a jobbágyi szolgáltatások miatt a XVIII. században a jobbágyság csak kismértékben termesztett. Helyettük szabadabb társadalmi helyzetű rétegek /taxalisták, kurtenemesek/ játszottak fontos szerepet a termesztésben. A XIX. század elejétől pedig - a konjunkturális viszonyok között - egyértelműen a zsellérek kezébe ment át.

Ahhoz, hogy a kamarei puszták legfontosabb árunövényévé vált dohány termesztésének gazdasági és társadalmi vonatkozásait még árnyaltabban lássuk, szükséges néhány biológiai és ökológiai sajátosságát külön is kiemelni.

A dohányt /*Nicotiana*/ egyéves lágyszárú növényként ismerjük, a dohányfélékbe tartozó fajok között azonban vannak többéves fás növények is, mint pl. a *Nicotiana tomentosa*. Közös vonásuk, hogy csaknem valamennyi faj alkaloid-tartalmú. A dohányfélékbe tartozó fajok pontos száma ismeretlen. Így az egyes irodalmi hivatkozásokban is eltérőek az adatok. A szakirodalomban általában 70-76 dohányfajt említene, amelyek legnagyobb

része Dél-Amerikában őshonos, és még ma is vadon él. Rendszerezésük a sok átmeneti alak miatt nagyon nehéz, ezért az eltelt kétszáz év folyamán alakítani és sejteni alapján számos dohányrendszeren látott napvilágot. Ezek közül Linné 1759-ben felállított mesterséges rendszerét említjük meg, amely leginkább megfelelt a korszaki ismereteknek, annak a valóságnak, amelyben a dohánytermesztés is fejlődésnek indult. E szerint ebben az időben két fajt különböztettek meg: a *Nicotiana Tabakum* /közönséges dohány/ és a *Nicotiana rustica* /kapa, mahorka, cserbely dohány/ fajokat.

A műveleti dohány egyenes szárú, egyéves növény, melynek szárán a levelek csavarmenetszerűen helyezkednek el. A szár csúcsán van a dohány virágzata. A megből nőtt növény gyökérfejlődése /főgyökér/ erőteljes. A dohányt viszont palántázzák, így a kiültetett dohánynak lényegesen eltérő a gyökérrendszere. A palánta kiszedésekor elszakad a főgyökér és a mellégyökerek egy része is. Kiültetés után a főgyökér hosszanti növekedése megszűnik /csak vastagszik/. A járulékos gyökerek legnagyobb része a talaj felső rétegében helyezkedik el. Ennek következtében - bár a dohány mélyen gyökerező növény - a palántázó termesztéstechnika mellett /1840-es évek/ sekélyen gyökerező növényként kell számításba vennünk. Éppen ezért gyakori esőt kíván. Ha ez nincs meg, akkor a felső talajréteg gyors kiszáradása után a növény sinylődik, és csak silány minőségű levelet hoz.

A dohánylevelek száma tág határok között változik. /A korszaki fajták többségének 18-25 levele volt./ A

levelek nagysága is széles határok között mozog: fajtától, termesztési körülményektől, időjárási viszonyoktól stb. függ. Gyskorlati szempontból 3 nagyobb csoportot, más néven törési övezetet különböztetünk meg: első vagy aljlevelek, középső vagy deréklevelek, felső, másképp hegylevelek.

A dohány bogas virágzatú, termése egyszerű, száraz toktermés. A magvak aprók, barnák, hálózatosan recézettek, tojás alakúak. A magházban 2000-5000 mag van. A dohánymagnak magas /35-40 %/ olajtartalma van. Csirázáskor jelentős mennyiségű vizet vesz fel. A csira kifejlődéséhez 20-30 C° közötti hőmérséklet szükséges. A palántanevelés addig tart, amíg az ültetésre alkalmas állapot /palántahosszúság 8-10 cm, levelek száma 5-7/ el nem érik.

A szántóföldre kiültetett dohány fejlődésében /vegetatív időszak/ három periódust lehet elkülöníteni. Az első periódusban /a megeredés időszaka/ a föld feletti részek alig fejlődnek. A palántáknak újból ki kell fejleszteniük gyökérfelületük jelentős részét, és alkalmazkodniuk kell a kedvezőtlenebb körülményekhez. Ebben az időszakban a viznek, a talajnedvességnek rendkívül nagy jelentősége van. A túl sok nedvesség, illetve a vízszegénység egyaránt káros. Befolyásolhatja a növény egész további fejlődését.

A második periódusban indul meg a növények erőteljesebb növekedése, ehhez bőséges nedvesség és tápanyag

szükséges. Mindkettő hiánya befolyásolja a levelek számát és nagyságát. A harmadik periódusban a legintenzívebb a szár és a levelek fejlődése. Ebben az időszakban a dohány már lényegesen kevesebb nedvességet igényel, az esetleges szárazság már csak a felsőbb törési övezetek leveleinek nagyságára hat.

A sokéves időjárási térképeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vegetatív időszak /május vége, június eleje és augusztus eleje közötti időszak/ egybeesik a Medárd napot követő esőzések időszakával. Optimális viszonyok között tehát erről az oldalról közelítve volt lehetőség Majláthon is minőségi dohányt termesztetni. Csakhogy ez az optimum nem minden évben volt meg, és emellett még másik - talán egy fokkal jelentősebb - befolyásoló tényező is volt közegünk esetében: mégpedig a talaj minősége.

A dohány igen plasztikus növény, és jól alkalmazkodik a környezethez. Ennek ellenére az éghajlat és a talaj-szerkezet szélsőségeit nehezen viseli el. Nagymajláthon az éghajlati tényezők /hőmérséklet, víz, napfény, levegő nedvességtartalma, szél/ optimális körülmények között adottak voltak. Nem volt meg viszont az éghajlati és talajtani viszonyok között az összhang. Példaként azt vesszük, hogy a dohány esetében 1 kg szárazanyag előállításához 500-600 liter vízre van szükség. A téli, tavaszi csapadékot és az öntözést is beleszámítva, ezt meg-

kaphatta a növény. A rossz talajviszonyok miatt azonban ezt a mennyiséget nem volt képes felvenni. A majláthi határ döntő része ugyanis erősen lúgos kémhatású, kötött, nehezen szellőző talajból áll. Ez a nagyobb mennyiségű vizet nehezen engedi át /vizállásos, szikes területek/, másrészt úgy megköti a nedvességet, hogy a dohány gyökerei éppen a legkritikusabb, száraz időszakban nem tudják azt hasznosítani. Ehhez járult még az a tényező, hogy a talaj tápanyag-utánpótló képessége sem volt összhangban a dohány igényével. A különböző dohányfajták a gyengén savanyú, illetve a semleges kémhatású talajokat kedvelik.

Összességében Nagymajláthon a feltételek csak gyenge minőségű, tömegdohány előállítását tették lehetővé. Fajta szempontból legjobban a régi, kialakult tájfajták közül a Kapadohálynak /*Nicotiana rustica*/, a Kerti dohánynak /mindkettő szárazságtűrő/ felelt meg. A vidéken általánosan elterjedt fajta az ezekhez közel álló Tiszai és a Szegedi rózsá volt.

A dohánytermesztés másik feltétele, a speciális munkaerő /bérmunka/ és vele együtt a szakértelm, adott volt. Bár ha a szakértelmet körültekintően megvizsgáljuk, akkor erre a következtetésre kell jutnunk, hogy a korábban teljesen nincstelen, házatlan zsellérek esetében, akik Majláthon elég nagy számban hozzájutottak bérelt földhöz, a gazdálkodási ismeretek /vele együtt a pénz- és hitelügyletek ismerete/ ilyen méretekben /25

hold föld és a hozzákapcsolódó gazdaság vezetése/ hiányosak voltak. Ez is közrejátszott a nagyarányú elvándorlásban; mégis alapvető okként azt kell megemlítenünk, hogy ez a réteg /amely többnyire mindig kisegítő munkát végzett/ nem rendelkezett olyan munkaeszköz-készlettel /gazdasági felszerelésekkel/ és jószágállománnyal /biztonsági alappal/, illetve tartalékalappal, röviden tőkeerővel, mint a tehetősebb bérlők, akik egy-egy gyengébb évet is aránylag könnyen képesek voltak átvészelni. Figyelembe véve a feles dohánytermesztés összes körülményeit, olyan furcsa következtetésre juthatunk, hogy a kertész gazdák egyszerre voltak bér munkások és tőkés kisbérlők /vállalkozók/. E két pólus közül azonban egyik sem erősödött úgy fel, hogy a másikat feledtette volna, mert tudatilag egy harmadik elképzelt helyzet /vágy/ vezérelt minden kertészt, az t. i. hogy bérelt földjének tulajdonosa legyen.

Ha a ráfordított munkaidő oldaláról vizsgáljuk a feles dohánytermesztést, akkor ismételten sajátos kép rajzolódik ki előttünk. A dohány csak gondos talajelőkészítéssel és óriási kézi munkaerő-ráfordítással - palántanevelés, palántázás, öntözés, kapálás, tetejezés, törés, fűzés, szárítás, csomózás, stb. - hozott megfelelő termést, ezt is csak akkor, ha minden műveletet a maga idejében, tehát se nem későn, se nem korán végeztek, mert különben a termés minősége rendkívül silány lett. Az is igaz, hogy a kincstár részéről az újabb konjunk-

tura idején a minőség másodlagos volt a mennyiséggel szemben. Bár az átvételi árak egyértelműen a minőség szerint differenciálódtak, a mennyiségi termesztés szem előtt tartását igazolja az, hogy az újonnan telepített kertészségeknek igen nagy területen kellett dohányt termeszteni, másrészt az, hogy az igénytelenebb fajtaikat termesztették. Minőségi munkát a száz nagymajláthi család sem végezhetett 500 hold földön. Ennek bizonyítására elegendő összefoglalni azt, hogy egy év leforgása alatt milyen munkákat kellett elvégezni a kertészeknek ahhoz, hogy a kincstárral kötött szerződésnek eleget tegyenek:

- Talajelőkészítés

A sikeres termés érdekében nagyon fontos volt a föld gondos előkészítése, amely már ősszel megkezdődött. Ekkor végezték az ugar első szántását /mai fogalmak szerint a mélyszántást/. Tavasszal, közvetlenül kiültetés előtt került sor a másodikra, és ugyanekkor a fogasolásra, boronálásra, simítózásra.

Az ugar feltörését az első évben, a mélyszántás alkalmával 4-6 ökörrel, vagy 4 lóval végezték. A második szántáshoz, vagy ha harmadik is volt, ahhoz már kevesebb állati erőt használtak. Az igaerőnek ez a nagy igénybevétele megkivánsa, hogy az egyes bérlők összefogjanak egymással, mert a saját igaerő kevésnek bizonyult az erősen kötött, szikes föld feltöréséhez. Különösen az első évek követelték meg nagyon ezt az együttműködést, hiszen akkor még itt-ott elvadult parlagot kellett művelés alá venni.

- Palántanevelés

A palánták nevelésével kezdődött a kertésznek az a munkája, amely a dohány csomósásáig, illetőleg beváltásáig az összes részleteiben a legnagyobb gondossággal és kellő szakismerettel párosult tapasztalatokat kívánta. A palántanevelés ebben az időben úgynevezett hidegágysokban történt. Ezeket déli fekvésű, szélvédett helyeken készítették. A földet porhanyóssá tették, lesimitották és március végén, április elején rászórták a magot, majd erre kézzel vékony földréteget. Kukoricasszárral vagy hacurával körülkerítették, és éjszakára, vagy ha hirtelen fagy jött, betekerták. Napközben a vetés mindig szabadon volt; ilyenkor többször meglocsolták.

A palánták kiszedésére közvetlenül az ültetés előtt, május közepén és végén került sor. Ilyenkor jól megöntözték a területet, hogy a szedés alkalmával a gyökök ne-hogy nagyobb sérülést szenvedjenek. Napsütéses meleg időben csak a reggeli és a kora délelőtti, továbbá a késő délutáni időszak felet meg az ültetésnek. Felhős, esős időben a palánták könnyebben megeredtek. Az ültetés előtt utalóval /sorhúzóval/ meghúzták a sorokat, shová a palántákat 50-60 cm táv- és sortávolságra ültették. Ezután minden tövet meglocsoltak. Ezt a munkát leginkább a gyerekek végezték. Vizet kocsikkal hordtak nagy dézsákban az érből és a közeli kutakból, melyeket egyes kertészek ástak parcelláikon. A faluban még ma is a régi nevükön nevezik azokat a kutakat, amelyek ilyen helyen készültek

/Gera, Nővé, Becsei, Kurai kút/. Feltételezhetően jóval több ilyen kút volt abban az időben, hiszen öt hold föld locsolásához rengeteg vízre /közel 30 ezer literre/ volt szükség. Apácán is szinte minden kertésznek volt ásott kútja a földjén /Miklya/.

- Növényápolás

A palántázás után kb. két három hét múlva került sor az első kapálásra /gezolás/. Rendszerint háromszor végezték el ezt a műveletet, ahogy a talaj tömődöttsége, gyomossága szükségessé tette.

A dohány ápolásának két legfontosabb munkája: bugázás, vagy a tetőelhányás és a kacsozás, vagy hónaljazás.

A bugázás alkalmával a dohány főhajtásának felső végén fejlődő virágbugát eltávolították, hogy a szár inkább a leveleket nevelje. Nagyon vigyáztak arra, hogy ezt a munkát se korán, se későn ne végezzék, mert ez kihatással volt a termésre.

A kacsozás a levelek hónaljából előtörő oldalhajtások eltávolítása. Az oldalhajtásokat, amint annyira kifejlődtek, hogy kézzel megfoghatók, eltávolították és mindannyiszor megismételték, ahányszor újból kinőttek.

- Aratás

Amikor a dohány levele babosodni kezdett, hozzáfogtak a töréshez. Csak az érett leveleket törték; először az aljleveleket, mert itt kezdődik azok érése és fokozatosan halad felfelé az anya-, végül a hegylevelekre. Ez a művelet július végétől, augusztus elejétől szeptember

elejéig, közepéig tartott.

A leszedett leveleket csomókba rakták, majd kocsikra helyezték úgy, hogy ne törődjének. A törést az egész család végezte, illetőleg valamilyen formában tevékenykedett benne. A kocsikkal behordott leveleket a pajtákban helyezték el úgy, hogy a leszórt szalmára kiscsomónként rakták le, mivel könnyen befűllett.

Ezután kezdődött a dohánylevelek zsinórra fűzése. Ezt a legkisebb gyermek is igen ügyesen tudta végezni, és nagy gyakorlatra tett szert. A leveleket a zsinórokra átlagosan 50 cm hosszú, lándzsás levél formájában kihelyezett, kovácsoltvas tüvel fűték fel, amelynek fokában volt a dohányzsinór akasztva. Többnyire 5-6 m hosszúságú zsineget használtak, ugyanis a pajták szélessége és a zsinórok kezelhetősége így kívánta meg. Ezeket a pajtákban felfüggesztették úgy, hogy a zsinórokon levő levelek nem értek egymáshoz. Itt száradt a dohány egészen az átadásig.

- Csomózás

E munkánál derült ki, hogy volt-e értelme az egész éves fáradtságos munkának. A simogatást és csomózást a család minden tagja végezte. Ilyenkor éjjel-nappal dolgoztak, hogy időben szállításra kész állapotba hozzák az árut. Ezzel a művelettel végezzekadt annak az óriási kézi munkaerőt lekötő munkának, amely jórészt áprilistól áprilisig /a palántaneveléstől az átadásig/ tartott.

Érdemes néhány hozzávetőleges számítást végezni a

dohánytermesztés egyes fázisainak kézi munkaezred-szükségletére, hogy a kialakult összkép még differenciáltabb legyen. A számítás leegyszeresítése érdekében a palántázást, bugázást, hónaljzást /kacsozást/ tekintjük egyik fázisnak, a törést, fűzést, csomózást a másiknak. Eltekintünk a talajelőkészítés, növényápolás, szállítás munkáitól, és azt vizsgáljuk, hogy az egyes időszakokban hányszor kellett kézzel beavatkozni az áru előállításába.

Egy □ öl = $3,6 \text{ m}^2$; egy 1100 □ öles hold 3960 m^2 . A 60 x 50-es ültetési módot figyelembe véve egy holdba 13.200 tf dohány jutott; 5 holdba 66.000 tf. Nem számítva a palánta kiszedését, csak az ültetés mozzanatát, minden palántát kétszer kellett megfogni: egyszer az elosztásnál, amikor fektetve az ültetés helyére tették /ezt rendszerint a gyerekek vagy az idősök végezték/, másodszor pedig akkor, amikor a palántázó fával a földbe ültették. Így tehát csak a kiültetés alkalmával 132 ezerszer kellett megérinteni a töveket. Ha ehhez hozzávesszük a legalább háromszori locsolást, újabb nagy számot kapunk, ami azt jelentette, hogy csak a palántázás és a locsolás másfél, két hónapig tartott. Ugyancsak rendkívül időt rabló volt a bugázás /66 ezer érintés/ és a minimum kétszeri kacsozás, ami több érintéses művelet, mert a hónalj hejtások egy-egy tövön több helyen törnek elő. De számoljunk csak 132 ezer érintést; így is a dohánytermesztés első számítási fázisában - a locsolást

nem számítva - minimum 330 eszerszer kellett hosszabb, rövidebb ideig kimondottan kézzel ápolni a növényt.

A második fázis a levélmunkákhoz kapcsolódik. Átlagban 18 levelet - tehát a minimumot - számítva egy tőre, egy 1100 □ öles holdon 237.600 db, 5 holdon 1.188.000 db levél termett. Mivel a korabeli fajták levélszáma a 25-öt is elérte, ezért többel is számolhatunk. Értékesítésre viszont átlagban csak 15 levél kerülhetett. Ezt alapul véve egy holdon 198.000, 5 holdon 990.000, kerekítve 1 millió értékesíthető levéllel számolhatunk. Ezt az egy-millió levelet - a szállítást, a pajtában a mozgatást, szellőztetést nem számítva - megint háromszor kellett egyenként megfogni /törés, fűzés és csomózáskor a sinitás alkalmával/, azaz minimum 3 millió érintést igényelt, amíg beváltásra alkalmassá tették.

A beváltás idejét a kincstár szabta meg. Ez rendszerint áprilisban kezdődött és június közepéig is elhúzódott. 148

¹⁴⁸ A leveleket három féleképpen kellett osztályozni:

- 1./ "... a tökéletesen ép, szép színű, meg lehetős egyforma nagyságú, össze nem tépett, és kisímitott színlevelek,
- 2./ szinte egészséges, de nem egyforma nagyságú, kevésbé szép színű kisímitott levelek,
- 3./ a szakadozott, jégverte, de gyártásra még használható, a csomóba köthető sarjűdohány /Geizblätter/ levelek." ¹⁴⁹

A szállításhoz a szárítószinegről leszedett és kis

csomókba összerakott leveleket főborda végükkel kifelé fordítva kb. 140 cm hosszú, 4 db /2 alul, 2 felül/ bálfa közé szorították. E fák két végén bevágás volt, hogy a belőlük fektetett zsinórral a bálfákat és a közöttük levő dohányleveleket jól össze lehessen szorítani. A nagylevelű dohányokból kb. 100 kg-os, a kislevelűekből kb. 50 kg-os bálákat készítettek. Bálfát mindenkor a kincstár biztosított, mellyel minden termesztő köteles volt elszámolni.

A mássálás nem helyben történt. Az uradalomnak legközelebb Apátfalván volt kihelyezett felvásárló helye, ahová a kertészek saját fogatjukkal voltak kötelesek elszállítani a bálákat. ¹⁵⁰

A beváltáskor gyakran baj volt a minőséggel, pontosabban az osztályozással. Ilyen esetben vagy visszaküldték és újra válogattatták, vagy leminősítették az árut. A kertészeket több alkalommal arra próbálták rávenni, hogy "termesztőanyeikre nagyobb gondot fordítsanak, különösen pedig a dohánylevelekkel leszedésük után azon pontossággal bánjanak, mint más dohánytermesztő országokban régolt szokás ... a kincstári dohánykezelő hivatallal azon levelekért, mellyek rendszeren osztályzatokra felosztva hozzatnak eladás végett, többet fog fizetni." ¹⁵¹

A fizetéssel kapcsolatos emelés azonban csak ígéret volt, mert a dohány ára még 1847-ben is szinte krajcárra ugyanaz volt a szegedi körzetben, mint 1841-ben. ¹⁵²

Az első osztályúért /t.i. mázsánként/ 5 Ft 45 kr-t, a

másodikért 4 Ft 15 kr-t, és a harmadikért "ha szoros vizsgálat után hasznavehetőnek találtatna, s elég mennyiségű hibátlan áru nem volna, - a második osztálybeli árunak felét" fizették, azaz 2 Ft 8 kr-t.

Az elszámolás nem személyenként történt, hanem "in solidum a Községgel vagy Társasággal", amiből következően otthon az elosztásnál a lakosok között gyakran bonyodalmak keletkeztek.¹⁵³ A bonyolult és revesz kamatszámítások és levonások módjait ugyanis a kertészek nem értették meg pontosan. Nehezen viselték el a dohányfelügyelők és az átvevők önkényét. Ez ellen mindig tiltakoztak, igazságukat keresték, de nem találták a szerződés és a korebeli jogelkelezés miatt.

7./ Az első évek gazdasági mérlege

A hivatalos telepítést követő első hat év gazdasági mérlegét egyértelműen a dohányjövedelem szabtta meg. Más növények - elsősorban a kalászosok - csak a családok ellátását biztosították. Az első években az állattenyésztéssel, mint kiegészítő jövedelemforrással nemigen számolhatunk, mert ezt ekkor még a legelőterület nagysága sem tette lehetővé, ugyanakkor a volt házas és házatlan családoknak alig volt állományuk. Így szinte kizárólag az önellátást, illetve az igserő biztosítását és utánpótlását szolgálta. Az 1850-es összeírás szerint - amiből visszakövetkeztethetünk - 108 tehén, 240 fogatolásra alkalmas ló és 2 ökör volt a községben. ¹⁵⁴ Az ökrök számának alacsony volta arra enged következtetni, hogy az inséges években eladták, illetve felélték ezeket.

Elsősorban élelmezési szempontból fontos szerep jutott a búzának, kölesnek. Ezekből eladásra sohasem jutott. Az elvetett mag jó időjárás esetén "3-4 maggal" fixetett. ¹⁵⁵ Ez azt jelentette, hogy ha öt hold földet bevetettek /ez volt a művelhető szabad nyomás/, akkor a vetőmag levonása után maradt gabona éppen egy hat tagú család évi fejedagját adta. 1845-ös adatok alapján átlagban pontosan 6 főt számolhatunk családonként. ¹⁵⁶ Egy hold földbe általában 90-100 kg magot vetettek. Vegyük a 90 kg-ot alapul: így 5 hold földbe 4,5 q vetőmag kellett. Átlagolva, a holdenkénti - 1100 □ öles holdról van szó - 3,5 mázsás terméshezam mellett 17,5 mázsát

takarítottak be egy évben. Ebből le kellett vonni a következő évi vetőmagszükségletet, így maradt 13 q.

A növénytermesztésre és a legeltető állattenyésztésre egyaránt befolyással volt a tárgyalt időszak időjárása. 1843 aszályos év volt,¹⁵⁷ 1844-ben közepes, 1845-ben és különösen az 1846-os aszályos évben gyenge termés volt országosan.¹⁵⁸ 1846-ban a májusi dér, majd az ezt követő szárazság szinte katasztrófális helyzetet idézett elő.¹⁵⁹ 1847 is gyenge termést hozott; így 1846-tól 48-ig megszakítás nélküli inséges időszak volt,¹⁶⁰ ami a nagymajláthiak rendkívül felfokozott mozgásából is leszűrhető. Erre következtethetünk a járványos megbetegedések és különösen a gyermekhalandóság magas számarányaiból is /lásd későbbi fejezet/.

Az időjáráson kívül a dohánytermesztésre hatással voltak a korábbi időszakhoz viszonyítva az alacsony árak is, amelyek a kiviteli érték csökkenésével és a virginiai, a német- és olaszországi dohány versenyképességével, valamint a magyarországi áru hanyag kezeléséből fakadó gyengébb minőséggel voltak összefüggésben.¹⁶¹ Mindezeket egybevetve, a lehetséges bevételek és kiadások oldaláról közelítve, számításaink azt bizonyítják, hogy a nagymajláthi kertészek ráfizetéssel zárták az első öt évet.

B e v é t e l e k

Jó termés esetén egy hold jó termőképességű földön 8-10 q dohány termett.¹⁶² A majláthi viszonyokat ismerve

már 6-8 q is jó termésnek bizonyult. Az említett évekre átlagolva és hozzávetőleges arányokat számítva, az időjárási körülményeket is figyelembe véve az előbbi képet kapjuk:

Év	Terméseredmény megítélése	Lehetséges termésátlag 1100 □ ölre vetítve	Lehetséges termés 5 holdon	Összes 500 holdon
1843	még nem termeltek dohányt		--	--
1844	közepes, jó	6 q	30 q	3000 q
1845	gyenge	4 q	20 q	2000 q
1846	rossz	3 q	15 q	1500 q
1847	gyenge	4 q	20 q	2000 q
1848	megtagadták a dohánytermesztést		--	--
Összesen gyenge		4,25 q	85 q	8500 q

A bevétel szempontjából a feles termesztés miatt a 8500 mázsának csak a felével számolhatunk. Az előzőekben ismertetett árakból átlagárként 4 Ft 50 kr-t számolva mázsánként, a bevételek alakulását a következőképpen vázolhatjuk:

Év	1100 □ öl lehetséges bevételeinek 1/2 része	5 hold lehetséges bevételeinek 1/2 része	500 hold lehetséges bevételeinek 1/2 része
1843	--	--	--
1844	13 Ft 50 kr	67 Ft 50 kr	6750 Ft

1845	9 Ft	45 Ft	4500 Ft
1846	6 Ft 75 kr	33 Ft 75 kr	3375 Ft
1847	9 Ft	45 Ft	4500 Ft
1848	--	--	--

Összesen	38 Ft 25 kr	191 Ft 25 kr	19125 Ft
----------	-------------	--------------	----------

K i a d á s o k

A kiadások közül az első években a holdankénti 2 Ft bérleti díj, lakásonként a 6 évre kapott, 6 %-os kamattal terhelt 200 Ft-os házépítési kölcsön jelentette a legnagyobb terhet. Ezek mellett a jövedelem adó, a tanító és a pap fizetése, az egyházi kiadások, a regálék megváltási ára, iskola, imaház építésére gyűjtött összegek, stb. jelentettek kiadást. 163

Megnevezés	Egy numerus-	Egy 1100 □	Száz numerusra
	ra /24 hold/	öles holdra	vetítve 1 évre
	vetítve 1 évre	vetítve	

- Bérleti

díj	48 Ft	2 Ft	4800 Ft
-----	-------	------	---------

- Házépítési

kölcsön 6 %

kamattal	35 Ft 33 kr	1 Ft 47 kr	3533 Ft
----------	-------------	------------	---------

- Adó	1 Ft 26 kr	0 Ft 5 kr	126 Ft 40 kr
-------	------------	-----------	--------------

- Egyéb kiadá-

sok	5 Ft	0 Ft 21 kr	500 Ft
-----	------	------------	--------

Összesen	89 Ft 59 kr	3 Ft 73 kr	8959 Ft 40 kr
Kerekítve	90 Ft		9000 Ft

Az évenkénti dohánybevételek és a kiadások egybevetése alapján a lehetséges kép a következő:

Év	Lehetséges dohánybevétel 5 holdról	Kiadás egy nemes után	Egyenleg
1843	-- --	90 Ft	- 90 Ft
1844	67 Ft 50 kr	90 Ft	- 22 Ft 50 kr
1845	45 Ft	90 Ft	- 45 Ft
1846	33 Ft 75 kr	90 Ft	- 56 Ft 25 kr
1847	45 Ft	90 Ft	- 45 Ft
1848	-- --	90 Ft	- 90 Ft
<hr/> Összesen 191 Ft 25 kr 540 Ft			- 348 Ft 75 kr

A 100 bérletet alapul véve tehát az első hat évben csaknem 35 000 Ft deficittel számolhatunk. A valóságban ennél sokkal több adóssága volt a nagymajláthi kertészségnek. A korabeli forrás szerint 1845-ben például a "költőn vett pénz és haszonbér fejében csak nem 50 000 váltó forinttal tartozik az uradalmi pénztárba." ¹⁶⁴ Ez azt jelenti, hogy a lakosok az első három évben gyakorlatilag semmit sem törlesztettek adósságaikból. A következő években megint nem volt módjuk nagyobb összeget befizetni, mert rossz termés volt.

Ezek az évek a szomszédos kertészségekben is súlyos helyzetet eredményeztek: Ambrózfalván éhínséget jegyeztek fel, ¹⁶⁵ Csanádapáca bérleti is panaszolták 1848 elején, hogy "évek óta próbálják a feles dohánytermesztést,

és semmi hasznuk sincs rajta. 166

A kisdás és a bevétel akkor egyenlítődött volna ki elvileg, ha minden évben holdenként 8 q dohányt értékesítenek. Ennek bevétele éppen 90 Ft. Ha ezt az optimális körülményt vesszük, akkor 6 év elteltével - amikor a házépítésre felvett 20 000 Ft kölcsöntartozás letelik - pozitív bevételi mérleg alakult volna ki, 35 Ft 33 kr nyereséggel, ami az akkori viszonyok között már elfogedható jövedelem volt. Nyilván a kertészek is így számoltak, amikor a szerződést aláírták. Hogy nem így történt, ebben elsősorban nem ők, mégcsak nem is az időjárási és a talajviszonyok okolhatók, hanem a kincstári tisztartók, akiknek a kincstári bevételek növekedése a ranglétrán történő emelkedést is jelentette.

Mit adott a kincstárnak a nagymajláthi feles kertészség 1843-tól 1848-ig? Megint érdemes számolni, még akkor is, ha csak hozzávetőleges arányokat és nem százszázalékos pontosságú adatokat kapunk. A kincstár bevételi forrásának 4 csoportját elemezzük:

a./ A bérleti díj összege	1 évben	6 év alatt
6 év alatt 100 numerus	4.800 Ft	24.800 Ft-ot.
után kitett		

b./ A dohánytermés egyik fele	
ellenszolgáltatás nélkül	
a kincstáré volt, ezt	
10 Ft/q körüli áron értékesítve, 8500 q felőrt	
kapott	42.500 Ft-ot;

a másik felét is minimum		
5 Ft árkülönbözettel érté-		
kesítette, ezért kapott		21.250 Ft-ot.
c./ A regálé jogok bérléséért		
/malom, kocsmá, mészárszék,		
bolt/ kezdetben	90 Ft	540 Ft-ot.
d./ 20.000 Ft kölcsön nyújtásá-		
ért 6 %-os kamattal		1.200 Ft-ot.

Mind összesen: 90.290 Ft.

A végösszeget nyugodtan kerekíthetjük 100 ezer Ft-ra, mert az éves hátralékok után és minden bizonnyal a kölcsön után is kamatos kamattal számoltak. A Székegyházi pusztának ilyen módon történő hasznosítása tehát sokkal nagyobb jövedelmet biztosított, mint a korábbi bérbeadási mód: ha a komlósiak által 1836-ban fizetett bérleti díjat vesszük alapul, amely 9.706 Ft volt, ¹⁶⁷ akkor éppen tízszeres jövedelmet sikerült behajtani a gyenge terméseredmények mellett. Optimális viszonyok között, 8 q/holdat alapul véve, csak a félrészből és az árkülönbözetből 5 év alatt további 80.000 Ft haszon keletkezett volna.

A kiáltó ellentét a földesúr-jobbágy, vagy ha úgy tetszik a tőkés-bérmunkás között a jövedelmi viszonyokat tekintve is óriási volt:

Egyik oldalon	Másik oldalon
- 100-120 ezer Ft jövedelem	ennek maximum 2 ezreléke
6 év alatt	/191 Ft/, az egész bérlő-

- tőke, 20 ezer Ft befek-	közösséget tekintve 20 %-a;
tetés	bérmunka /feles dohánytermesz-
- tőkés - földbirtokos	tés/
- föld /term. eszközök	minimális tőkével rendelkező
egyik eleme/ döntő elem,	bérlő-bérmunkás,
mert tulajdon is és a	munkaeszközök /t. eszközök
gazdálkodás tárgya is	másik eleme/
	a munkaeszközöknek csak egy
	része tekinthető a kertészek
	tulajdonának, mert a 40-es
	években ezek beszerzésére is
	vehettek fel kölcsönt, 168
	igye enig ki nem fizették,
	addig azok a kincstár tulaj-
	donát képezték
- abszolút földjáradék be-	abszolút földjáradék kifize-
vétele	tése /bérleti díj/
- a különbözeti földjáradék mint <u>feles</u> bérlő, a különböze-	
nagyobb hányadát is bevé-	ti földjáradéknak csak egy há-
telezi a feles termelte-	nyadából részesedik
tés miatt	
- feudális jogrendszer	feudális jogrendszer alkalmazá-
	sa félkapitalista gyakorlatra

Tovább is mérlegelhetnénk a kialakult viszonyokat, végülis bizonyos kettősséget figyelhetünk meg, amire már korábban is uteltunk a bérmunkás-bérlő összefüggésében. A kertészek esetében a személyi függésnek az úrbéreseknél lazább volta, ezen kívül a gazdaságon kívüli

kényszer mellett a gazdasági kényszer nagyobb szerepe, a bérleti forma, a kimondottan ártermelés céljából történő dohánytermelés, mind a feudalizmuson túlmutató vonások. Ennyiben előremutatók, de ugyanakkor a tényezők a körülmények kedvezőtlen alakulásával hátrányosan is hatottak. A gazdasági kényszer erejével szerződésre kényszerített nagymajláthi telepesek kénytelenek magukra venni a gazdaságon kívüli kényszer eszközeit - úriszék -, így felemás, kapitalista vonásokkal átszőtt feudális viszonyuk mindkettőnek a hátrányát egyesítette. Egyoldalúan a dohánytermelés jövedelmére alapozott gazdaságuk egyensúlyát egy-egy rosszabb termés teljesen felborította. Kiszolgáltatottságuk a kincstárral, mint földesúrral szemben - amit viszonyuk magánjogi jellege következtében semmiféle állami beavatkozás nem korlátozott - olyan méretűvé növekedett, hogy 1847-ben a Magyar Gazda lapjain egyesek már új "rebaszolgakartá"-t emlegettek velük kapcsolatban.¹⁶⁹ Állapotuk, helyzetük az 1848-as forradalom kitörésekor már végleg megérett a rendezésre. Az 1848-as fordulattól a nagymajláthi kertészek is sokat vártak.

III. 1848-1849 és hatása Nagymajláthon

A forradalom és szabadságharc hatását a nagymajláthi kertészségre nem vizsgálhatjuk elszigetelten a többi, Csanád megye területén található hasonló településtől. Ezek közös sérelme, érdeke, vágya egyszerre került a felszínre a forradalmi események során, és egyszerre vet fel olyan problémákat a forradalmi kormány előtt, melyek addig is a mélyben húzódtak, és amelyek megoldása esetleg más kiemeltet adott volna a magyar szabadságharcnak is.

Mint tudjuk, a jobbágyfelszabadításról szóló törvények nem intézkedtek a majorsági szellőrség, köztük a telepítvényesek sorsáról. A rég óhajtott szabadsulást csak az úrbéres közösségek jobbágysai nyerték el. Ennek eredményeképpen Csanád megyében kb. 71.000 magyar hold szántó és 50.000 magyar hold rét mentesült az úri szolgálatok alól: a szántóknak mintegy 58, a réteknek 88, az egész birtokállománynak pedig 36 százaléka. ¹⁷⁰

A megye lakosságának az a része, mely "nem élvezte a törvények jóindulatát", közvetlenül 1848 előtt a következő 22 szerződéses közösségben élt: Beka, Lele, Kiskirályhegyes, Töviskés, Köveg, Pitvaros, Alberti, Ambrózfalva, Marcsibányi Dombegyháza, Székegyház vagy Nagy-Majláth, Reformát-Dombegyháza, Bánhidó-Dombegyháza, Nagy-Kovács-háza, Reformát-Kovács-háza, Tót-Kovács-háza, Kun-Ágota vagy Gefcstelep, Apáca, Dum-Iratos, Kis-Iratos, Kevermes, Bánhegyes és Földvár. ¹⁷¹ A forradalmat megelőzően valamennyinek célja volt, hogy rendes községgé,

"örökös faluvá" alakuljon át. Már említettük a pitvarosiakat, akik példát mutattak az e cél eléréséért folytatott harcban. Mint tudjuk, ez nem sikerülhetett a kincstári érdekek miatt. A márciusi forradalom kitörésekor a kertészek legalább annyit vártak, hogy sérelmeik és igényeik valamilyen formában orvoslásra kerülnek. Első helyen remélték megoldani rendes, azaz úrbéres közösségé váló átalakíttatásukat.

A törvények fogyatékosságának híre nagyon hamar eljutott a megyében élő kertészekhez. Az első jelentősebb reagálás éppen a nagymajláthi szellérek részéről történt. 1848. március 31-én a következő felhívást intézték a megye kertészközségeinek előljáróihoz:

"Nemzetes Elöljáróság, Érdemes tiszt! társak!

Édes hazánk minden úrbéres községei több századokat haladó rabszolgaságukból némely hazaszabadság szomjazó nagylelkű honfiak által felszabadítván: egyedül csak kertészközségeink oly szerencsétlenek, kik ezeknél még talán nagyobb iga alatt nyögve ez ideig feledékenységre meredtek. Ez minden mások örömeitől indítva a Né Vme-gyei küldöttségtől bátorítva, de leginkább súlyainktól nyomtatva elhatároztuk, hogy minden e Csonád Várme-gyébe kebelezett kertésztársainkat arany szabadságunk indítványozása tekintetéből felszólítunk.

Melyre nézve teljes bizodalommal megkérjük kegyelme-tek, mint velünk egy teher alatt levőket, hogy fent kitett szabadság indítványoztatása végett laktársaikat

felszólítani és még ez éppen következő vasárnap azaz április 12-én reggeli órákba küldöttjeik által véleményüket véllünk tudatni el ne mulasszák.

Kelt, Nagymajláthon Mártzius 31-én 1848.

Nagymajláth község előljárói és közlakói." 172

A felhívásból világosan kitűnik, hogy a vármegyei küldött /nem valószínű, hogy küldöttségről van szó/ közölte az előljárósággal, hogy a jobbágyszabeditó törvények csak az úrbéres községekre vonatkoznak. A kertészek esetében tehát semmi változás nincs: a föld továbbra is a kincstár tulajdonában marad, a szerződés^k sérelmes pontjai továbbra is fennállnak: mint az 5 hold feles dohánytermesztés, a telepések számának rögzítése, stb.

A felhívás megszövegezéséről és a "kertésztársak" felszólításáról bizonyára felgyűlésen döntöttek. Része volt ebben a beloldali érzelmi megyei küldötnök is, akinek jelenléte "bátorította" a jelenlevő lakosságot, és akinek javaslatára történt valószínűleg a kertész küldöttek találkozója is Nagymajláthon. A szövegben nem esik szó a kertészek régi vágyáról, az úrbéres községgé alakulásról, ehelyett határozottan az "arany szabadság" követelése áll; tehát ők is részesedni akartak az úrbéres jobbágyság szabadságából. Amikor a nagymajláthi összejövétel eredményeként több község /Csanádpáca, Pitvaros, Kovácsháza, Dombiratos, Kevermes/ a törvényes utat választva beadvánnyal, vagy küldöttség útján fordult Kossuth-hoz és az igazságügy miniszterhez,¹⁷³ - mégis ezekben "örökös,

Urbéres faluvá alakulásukat kérik is - feltétlenül ott kell látnunk a kérvények mögött is azt, hogy ezzel az úrbéresekhez hasonló felszabadítást képzeltek elérni. Hiszen ha úrbéres községgé alakulnak, akkor a törvények rájuk is vonatkoznak. Amikor azonban a kertészek földigényéről beszélünk, akkor óvatosnak kell lennünk, mert nem mondhatjuk ki egyértelműen azt, hogy minden kertész szívesen tulajdonosa szeretett volna lenni bérelt földjének. A legtöbb esetben megelégedtek volna ezzel, ha bizonytalan helyzetük megváltozik, és ha kedvezőbb szerződést írhatnak alá. Nem jelenti ez azt, hogy a nagymajláthiak "arany szabadság" követelésének sem kell komolyabb jelentőséget tulajdonítaniuk. Az más kérdés, hogy az adott körülmények között - főleg a forradalom első szakaszában - a kertészségek egy része "megelégedett" volna kisebb segítséggel is; de annyi bizonyos, hogy ők is szerettek volna a földek tulajdonosai lenni; csak nem merték azt nyíltan hangsúlyozni. A nagymajláthi felhívásnak ez utóbbiban láthatjuk a jelentőségét, és abban, hogy a megye kertészeinek figyelmét már a polgári forradalom kibontakozásának kezdeti időszakában a haladás irányába fordította; tudatosította bennük helyzetük terthesatlanságát és a változás szükségszerűségét. A bátor kinyilatkozásban közrejátszott az a nyomorúság szülte forradalmi hangulat, amely a kertészek gazdasági helyzetéből adódott az 1846-tól kibontakozó válságos években. Ha erről az oldalról közelítjük a nagymajláthi-

ak ténykedését, akkor az elszántságot és a követelés mértékét a forradalom első két hetében úgy is jellemezhetjük, hogy az előző évek gazdasági problémái miatt a forradalmi helyzet itt is kialakult /gondoljunk csak arra a 34 csalatkozott családra, akik 1846/47-ben adták le bérletüket, és akiknek zöme az anyakönyvek tanúsága szerint helyben maradt/, aminek következtében igenis felmerülhettek nagyon radikális követelések /a kiszolgáltatottság felszámolása, újabb földigény a bérlettől megfosztott családok részéről, stb./.

Április 12-én sor került a kertészek vezetőinek összejövetelére Nagymajláthon. A gyűlés lefolyásáról sajnos még eddig semmiféle dokumentum nem került elő. Egyes határozatsira azonban következtethetünk a vármegyei alispánnak a miniszteri országos ideiglenes bizottmányhoz intézett április 14-i tájékoztatójából: "A megyében a rend folyvást kedvező állapotban vogyon. Nyugtalan-ság jelei csak némely kertésszökségekben mutatkoznak, kik a kamarális pusztákon árendafizetés és dohánytermesztés kötelesség mellett bizonyos esztendőkre letelepedtek. De ezen nyugtalan-ságnak is csak az az eredménye, hogy új szerződés végett az illető miniszterhez fognak folyamodni." 174

A kovácsházisok május 2-án először a megyéhez fordultak: ".... mint hogy folyó szerződéseink fő haszonbérleti uraságainkkal, jövő Szt. Mihálykor elmúlnak, és azon időben történhet, hogy őszi vetéseink tőlünk megtagad-

tattunk, hová leszünk - a kik már 5.000 lélekre szaporodtunk, noha adóinkat tehetségünk szerint fizetjük, Katonáskodó egyedeket mint más örökös helyek állítánk, ezen okból folyamodtunk már Temesvárra kétszer az Administratióhoz, onnand el utasítottunk Pécskára a Tisztartóhoz, de mindenkori járásunk sikertelen maradt, és még csak egy szót sem tudunk jövőnk sorsunk mi volta felől" ¹⁷⁵ Miután itt nem jártak eredménnyel, a három kertésztelep képviselői felkeresték Kossuthot, akitől földet kértek "örökös falu" megalapítására. Kossuth egyelőre meghagyta őket haszonbérletnek "míglen irántuk törlesztés által, majdan tulajdonukká válendő örökös árenda által mielőbb gondoskodhatendok." ¹⁷⁶ Amint látjuk, a kovácsházaiak esetében először valóban új szerződés kellene, de a későbbiekben már igazi céljukat vetik föl Kossuth előtt: földet, örökös falunak.

Kossuth tehát ígéretet tett a kovácsházi kertészeknek sorsuk jobbra fordulására, ugyanakkor türelemre intette őket. A többi Csanád megyei folyamodó viszont még ígéretet sem kapott az igazságügyi minisztériumtól. ¹⁷⁷ Általában ez volt az eljárás a szomszédos megyék /Csongrád, Torontál/ kérvényezőivel szemben is. ¹⁷⁸ Világos tehát az, hogy a forradalmi kormányzat a márciust követő események sodrában nem ismerte fel az ügy jelentőségét. Pedig a szellérek és velük együtt a telepítvényesek problémája a leghatalmasabb politikusok jelzései alapján már ekkor is országos ügy volt.

A telepítvényeseknek mint allodiális földön lakóknak a problémái — a majorsági esellőreéggel együtt — már a forradalom előtt is többször napirendre kerültek. Így az 1836. évi VII. tc-ben, amely a földesúrhoz fűződő viszonyukat is magánjogi jellegűnek minősítette, kimondva, hogy "udvari telken lakó, vagy bármely nevezet előtt pusztákra telepített és a földesúr engedelményéből valamely úri majorságbeli telket használó esellőrek, úri tartozásokra nézve egyedül a földesúrral teendő szabad egyezéstől függnék." Kimeradtak az örökös megváltásnak az 1840. VII. tc. által nyújtott lehetőségéből is. Az utolsó rendi országgyűlésen Bónis Sámuel javaslatát utasították el, aki azt indítványozta, hogy az örökváltást terjesszék ki a nem úrbéres telkekre is. A rendek a tulajdonjog megsértését látták ebben, így a nagy ellenállás hatására Bónis is módosította indítványát úgy, hogy a kötelező megváltás a majorságiak esetében csak a belsőségre terjedjen ki. Az alsótábla többsége azonban még így is elutasította a magánjogi jellegű szerződésekbe avatkozás gondolatát. A kérdés ezzel még nem került le napirendről: Kossuth 1848. március 6-án, az úrbéri törvénytervezet vitája során azt kívánta, hogy ne csak az urbáriális helyek, "hanem minden szerződési, privilegiális, cenzuális községek, amelyek valamely fizetéssel vannak a földesúrnak kötelezve, a fizetések elől magukat megválthassák." Ezt az indítványt is leszavasták.¹⁷⁹ Ezt követően az áprilisi törvények is csak az úrbéri terhek meg-

szüntetését mondták ki, a telepítvényesek viszonyait érintetlenül hagyták. Mindez csak tovább erősíti a nagymajláthiak felhívásának jelentőségét.

Már az eddigiekből is kiderül, hogy a forradalom híre, a törvényalkotás ténye nem kis hatással volt a nagymajláthi kertészekre. A fennálló jogi helyzettel szembeni állásfoglalásuk még inkább megmutatkozott abban, hogy a szigorú szerződés ellenére megtagadják a dohánytermesztését: "Kövegy és N. Majláth községek, ugy Alberti, Almás s Kamarás községek kertészei 1848-49-ben a kötelezett 2945 hold földön dohányt nem termesztvén 58.900 forinttal bírságoltattak" ¹⁸⁰ /t.i. a forradalom után/. Ez az ellenállás a paraszti - a telepítvényes viszonyból fakadó - ellenállásnak egyik sajátos formája volt. Jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha vázoljuk a körülményeket. Már az előbbiekből ismerjük, hogy az 5 hold dohányval milyen rengeteg munka volt. Ezen kívül azt is tudjuk, hogy a kincstárnak mit jelentettek a saját telepítések. Hozzá kell még tennünk azt is, hogy ezeknek a községeknek szinte egyetlen pénzforrása a dohány volt, és így jórészt csak ez szolgáltatta a megélhetéshez szükséges anyagiakat. Így látjuk csak világosan, hogy milyen bátor lépés volt a dohánytermesztés megtagadása. A bátorság mellett azonban rá kell mutatni az önálló lépésre is, hiszen a forradalom híre volt az egyetlen biztató tényező számukra, de ugyanakkor volt egy objektív helyzet, ami tettekre sarkallta őket, az

pedig a rendkívül labilissá vált, kiszolgáltatott gazdasági helyzetük. Kiemelnénk még - minden lokálpatriotizmus nélkül - hogy az említett közösségek lakóira feltétlenül hatással lehetett a nagymajláthiek magotartása, hiszen az április 12-i összejövétel éppen akkor történt, amikor már megkezdődött a palántanevelés, és lassan esedékessé vált azok kiültetése a földekre.

Érthető, hogy a kincstár az első perctől kezdve a megtorlásra, megfélemlítésre gondolt. Mivel a törvényhozás nem vette pártfogásába a kertészeket, azok kérelmeire a minisztériumból nemleges válaszok érkeztek, így már a kezdeti időszakban élhetett változatlan jogaival, és elrettentő példaként minden közösségben lefolytatott néhány gyors eljárást. Nagymajláthon például Szabó János és Gyarakai János "méltatlanul minden vagyonuktól meg fosztattak!"¹⁸¹ Említettek panaszos leveléből az is kiderül, hogy haszonbéres földjeiket "drága pénzen vett maggal" már bevetették /a levél keltezése június 7./ Az alberti dohányost vesbe verve, megkötözve kísérték földje megművelésére, a többieket súlyos pénzbüntetéssel fenyegették;¹⁸² mindez nem rettentette vissza az elkeseredett kertészeket az ellenállástól. Az elkeseredés és a teljes kétségbeesés hangja érződik a kincstári átvétel előtt álló nagykamarásiak soraiból is: "Mindenekről meg vagyunk fosztva, ninte egy Testet tápláló jó Lélek, mely bennünket ily szomorú siralmas s ma holnap semmi nélkül maradó ügyefogyottakat csak egy hasznos szóval is ellátva, vagy

velünk jövőendőbeli állásunkat megtudatná." ¹⁸³

A sokféle hír hallatán és annak nyomán, hogy "a Megyei Választmány köz hirré tétele szerint a' földes Uri hatóság egyáltaljában meg szűnt", ¹⁸⁴ az 1848-as tavaszi parasztmozgalmakban általánossá vált úri haszonvételek gyakorlását is megkezdtek több helyen. Így a nagymajláthiak a kincstári ügynök figyelmeztetése ellenére sem fizették meg az 1847/48-as esztendőre járó malombért. ¹⁸⁵ A szomszédos pitvarosiak pedig lefogalták az uradalmi kocsmát és a mészárszékot. ¹⁸⁶

A regale jogokba való beavatkozást már nemcsak a kincstár, hanem a megye sem tűrte, utasította a nagylaki járás szolgabíróját, hogy a törvények által addig sértetlen állapotban hagyott királyi haszonvételek gyakorlásától tiltsa el a lakosokat. ¹⁸⁷

Látjuk tehát, hogy a márciust követő közvetlen időszak nem múlt el nyomtalanul sem a nagymajláthi, sem a többi kertésztségben. Megmozdulásuk szerves része az országos szinten kibontakozó parasztmozgalmaknak, és egyben azt is jelezte, hogy szükséges a kertészek problémáinak mielőbbi orvoslása.

Országos szinten 1848. július 7-én Nyári Pál vezetésével az ellenzéki képviselők egy csoportja tanácskozott arról, hogy önmegváltás útján történjen a telep falvak felszabadulása. A képviselőház augusztus 3-1 ülésén ugyancsak Nyári Pál nyújtott be törvényjavaslatot "a jobbágyviszony végképi megszüntetéséről".

Ezen belül a kertésszésekkel kapcsolatban az a gondolat fogalmazódott meg, amit Kossuth ígért a kovácsháziaknak, hogy t. i. joguk lesz birtokukat kedvezményes áron megváltani. Az igazságügyi minisztérium részéről Deák Ferenc készített törvényjavaslatot az úrbéri maradványokról, ami szeptember 19-én került az országgyűlés elé. Jellasich támadása és a rákövetkező események miatt azonban ezt is félretették. ¹⁸⁸ A telepítvényes kérdés csak 1849 tavaszán került ismét előtérbe.

A megye kertészei hittek a törvényalkotók jóindulatában. Ettől is, de belső helyzetüktől indítva is lelkesedéssel vették ki részüket a nemzetőrködésből majd a népfelkelésből. Apácán a nemzetőrség létszáma 88 fő volt; május végén közülük 51 fő Makóra vonult be kiképzésre, de aratáskor hazaküldték őket azzal, hogy helyettük olyanok vonuljenak be, akik már learattak. ¹⁸⁹ Az ambrózfalvi nemzetőrség létszámára csak következtethetünk egy néhány hónappal későbbi iratból: "Mátéffi Lajos Levéltár⁹uk jelentését teszi hogy Ambróz helység behozott 15 db lándzsát épen egy darabot eltörve, két patrontáskát, Végh János Makói őrseregi Százados minden nála lévő lándzsákat, - Deuts Herman 3-ik század beli nemzetőr 10 lándzsát, és egy puskát - a többi lándzsák, puskák és pisztolyok pedig a kivívók által mind ez ideig be nem adottak." ¹⁹⁰

Az alberti nemzetőrök lelkesedését Csanád vármegye

törvényhatósági ülése 1848. július 11-én elismerésével honorálta, és példaként állította a megye lakossága elé. ¹⁹¹

Az előzményeket ismerve joggal feltételezhetjük, hogy a makói kiképzésen a majláthiak is ott voltak. A népfelkelés híre, Kossuth szavai kiáltvány formájában hozzájuk is eljutottak: "... keljen fel minden, ki csak karját bírja és keblében becsületos szívvvel bír, a haza védelmére és az ellenség megsemmisítésére. Semmi egyezkedés az árulókkal, kik összeesküdtek a magyar nemzet ellen!" ¹⁹² A honvédseregbe elsősorban azok mentek, akiknek nem sok veszteni valójuk volt, az a mozgékonyaságáról ismert szellemű ember, amelyik lezserult a bérlet-ről vagy más házában lakott. Ez derül ki az apácai névsorból is, ¹⁹³ ahol zömmel a bevándorlók vállalták a "táborba szállást". Az önkéntesen beállt honvédek ugyan- is napidíjat kaptak a megyétől és teljes ellátást, ilyen- formán a katonáskodás egyeseknek megélhetést is jelen- tett. A honvédek eltartására szánt összeget, megyei elő- írás alapján, a községek fizették be az a célból alakult pénztárba. A kertészközségek a jelentkező újabb terhek- nek /hadiadó, átvonuló katonaság ellátása, stb./ nehe- zen tudtak eleget tenni leromlott gazdasági helyzetük miatt. A majláthiak már 1848 közepén ott szerepeltek a tartozók között:

"Tartozások jegyzéke a Nagyleki járásban" 194

	Hadi adóba		Adóba Honi adóba	
	frt	kr.	frt	kr.
6. Pitvaros régi Ker- tészség	135	49	156	13
7. Pitvaros Albert Kertészség	103	22	103	22
8. Pitvaros Ambrózi Kertészség	58	37	51	57
9. Székegyháza Nagy Majlát	107	6	74	22

Az alföldi és tiszántúli népfelkelés teljes kibontako-
 zására nem volt idő, mert a Honvédelmi Bizottmány Jellasic
 futásával, a főváros közvetlen fenyegetettségének megszű-
 nésével átmenetileg leállította, és utasításában a felkelt
 tömegeket további parancsig lakóhelyükre küldte vissza. 195
 Ez a kapkodás, amely néhány hónap alatt többször is tapaszt-
 elhető volt, valamint az adók növekedése, sérelmes ügyeik
 rendezetlensége megtörte a kertészek lelkesedését. A de-
 cemberi ujoncozást sem fogadták már nagy rokonszenvvel.
 Több helység, köztük Nagymajláth ifjai is megszöktek az
 újoncállítás elől: 196 "Székegyházi Nagy Majláti lakosok
 előadván, hogy átszok még ki állítandó 3 ujonczok ki ál-
 litása tekintetéből ifjaik között sors huzást rendeltek, mi
 előtt azonban ezt teheték volna Zaka István és Nagy István
 megszöktek ... " Kövér Pál főszolgabíró jelentéséből tud-

juk, hogy még 1849 januárjában sem találták őket. ¹⁹⁷
Az esethez feltétlenül kívánczik annyi megjegyzés,
hogy Zsaka és Nagy nem az elesettebb lakosok közé tartoztak.
Zsaka kovácsmester volt, Nagy Istvánról pedig tudjuk,
hogy 1849-ben már két bérlete volt, így nekik volt fél-
teni valójuk, tehát olyan lehetőségük, amely az esemé-
nyek normalizálódása után egy biztonságos helyzetet e-
redményezett volna számukra.

A nagymajláthiak^{nak} az újoncozásakor "minden 127 lélek
után 2 főt", ¹⁹⁸ azaz összesen 10 főt kellett kiállíta-
ni. 1845-ben ugyanis 581 fő ¹⁹⁹, 1850-ben pedig 668
fő ²⁰⁰ volt a lakosok száma. A középarányost véve kap-
tuk a fenti számot. A lelkesedés aláhányatlását mutat-
ja, hogy 7 főt minden nehézség nélkül /az is lehet,
hogy önként jelentkeztek/ kiállítottak, de a további
3 fiatsalról már a sorshúzásnak kellett döntenie.

Az 1848-as év eltelt anélkül, hogy különösebb vál-
tozást hozott volna. Csupán egy dologban értek el ered-
ményt a kövegyiek, nagymajláthiak, ambróziak, alberti-
ek. Kifogást emeltek az ellen, hogy községeik "oly kel-
lemetlen hangzású nevekről neveztettek el, melyek min-
den hó keblű hazafi nevetését méltán érdemli", ezért
azok régi nevükön nevezését kérték. ²⁰¹ Az engedélyt a
megyei bizottmánytól meg is kapták, és nevük a követ-
kezőképpen alakult:

Alberti - Uj-Pitvaros

Kövegy Mednyánszkiháza - Kövegy

Ambróz - Kis-Pitvaros

Székegyháza-Majlát - Székegyház ²⁰²

Ettől kezdve új nyomatú pecséttel látták el őket. Nagymajláth egészen 1865-ig ezt a nevét használta, ekkor egy újabb szerződés aláírásakor újra az eredetit vette fel.

Az ügynek olyan értelemben van jelentősége, hogy a népmozgalom, a kincstárral szembeni gyűlölet ebben is kifejeződött. A helyi névhasználatban különben is mindig Székegyháza volt a falu neve, csak a hivatalos ügyekben írták Nagymajláthnak. A forradalomnak kellett bekövetkezni ahhoz, hogy végre egyszer a kertészek akarata győzzön a kincstárral szemben.

Az 1849-es év beköszöntése sem hozott gyökeres változást az alapvető problémák megoldásában. A megye zseléi lakossága csatlódottan figyelte az újabb eseményeket. A lelkesedés végképp eláraszalt, helyett inkább sérelmeket gyűjtöttek össze újabb beadványokban, amelyekből egyre elkeseredettebb, elszántabb hang csendült ki. Az országgyűléshez és az igazságügyi minisztériumhoz folyamodók kapcsolatot láttak jogos igényeik kielégítése és honvédelmi kötelességeik teljesítése között. A kérések közül az egyre határozottabb földigény domborodott ki, mely együttjárt volna az állandósítással. A kevermesi, dombiratosi és dombegyházi lakosok együttesen az országgyűléshez fordulva kérvényükben azt sérelmezték, hogy ők "kik szerződés mellett lakván földesureik jószágán, semmi tulajdont nem birnek s a törvénnyel kimondott szabadság és egyenlőség semminemű jótékonyágaiban mind-

eddig nem részesültek, minden 127 lélek után csakúgy, mint a földtulajdonosok két újoncot köteleztettek s azt ki is állították." Azt kérik, "hogy a szerződési helységek lakosi is a szabadság és egyenlőség jótéteményeiben részesíttessenek, jelesen földjeik, melyeket eddig szerződés mellett műveltek és használtak, ezentúl már vagy csak azért is, hogy azon földekről ők állítottak újoncokat és így ők védték meg azokat, nekik tulajdonosi joggal adassanak át, vagy legalább az ő boldogságukról is rendelkeznek a törvényhozás." ²⁰³ Ez utóbbi tehát továbbra is az egyik sarkalatos pontja sérelmeiknek. Mint láttuk, a nagymajláthi felhívásban is világosan el tudták különíteni magukat az úrbéresektől. Maguk a nagymajláthiak pedig megtelepedésüktől kezdve figyelemmel kísérhették a szomszédos, neglehetősen jól prosperáló úrbéres község, Tótkomlós életét. A tótkomlósok - hivatkozva az 1840. évi VII. törvénycikkre - már 1844-ben örökváltsági szerződésre léptek Rosty Pál földesúrral. ²⁰⁴ Az úrbéres ^{a kertészek} jogait ^{már} korábban is szereték volna elérni; ez mint cél, mindig ott lebegett előttük. Most, amikor a "törvénnyel kimondott szabadság és egyenlőség" jelszavait hangoztatták országszerte, még inkább óhajtották, hogy "az ő boldogságukról is rendelkeznek a törvényhozás". Az előbb említett folyamatok indokaikban csaknem szósz szerint kimondták, hogy azé a föld, aki megműveli és megvédi azt. Ez pedig már nem csak panasz, hanem figyelmeztetés is.

A dombiratosiak a nyílt földfoglalásig eljutottak főbérletjükkal szemben.

Az 1848. december 5-i megyei bizottmányi ülésen Rath József dombiratosi nagybérlet a követhesöket panaszolta: "miután 1842 évben Wodjaner Adolf bérlet és Dumiratosi most állodalmi 3-ik osztályu puszta feles földészei között tett egyesség szerint a Dumiratosiak használatába engedett 1500 hold földből később, jelesen 1846 évben kelt pótlék szerződés szerint visszaerezett, és már két év olta háborítatlanul birt, most pedig be vetvé levő 300 hold földet a község most erőhatalommal visszafoglalni akarná" ²⁰⁵ E panassa megvizsgálására folyamodó egy bizottság kinevezését kérte, melyet a megye el is rendelt, hogy az "rögtön intézkedjék". A bizottság napokon belül ki is szállt a helyszinre és megállapította, hogy a kertészek által a "300 hold földeknek elfoglalása esándékolatik." ²⁰⁶

A megye urai igyekeztek gyorsan dönteni. Az elmarasztaló ítélet törvényes végrehajtását január 22-re tűzték ki, de a "kitűzött napon az egész község nevében a Biró de a helység házához egybegyűlt nép is egyetemes akarattal ellenszegülvén" ²⁰⁷ a végrehajtást nem tudták foganatosítani. Az ellenállást mindjárt tett is követte, mert február 5-én már ezt jelentette Kövér Pál főszolgabíró: "a Dumiratosi lakosok mintegy harminczan az Elöljárók vezetése alatt a kérdéses 300

hold földet, melyet a minisztériumhoz beadott folyamodásokban mint az előtt kezökön volt haszonbéri földet magok visszaadtni kérték: nem várva az ügy kimeneteléig magok hatalmával visszahancsikolták." 208

A kérdéses 300 hold föld visszafoglalása egy határozott, radikális tett volt a helység lakói részéről. Feltétlenül közrejátszott ebben a forradalmi hangulat, de indító okot a régi sérelmek adtak, amelyek most még inkább éreztették hatásukat. A 300 hold földet korábban bérletként birták, de az idők folyamán azt másra akarta hasznosítani a bérlő és visszavette. A községnek pedig nagy szüksége lett volna rá, hiszen így a lakosság számához viszonyítva a földterületet, aránytalanság jelentkezett. Az arány helyreállítása érdekében ^{ahhoz is volt bátorságuk, hogy} a régi községi vezetést leváltásák, és az új vezetők irányításával hajtsák végre a foglalást. Nyilván olyan cél is lebegett előttük, hogy erre az időre, amikor az ~~urak~~ ^{majorság}kat is földhöz juttatja a kormányzat /ilyen hírekről a sokféle törvénytervezet, beadvány időszakában hallhat-
tak/, akkorra a 300 hold föld az ő birtokukban legyen. Dombiratos, amint láttuk, korábban nagybérlet volt, tehát nem eredeti kincstári telepítés, hanem későbbi átvétel. Márpedig azoknál a községeknél, melyek a kincstári telepítésük előtt keletkeztek, szinte általános tendenciaként mutatkozott a bérelt föld területének kicsinysége, hiánya. Ezt elsősorban ezzel magyarázhatjuk, hogy ezekben a helységeken erősen elharapódzott a

földek alhaszonbérbe adása, melyhez járult még a belső szaporodás és az állandó betelepedések. Így a nagyszámú lakosságot nem tudta eltartani az a földterület, melyet a nagybérlő a községnek alhaszonbérbe adott. Dombegyháza esetében is a 365 kh földterületre 751 ²⁰⁹ ~~70~~ lakos jutott. Nem véletlen jelenség az sem, hogy a kincstári telepítések alkalmával valamennyi régebbi telepítésű kertész telep jelentős számú lakosságot ad minden újonnan létrejött telepítvénynek, ahol a legfőbb vonzerőt éppen a bérelhető földterület nagysága /egy-egy numerus 15-20 kat. hold földdel/ jelentette. Mindezek mellett rá kell mutatni arra a tendenciára is, hogy a környék nagybirtokosaihoz hasonlóan a főbérlők is allodizálni próbáltak, ami szintén gúzsba kötötte a 20-as évektől a kertészeket. 209/a

A közvetlen kincstári telepítésű helységek esetében nem találkozunk a dombratatosiakéhoz hasonló földigénnyel /t.i. hogy növeljék a bérelhető földterületet/. Ehelyett inkább arra kell felfigyelnünk, hogy a községek lakói - a numerusok megfelelő nagysága miatt is - kezdettől fogva a bérelt földterület tulajdonosai szerettek volna lenni /a 40-es évek elején már megváltásról szóló törvénycikk is volt, sőt a környéken a gyakorlatban is tanui lehettek néhány megváltásnak/. Vajon véletlen jelenség-e az, hogy az 1848-as évben a nagymajláthiak közül senki sem mozdult bérelt telkéről? /Lásd a korábbi fejezetben bemutatott táblázatot!/ Véletlen-e az, hogy Nagykanizsán

az "addig elszökdösött kertészek" 1849 áprilisában visszatérnek, és "volt házaikat erőszakkal elfoglalják, a benne lakókat erőszakkal kiverik".²¹⁰ Hasonlóképpen véletlen-e az, hogy Köveg, Alberti és Ambróz közösségek esetében is egyáltalán nem, vagy csak néhány esetben fordult elő bérletcsere 1848-ban? ²¹¹ És épp ezek azok a helységek, amelyek a dohánytermesztést is megtagadták! E tények birtokában levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kertészségek bérlői nemcsak szerettek volna tulajdonosai lenni bérelt földjüknek, hanem a forradalmi események sodrában kísérletet is tettek arra, hogy bérletüket saját tulajdonukba vegyék. Hiszen azzal, hogy megtagadták a dohány termesztését, és földjeiket más maggal vetették be, azt a sajátjukként művelték meg, mert 1848 és 1849 folyamán egy esetben sem "kérdezték meg" a kincstártól, hogy mit vessnek az egyes nyomásokba, hanem saját akaratuk szerint szántották-vetették azokat.

Visszaautalva a dombiratosiak földfoglalására, azt egy olyan sajátos esetnek tarthatjuk, amely a korábbi, tehát közvetett telepítésű kertész közösségekre jellemző. A földfoglalás másik sajátos eseteként a nagymajláthiakét és a még említett - a dohánytermesztést megtagadó - kincstári telepítésű közösségeket említhetjük. Ha tehát törvényes formában az egész forradalmi időszak alatt nem is valósult meg az, hogy a földek a kertészek tulajdonába kerüljenek, a gyakorlatban azonban néhány esetben, ha sajátos formában is, de érvényre jutott.

A másfél éves szabadság ideje alatt egyetlen olyan törvény sem született, amely megoldotta volna a kertészek problémáit. Jogosan felvetődik tehát a kérdés, hogy egyáltalán foglalkoztak-e kellőképpen az ügygel a forradalom és a szabadságharc vezetői?

Kellett, hogy foglalkozzanak vele, hisz az egymás után érkező beadványok és a küldöttségek révén közvetlenül az országgyűlés, Kossuth vagy az igazságügyi miniszter elé kerültek a kertészek sérelmei. Februárban, márciusban készültek újabb tervezetek, de csak 1849 áprilisában és júliusában, az utolsó órákban igyekeztek lépéseket tenni annak érdekében, hogy a majorságok társadalmát, a kertészeket újra megnyerjék a függetlenség ügyének. Az első jelentősebb intézkedés az április 20-i kormányzóelnöki rendelet volt. Lényegében a forradalom és szabadságharc egész ideje alatt ez jelentette a legtöbbet a negyemejláthiaknak és zsellértársaiknak. A júliusi országgyűlés ugyanis már nem tűzhette napirendre a Szemere Bertalan miniszterelnök budai lakásán megvitatott törvénytervezetet /amelyben ^{a következők szerint} az úrbéresekkkel egyenlő elbánás alá kerültek volna a telepítvényesek is/, mert először a nemzetiségi törvényt vették elő, így a szabadságharc bukása miatt a telepítvényi kérdésre már nem jutott idő.

Az április 20-i rendeletnek a kertészekre vonatkozó része a következőképpen szólt: "Azon lakosok, kik valamely nem úrbéres helyre mint zsellérek vagy földdel bíró gazdák haszonbér vagy szolgálatok lekötöztetése mel-

lett bizonyos időre úgy telepedtek le, hogy ott felépítkezvén rendes községekké is alakultak, habár az elköltözésükre szerződésileg kikötött határidő kitelt volna is, megszokott tűzhelyeiket odahagyni nem kényszerítettethetnek, hanem úgy ezen esetben, valamint akkor is, ha az általuk még az úrbériség megoldása előtt kötött telepítési szerződés feltételeit magokra nézve a már felszabadított úrbéreszek irányában nyomasztóknak éreznék, hogy ez az önelégületlenség, nyugtalanság és ingerültség folyamatos anyagául szolgálva, az illető hatóság, mihelyt hasonló esetek tudomására jutnak, az illető felek bizodalját bíró egyénekből alakítandó küldöttség által rögtön intézkedni fog, hogy a telepítő és telepítettek között ideiglenesen is olly egyesség eszközöltessék, melly a törvényhozásnak e részben teendő rendeletéig a közbékét biztosítsa." 212

Azzal, hogy "megszokott tűzhelyeiket odahagyni nem kényszerítettethetnek", a kertészek nem nyertek kielégítést. Legfeljebb ezzel arra a szintre jutottak el, mint amelyen a forradalom előtt az úrbéres községek álltak. Ennek a megtelepedésnek a biztosítója is azonban még csak rendeletben, nem a törvényes formában létezett. A rendelet szövege a legtöbb esetben elsikkadt a megye és a kincstár hivatalnokainak asztalán, és ilyenformán az egyes községek nem is tudtak létezéséről. A másik igényük /a föld/ még ilyen kielégítést sem nyert. Márpedig az állandósítás és a föld csak együtt létezhet, összefügg

egymással, és egyik a másik nélkül nem sokat ad.

Nem véletlen, hogy 1849 májusában, júniusában a beszállások újabb hulláma jelentkezett. Kovácsháza, Csanádapáca ²¹³ mellett június 22-én a kevermesiek is a minisztériumhoz fordultak. ²¹⁴ Felsőbb intézkedés hiányában "báró Sina Györggyel kötött szerződést kén-
telenek lévén alá írni", azt panaszolták, hogy a föl-
desúr azonnal kötelezte őket arra, hogy 600 hold föld-
ről "tekerítsák ki terméseiket". Nyilván itt is szer-
ződösszegés történt /új szerződés volt, de nem írták
alá/ 1848-ban vagy 1849 tavaszán! A törvények hiányos-
ságait és a reakció ellentámadását kihasználva a föl-
desúr is akcióba kezdett: először a szerződést fogad-
tatta el, majd annak igyekezett érvényt szerezni. A
kevermesiek is felemlítik, hogy nem keveset tettek a
honvédelemért, mert a nyári munkák beköszöntével is
"fuverozásuk a katonai állomány részére gyakran igénybe
vétetik". E kötelességteljesítés tudatában vártak meg-
felelő intézkedést a minisztériumtól. A minisztérium
azonban a megyének tette át az ügyet azzal, hogy "addig
is még a törvényhozás a kertészek eránt rendelkezend
- a Közlöny f. é. 85. számában kihirdetett 5194 sz. alatt
ti kormányelnöki rendelet értelmében e' tárgyban intéz-
kedjen." Mit intézhetett a megye? Az április 20-i rende-
let értelmében "az illető felek bizodalját bíró egyénekből
alakítandó küldöttséget" hozhatott létre a "telepítő és a
telepítettek közötti ideiglenes közvéke biztosítására".

Ezzel csak a további alkudozásnak, a megoldatlan problémák szaporodásának alkottak újabb melegágyat.

A fentiek ismeretében a nagymajláthi kertészek méltán csalódtak a forradalom és szabadságharc törvényalkotásában. A jobbágyfelszabadítás csak egyetlen ponton érintette őket: a földesúri hatóság kérdésében. Az úrissék szerződésben kikötött hatalma megszűnt felettük. A későbbiek ismerve azonban megállapíthatjuk, hogy a polgári jogrend értelmében elnyert "szabadság" meglehetősen elméleti értékű volt számukra, mert a földtulajdonoshoz fűződő viszonyukból származó vitás kérdésekben az uradalom fenntartotta jogát a döntésre, sőt a végrehajtásra is. Az 1850-es 60-as években is a "legfőbb törvény" a szerződés volt.

A kertészek problémáinak megoldása átnyúlt a dualizmus korába. Az 1873-as XXII. t. c. intézkedett a telepítvényes felvak "felszabadulásáról" úgy, hogy ezután a kertészközségek is több évtizeden át - Nagymajláth 1923-ig ²¹⁵ - magas megváltási árat fizettek, hogy "örökös faluvá", a lakosok pedig a földek tulajdonosaivá váljanak.

Mennyivel másképp történhetett volna minden, ha ez a "felszabadítás" nem egy evolúció, hanem egy revolúció eredménye!

IV. VÁLTOZÁSOK A TELEPITVÉNY ÉLETÉBEN AZ ÖRÖKVÁLTSÁGI SZERZŐDÉS LÉTREJÖTTÉIG

1./ A gazdasági élet

A dohánytermesztés megtöredése és megszűnése alapvető változást eredményezett a kertésztelep gazdasági életében. E növénykultúra kiiktatása a termelésből teljesen új jellegűt adott a gazdálkodásnak. A váltás eredményeként ki-
teljesült a gabonatermesztés és az állattenyésztés.

A kislekult új helyzetben más mélyreható tényezők is hatottak. Így az 1850-es évek elején jelentkező és átmeneti megszakításokkal az 1870-es évek elejéig tartó agrárkonjunktúra, amely a korábban nem ismert mértékű terményszükségletet támasztó háborúk és hadjáratok, valamint a nyugat-európai ipari forradalom kibontakozása és a közlekedés forradalmasodása következtében állt elő. A konjunktúrális viszonyok itt helyben is együtt jártak a gazdálkodás hagyományos technikájának, a földművelési módjának átalakulásával. A dohánytermesztés megszűnése szabaddá tett egy nyomást, ami egyértelműen a nyomárendszer feloldulását eredményezte. Most már nemcsak egy tagban, hanem egy másikban is termesztettek gabonát. Sőt, a harmadik nyomás állandó használata is általánossá vált az 1850-es évek végére. Ezt sürgette az a kislekult helyzet, hogy a dohány bevételeit pótolni kellett. Új bevételekhez viszont csak a háza termőterületének növelésével és az állattenyésztés fejlesztésével juthattak a lakosok. Mindehhez a munkaerő adott volt, a termelési technika változása /vas-

eke, vashorons, ekekapu, kasza, istállózás, trágyázás alkalmazása/ pedig gyorsította a kibontakozást.

A változások bizonyítására érdemes ismételten néhány arányszámítást elvégezni. Mindenekelőtt azt, hogy pótolhatta-e a gabonabevétel a dohány bevételeit? Ehhez ismerünk kell a korabeli gabon árakat és legalább megközelítőleg a terméseredményeket. Az árakkal kapcsolatban a helyben kialakult értékeket vesszük alapul, amelyhez jó eligazodást ad egy gondnoki számadás az 1852-1862 közötti évekre. 216

Az egyház tulajdonába tartozó két szárazmalom jövedelme 1852-1862 között

Évek	Gabonabevétel possonyi mérőben	Gabona értéke Összesen
1852/53	238	660 Ft 80 kr.
1853/54	250	693 Ft --
1854/55	276	706 Ft 40 kr.
1855/56	282	751 Ft --
1856/57	260	719 Ft 20 kr.
1857/58	220	603 Ft --
1858/59	212	575 Ft 20 kr.
1859/60	236	647 Ft 20 kr.
1860/61	258	690 Ft 40 kr.
1861/62	224	580 Ft 32 kr.
Összesen:	2456	6626 Ft 52 kr.

Az átszámításnál egy pozsonyi mérőt /61,5 liter/
47 kilogrammra számítva az előbbi átlagárakat kapjuk:

Évek	Bevétel másszban	Egy q ára
1852/53	112	5 Ft 89 kr.
1853/54	117	5 Ft 92 kr.
1854/55	130	5 Ft 43 kr.
1855/56	132	5 Ft 69 kr.
1856/57	122	5 Ft 89 kr.
1857/58	103	5 Ft 85 kr.
1858/59	100	5 Ft 75 kr.
1859/60	111	5 Ft 83 kr.
1860/61	121	5 Ft 70 kr.
1861/62	105	5 Ft 52 kr.
Átlag	115,3 q	5 Ft 75 kr.

Megjegyezni kívánjuk, hogy az egyes évek között,
de egy-egy éven belül is a különböző évszakok között
a fentieknél nagyobb mérvű árszorgással kell számolnunk
a valóságban. A gondnoki számadás évenként átlagolt,
tehát ezt kellett követnünk. Az is biztos, hogy ezek
az árak nem tükrözik eléggé a külkereskedelmi árak ala-
kulását. Arányszámításnak viszont megfelelnek.

Ha az előző fejezetben bemutatott 5 holdas gabona-
termést /17,5 q, 3,5 q 1100 m öles holdenként/ vesszük
alapul, akkor az új körülmények között ennek legalább
kétszeresével /két nyomás termésével/ kell számolnunk,
azaz 35 mázsa évenkénti termésrel. Ezt erősítik meg
az országos arányok is, amelyek szerint az 1850-es

években Magyarországon a szántóterület 58,21 %-án termeltek gabonát, 13,85 %-án kukoricát. Egykorú becslés szerint a betakarított búza mennyisége 1847 és 1868 között majdnem megkétszereződött. ²¹⁷ A gabona kerekített, 60 %-os rézszerányával számolva, Majláthon egy numerust elapul véve /15 hold szántó 3 nyomásban és 4 hold "láncos" föld / 19 hold szántóból 11,5 holdat - kerekítve 12 holdat - vetettek be gabonával. Ez tíz év átlagában is a realitásokat takarja, nem valószínű ugyanis, hogy a harmadik nyomást /az ugarföldet/ ekkor még minden évben hasznosították. Ismerve azonban az adósságok mértékét, az istállósó állattartás és vele együtt a takarmánytermesztés előrehaladását, az ugarföld egyre gyakoribb termelési hasznosításával feltétlenül számolnunk kell.

Fentiek figyelembevételével 1852 és 1862 között az évi átlagos bevétel gabonából egy numerus után a következőképpen alakulhatott:

Terület	Átlagtermés	Bevétel 5 Ft 75 kr. átlagárral
Egy 1100 □ öles hold:	3,5 q	20 Ft 12 kr.
12 hold /1100 □ öles/:	42,0 q	241 Ft 50 kr.
Vetéség levonása után:	32,0 q	184 Ft --
6 tagú család fejadagjának levonása után:	20,0 q	115 Ft --

Evenként tehát átlagosan 115 Ft tiszta bevételhez juthatott minden bérlő. Ez az összeg sokkal több volt,

mint a dohány utáni jövedelem, ami a leghatékonyabb viszonyok között is /8 q/1100 □ öles holdja/ csak 90 Ft-ot eredményezhetett egy numerus után. A gabonatermesztésre történő átállás tehát egyrészt biztosabb bevételhez /az időjárás eseményei nem befolyásolták a gabonatermesztést oly mértékben, mint a dohányt, ugyanakkor a búza, de különösen az árpa a gyenge termőképességű talajon is elfogadható termést hozott/ juttatta a lakosokat, másrészt a konjunktúrális viszonyok következtében némi többletbevételhez. A biztonságot is és a többletet is csak fokozta a gazdálkodás korszerűsödése, ezért az ötvenes évek második felétől - kivéve az esztélyos éveket - ennél valamivel magasabb bevételekkel is számolhatunk.

A búza vetésterületének hatalmas arányú növekedése mellett - ismerve az állatlétszám alakulását - a kukorica és az árpa vetésterületének bizonyos arányú növekedésével is számolnunk kell. Hozzávetőleges közegű adatok csak az árpa esetében állnak rendelkezésünkre. ²¹⁸ A két szárazmalom összehozatásából a vizsgált tíz évben az árpa százalékos megoszlása a következő volt:

Évek	Árpa q	Összehozatás százalékosában
1852/53	13,16	11,8 %
1853/54	14,10	12,0 %
1854/55	30,08	23,2 %
1855/56	23,50	17,7 %
1856/57	15,04	12,3 %
1857/58	14,10	13,7 %
1858/59	15,04	15,1 %
1859/60	15,04	13,6 %

1860/61	20,68	17,1 %
1861/62	22,56	21,4 %
Átlag	--	15,79 %

Az arányok a visszaesések ellenére is összességében növekedést mutatnak. A százalékos megoszlás hozzávetőlegesen a szántóföldi arányokat is takarja. Ha a 15,79 %-os átlagot beillesztjük az országos képbe, akkor a következőket látjuk:

Országos arányok 219

Búza	Árpa	Kukorica	Egyéb növények	Összesen
58,21 %	--	13,85 %	10 %	82,06 %

Helyi arányok

60 %	15,79 %	13,85 %	10,36 %	100,0 %
------	---------	---------	---------	---------

Megjegyzés: mind az országos, mind a helyi adatok csak becsült arányoknak foghatók fel. Fentiekből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az árpa és a kukorica az állatok takarmányozásában - a szűles takarmányokat leszámítva - a legfontosabb helyen állt. Ez egyben azt is jelzi, hogy az 1850-es években az istállószó állattartás körképünkben előrehaladottabb állapotban volt, mint ahogy ezt az országos megközelítés alapján sejtettük. Ezt a megállapítást alátámasztja még az a tény is, hogy az állatok közül az igesert biztosító ló volt az, amit szinte minden kertész tenyésztett. Az igáslovat pedig nem lehetett csak a legelőn tartani. Ugyancsak a szemes takarmány iránti szükségletet növelte a sertés- és baromfi-

állomány /elsősorban a liba/ szaporodása az 1850-es években. Az ebből az időből származó hivatalos összeírások a baroafiállományra vonatkozó adatokat nem tartalmaznak, de két forrásértékű utalás is a magyarányú növekedést támasztja alá. ²²⁰

Az istállózó tartással és főleg a szenternelés kibontakozásával szoros kapcsolatban állt az állatlétszám alakulása, amelynek 1850 és 1870 közötti változása tükrözi a mezőgazdasági termelést ért hatásokat is.

Az állatlétszám alakulása 1850 és 1870 között ²²¹

	1850	1857	1870
Ló igazható	240 db	292 db	193 db
összes	288 db	469 db	266 db
Tehén magyar	108 db	288 db	72 db
svájci	--	--	15 db
Juh közönséges	--	--	1156 db
nemesített	--	--	--
Sertés	--	374 db	202 db
Ökör	2 db	--	--
Kecske	--	--	11 db
Méhkas	--	--	8 db

A vizsgált időszakban a tenyésztett állatok közül a legfontosabb szerepe a lónek volt. Az adatok ezt bizonyítják, hogy a kertészek életmódjához, gazdálkodási módjához a mozgékony, többféle munkára is kiválóan

alkalmazható ló felelt meg leginkább. Az ökör már a negyvenes éveken jórést kiszorult a gazdasági udverből. Országosan viszont még 1870-ben is igen magas volt az arányszámuk /26 %/, alig meredt el a tehénké /38,4 %/ mögött. ²²² A kertészek, a házzal bíró szellőrek egy része vállalkozó volt ebben a tekintetben is, hogy lovaikkal áruszállítást, fuvarozást vállalt. A kovácsházi lakosok közül többen erre specializáltak magukat. ²²³ Ennek nyomait az összeírásokból felfedezhetjük Majláthon is. Például 1850-ben is találunk olyan föld nélküli szellőrt, akinek 2 lóva volt. ²²⁴ 1870-ben a föld nélküli lakosok közül 6 lóva volt 3 főnek, 5 lóva kettőnek, 4 lóva háromnak. ²²⁵ Ami erre utal, hogy ők béraunkát /fuvarozást, szántást, stb./ vállaltak, nyilván nemcsak a község területén. Állításunkat ez is elátmasztja, hogy ebben az időben az öszlelkosság tulajdonában 114 nehéz ló volt.

A ló elterjedésében és felhasználásában nagy szerepe volt a szomszédos mezőhegyesi ménestirtoknak, amely a környékbeli szabad munkacseré egy részét is foglalkoztatta. Fejlesztette tenyészetével kiváló képességű igacserével látta el a környéket a XIX. század folyamán és a XX. század első felében.

A tehénlétszám alakulásából arra következtethetünk, hogy az 1850-es évek második felében elsődlegesen is tenyésztettek. Húsz éves viszonylatban ezt kell megállapítanunk, hogy az állomány kb. 50 %-ban az önellátást /tej,

tejtermékek/ biztosította. A tenyésztett egyedek számszerű csökkenésében közrejátszott a 60-as, 70-es évek elején dúló marhavész, az 1863/64-es inséges időszak és a legelőterület bizonyos mértékű szűkülése. Az itt élő lakosság gazdálkodási és egyben piszcórsákenységét mutatja az, hogy már az 1860-as évek végén a svájci fajtát - amely elsősorban tej jellegű - is tenyésztették.

Minden jel arra utal, hogy a vizsgált 20 évben a lakosság kevés tejet és tejterméket fogyasztott. Egy tehén tejhozama /leszámítva a szoptatást és az apasztást/ éves átlagban alig érte el a napi 3 litert. 20 éves átlagban naponta 100-150 liter tejet produkált a falu egész állományja /az összeírásokban szereplő tehénállománynak ugyanis 50-55 %-a borjú, illetve növendék marha volt/. Ha ezt a mennyiséget elosztjuk az összlakosság számával, akkor azt látjuk, hogy naponta 1,5-2 dl tej jutott egy főre. Ez a mennyiség jórást csak a gyerekek szükségletét fedezte. A hetvenes, hetvenes évek sorozatos megbetegedéseit és az 1863-as eszélyos évet követően a tejszükségletet és részben a húszükségletet a juhállomány növelésével és a kecskék /"szegény ember tehene"/ beállításával pótolták. A juhok saját szükségletet kielégítő hasznosításával azonban csak a szegényebb sorú szellérlakosság esetében számolhatunk, mert - mint később látni fogjuk - a konjunktúra következtében ez az állat többek tulajdonában pénzbevételi forrás lett. A saját hasznosítást húsra elő viszont az

a tény, hogy 1870-ben az 1156 darabból 95 a föld nélküli szellérek tulajdonában volt. ²²⁶

A sertéstartás a kukorica térhódításával együtt változott. A tenyésztésben a szirsertésnek számító, belkáni eredetű mangolica játszotta a fő szerepet. ²²⁷ A falu lakosságának táplálkozásában fontos tényező volt; erre utal az összeírásoknak az a megállapítása, hogy a legszegényebb udvarból sem hiányzott. ²²⁸ Nem tartjuk azonban valószínűnek azt, hogy 1850-ben egy darabot sem tartottak. Inkább eltitkolásról, vagy az összeíró jóindulatáról van szó. Hasonló eset állhat fenn a juh és a kecske esetében is.

Az 1870-es évek közepéig, az örökváltság megkötésének idejéig az előzőek alapján számos olyan változást rögzíthettünk, amelyek a mezőgazdasági termelés erőteljesebb kapitalizálódását jelezték helyi viszonylatban is. Korántsem volt azonban még beszhang a belterjes állattartás és a növénytermesztés /talajergazdálkodás, takarmányszükséglet megtermelése/ között. A fejlődés mégis már a 60-as, 70-es évek fordulóján is ez irányba hatott. Ennek egyik legfőbb bizonyítéka az istállózás előrehaladott volta. 1870-ben gyakorlatilag már minden gazdasági udvarban volt istálló. Ebben az évben az összeírók összesen 90 istállót, 81 eklot, 65 pojtát írtak össze. ²²⁹ A felsorolt épületek zöme korábban épült: a 40-es években, amikor kölcsönt vettek fel erre a célra a lakosok, valamint az 50-es években, amikor az állattartásának megszapo-

rodott. Korábbi felépítésre vall ez is, hogy 1870-ben
11 instálló kihasználatlanul állt, mert a jószágössze-
író iv szerint /azonos sorszámok egymásra csúsztatása/
gazdájának /házas szellér/ semmije, vagy csak sertése
és juha volt. A pajtát kettős célra használták: aratás-
kor a még el nem csépeelt gabona tárolására, széna táro-
lásra, valamint a juhok és a libák szállásának.

Mind a növénytermesztésben, mind az állattartásban
az intenzíválódás folyamata, vele együtt a két termelési
idő közötti összhang a 80-as, 90-es években kontakozott
ki igazán. A főbb növénykultúrákban és az állatfajokban
az újabb változások jeleztek ezt. Anélkül, hogy részletek-
be mennénk, csak utalunk néhány ilyen lényeges változás-
ra. Az 1880-as évektől újabb árunövénnyel, a hagymával
próbálkoznak a lakosok, váltakozó sikerrel. Ez ismét-
ten újabb vállalkozás volt, összhangban a konjunkturá-
lis változásokkal, valamint ezzel, hogy az örökváltásá-
got követően szabaddá vált a föld is /eladható lett, il-
letve további kényszerűket lehetett belőle kihasználni/, és
bőven akadt szabad munkaerő is, amelynek kényszerű igé-
nyes elfoglaltság kellett ahhoz, hogy helyben maradjon.
A hagyma kereskedelmi forgalomba történő bekerülését
nagyban elősegítette az, hogy 1883-ban Makót is bekö-
tötték az országos vasúthálózatba.

A telepítvény első ötven évében tehát - a konjunkturális viszonyokkal összhangban ✓✓ három árunövény, a
cukor, a gabona, a hagyma jelentett legfontosabb bevételi

forrást a lakosoknak. 1893-tól, a Mezőhegyes - Szarvas közötti vasút megépítésétől kezdve a cukorrépa is felszárkózott az előző három növényfajtaéhoz.

Az állattenyésztésben Mezőhegyes hatásaként a lótenyésztés bontakozott ki erőteljesen, úgy, hogy komoly bevételt jelentett a 90-es években. Ennek szervezett forrása a tudományosság, a fejtiizta tenyésztés meghonosítása volt helyben, a mezőhegyesi méneshirtok 1. számú kihelyezett méntelepén. A ló mellett a szarvasmarha, itt is a teljes fajta tartása volt a legjelentősebb a belterjes gazdálkodás kibontakozásában.

Kiegészítő ágazatként a szőlősgétermesztés /dinnye, petrezselyem, sárgarépa, burgonya/ kiteljesedése a falu határának keleti oldalán /volt "láncos" földök/, valamint a szőlő és a gyümölcsösök telepítése - ugyancsak a keleti oldalon - adott újabb lehetőséget az árutermelésre történő sokoldalú bekapcsolódáshoz. Tótkomlós történetírója írta 1895-ben: "... a komlói piacon igen jó keletje van az említett szőlősgéféleknek, melyet részint a makkaiak és a szomszéd nagymajláthiak, részint pedig a bánáti svábok és szerbek nagy mennyiségben hordoznak ide." 229

A kereskedelem a távolabbi és a közelebbi piaci vérkeringésbe egyaránt bekapcsolta a telepítvényt. Az árunövény az első évtől kezdve a távoli piacokra került. Ezt az utat nem tudjuk nyomon követni. A piaci forgalom közelebbi göcei viszont egyértelműen kirejzolódnak a korabeli forrásokból, mindenekelőtt a gondnoki számadásokból. 230

Az első két évtizedben Arednek volt rendkívül erős vonzása úgyis mint igazgatási egységnek /kincstári igazgatóság/, de természetesen úgyis mint elsőleges piaci centrumnak, ami annak volt köszönhető, hogy bejáratí kapu volt Erdély és az Alföld között a vízen és a szárazföldön egyaránt. Majláth az igen nagy forgalmú Aredi úttal /Tótkomlós, Mezőhegyes, Battonya, Ared/ kapcsolódott a városhoz. Nagylak és Pécske ugyancsak közigazgatásilag és piaciilag kötötte magához a felut, de Arednek alárendelten. Mindhárom helyről az áruforgalomszervezéshez szükséges faanyag beszerzése jelentette a legnagyobb mennyiséget, emellett a só, a vasárak, a fából készült termékek adták a legnagyobb volument. A forgalmat lóval, kocsival bonyolították le.

Az 1860-as évektől Makó és Tótkomlós piaci vonzása erősödött meg a kereskedelmi hálózat kiépülésével együtt. Az 1860-as évektől Tótkomlós közvetítésével Orosháza vonzása is erősödött elsősorban a gabonapiacra és az állatvásárokon keresztül. Tótkomlós ezért volt jelentős, mert itt nagyon sokféle áru cserélt gazdát kis tételben: a majláthiak elsősorban növényi és állati eredetű termékeket vittek ide, a komlósok pedig háziipari és céhtermékeket értékesítettek, mint például a házilag szőtt és fonott ruhaféléket, gyékényből, cirokból készült tárolóedényeket, a kovácsok, kerékgyártók, kötélverők, lakatosok, asztalosok és szűcsök produktumait, 231

A kereskedelem helyi láncolata az első évtizedben

csak részben épült ki. Azt Kigyósy János peranyagából tudjuk, hogy italmérés már az első években is volt. ²³² Nyilvánvalóan nem középületben. Csak az 1870-es összeírásban találkoztunk e célra készült épülettel, 4 szobával, 1 konyhával, 2 pincével és egy istállóval. ²³³

A felsorolásból is következik, hogy az épületnek vendégfogadó jellege volt. A mai főutca délnyugati részén helyezkedett el. Az összeíró ivről az is kiderül, hogy két háshelyen, azaz 2200 □ fölön feküdt. Építése az 50-es évek végére, a 60-as évek elejére tehető. A vizsgált időszakban számolnunk kell a háznál történő itelkiméréssel is.

Mészárszék létesítéséről a 90-es évekig nem tudunk. Vegyeskereskedésről az első részletesebb feljegyzést 1864-ből találtunk, amelyen Grop Bernhard kereskedő egy számlát állított ki az egyház részére vásárolt tárgyakról. ²³⁴ Az üzlet nyilvánvalóan korábban jött létre, mégpedig az 50-es évek első felében, a gabonakonjunktúra kibontakozásának idején. Ezt támasztja alá az 1857-es népszámlálás egyik adata is, mely szerint már egy kereskedő élt a faluban. ²³⁵ Gropnak a makói zsidó kereskedőkkel volt kapcsolata; valószínű ő is Makóról jött ide. A zsidó kereskedőket a szomszédos községekben is csak 1848 után engedték letelepedni. A kereskedelmet Makó környékén ők uralták. Távolabbi szálakkal Szegedhez kapcsolódtak. ²³⁶ Grop későbbi utódai, a Brüll család tagjai Tótkomlóson, Majláthon, Ambráson és Albertiben tartottak fenn üzletet. A szervezett kereskedelem mellett sokáig élt a

vándorkereskedelem is, amely főleg az erdélyi területekhez kapcsolta a falut. A 90-es években alakították ki a település közepén a piacteret. Heti piacot azonban nem tudtak meghonosítani, a forgalom is gyér volt, így csak névben volt a piac tere.

A kereskedelemhez is kapcsolódik a falu és az egyház közös kiadásainak fedezésére szolgáló malomjövedék felhasználása. A két szárazmalom évi jövedelme átlagosan 700 Ft körül mozgott. Ennek felhasználását és a vele kapcsolatos gazdasági ügyintézést az egyházi gondnok, majd az egyház és a község gazdálkodásának különválása után a községi előljáróság, illetve annak egyik tagja végezte. Ebből a jövedelemből emelték a hetvenes évekig a középületeket, fizették a tanítót, a papot és fedezték az előljáróság egyéb kiadásait. A malom iratanyagának részletesebb elemzésére nem térünk ki, azonban két számadásból idézünk néhány feljegyzést annak érdekében, hogy megvilágítsunk a korabeli kereskedelemre és fizetési módra utaló néhány konkrét mozzanatot. 237

1. A malomból kiadás 1847

Kiadás az malomból	Ft kr.
- az festéket vettem	- 33
- egy tekerts papirost	- 27
- két itze bor áldomás	- 24
- egy rud szől	1 10
- 3 leket kutsér fizettem	- 36
- egy itze pálinkát	- 48

- felverőknek adtam	16	--
- először Aredra fát venni mentem az bíróval és az törvénybíróval, kötöttem	4	--
- másodszor a fáér mentem	5	55
- felverőknek vettem 6 itze pálinkát	3	12
- felverőknek fizettem	5	--
- Berabásnak kéribe	1	32
- felverőknek adtam	10	--
- harmadszor a seindelyért mentem, kötöttem	3	10
- Seres Jánosnak	7	--
- Seres Jánosnak	20	--
- Berabás Istványnek	4	30
- felverőknek fizettem	10	--
- Berabás Istványnek	20	--
- Kötöttem a makaji utamban, hogy az seindely szegért vótunk	--	14
- Papi fizetésbe	10	--
- Rectoriba	9	--
- Fenyőért	100	--
- fizettem a kémény seprőnek	--	25
- Berecz Jánosnak utiköltséget	--	25
- kerítés felverőknek	6	--
- Berabás Istvány	22	30

- Gábor Kovácsnak	--	12
- Mezelet vettem	2	30
- Barabás István	13	--
- Barabás István	7	30
- favágóknak	--	24
- vas szeget vettem a kom-		
lói bótban	7	30
- Barabás Istványnak	3	20
- Barabás Istványnak	4	30
- Barabás Istványnak	25	--
- 3 főt hájért fizettem	2	60
- három itze olajért	2	--
- Sárkát vettem a malomhoz	12	15
- Az aradi útnak kötöttem	4	15
- Tiszteletes uramnak fi-		
zetés	45	--
- templom tapasztónak	1	36
- verem tapasztónak	-	50
- az betegnek egy mezelet		
bort	-	51
- aradi útnak kötöttem	5	30
- az nőárnak vettem egy		
fertály pálinkát	--	12
- az helység házába egy		
mérő pálinkát	--	24
- templom tapasztónak ál-		
domást két itze bort	--	28
- papház mezeletésért	15	48

- vizitáció pénz	5	11
- az templom meszelése	12	30
- két meszelőt vettem	3	--
- vedret vettem	1	06
- fűrút vettem	1	21
- Kis Bálint hordójáért		
fizettem	10	30
- fűrút vettem	--	50
- Vásárhelyen vótam,		
kötöttem	1	40
- az szlekir fizettem	50	--
- 2 pár teismát vettem	12	30
- 2 száz vasszeget	1	12
- nádat vettem az malomhoz	5	--
- egy rúd szél	2	30
- 4 száz vasszeg	2	24
- Szentesen vótam	1	40
- fenyőér fizettem	36	--

2. 1866-ik évben Febr. 11-ik napján megégvén
az egyház két kétkerekű Száraz malma - az
újnak felépítésére tett költsége

- Malmot venni elmentünk	Ft	Kr.
Makóra 5-en, utiköltség	3	29
- Az malom építőnek fog-		
láló	60	--
- Tanyai malom bontására		
17 ember		

Tenyén malomra foglaló	100	--
- Makói malomra foglaló		
/Sipos/	25	--
- Fakereskedőnek	65	--
- Komlóson, Pitvaroson		
téglát vett	9000 db ?	
- Sipos Jánosnak ad a ma-		
lomért	225	--
fdért Makón	163	60
5 köből mész	17	--
- Az makói malom elhordása	?	?
- 8000 vályogott vett	?	?
3000 téglá Komlóson	?	?
Sátorfa felállítás	?	?
- Komlóson 10 000 cserép	100	--
- Orosházán volt kádog-		
gombért	?	?
- 8000 cserép Pitvaroson	64	--
- Somfát 200 db polyvát		
tapesztani	12	--
- Az két malomra kötelet		
vetten	--	80

A település életében az első évektől kezdve fontos szerep jutott a pénz- és hitelviszonyoknak. Igen, hogy sajátos formában jutottak érvényre a helyi gazdasági életheben, de végecsoron mégis a mozgatórugó szerepét töltötték be, márcsak ezért is, mert a kertészség létrejötté,

egyáltalán további élete is a konjunktúrára, az áruter-
melésre volt alapozva, ami nem nélkülözhetette a pénz ál-
landó jelenlétét. Az indulást már ismerjük, konkrétan
azt, hogy mit hozott a kincstárnak 20 ezer Ft hitelbe-
fektetés. Ez a tőke a későbbiekben is kamatozott abban
az értelemben, hogy a kertészek még jobban eladósodtak,
és az adósságok kamatai a kamarának újabb bevételeket
jelentettek. Az idők folyamán a telepesek is hozzáászok-
tak az állandó adóssághoz, nem is nagyon igyekeztek azt
idő előtt törleszteni. Különösen szembetűnő ez 1873 után,
a megváltás napirendre kerülésekor, amikor a kibontako-
zó válság miatt egyébként sem tudtak fizetni. A kincstár
sem tehetett mást, minthogy évenként átutemeste az adós-
ságokat természetesen újabb kamatjával együtt. Az örök-
váltási eszerszédés megkötése után pedig ez az átutemezés
tudatossá vált a kamarai ügyintézés részéről, természe-
tesen nem humánus meg gondolásból. A földet ugyanis az
akkori árfolyam húszszorosáért értékesítették, és ennek
az összegnek a kamatai olyan magasra rugtak, hogy már
önmagában esért is érdemes volt az adósságokat átutemez-
ni. A kincstári vezetők gondolkodásmódját, ezen a tuds-
tosen fenntartott adósságátutemezést egyértelműen bizo-
nyítják a kertészközségek 1880-ban íródott levelei, ame-
lyekben azt jelzik, hogy néhány tehetősebb gazda egy
összegeben akarja kifizetni a váltásdíjat, de a kincs-
tári igazgatóság nem engedélyezi azt.²³⁸ Nem fűződött
hozzá érdeke, mert ezzel a folyamatos hitellel -

- elvileg felfogható annak - a kamatokkal együtt /kamatos kamattal számolva/ az anyagi borsos megváltási árnak éppen a háromszorosát kapta meg 45 év alatt.

Az országosan kibontakozó hitel lehetőségekből a kértészeket hivatalosan kirekesztették. Sajátos módon - mint a fentiekből láttuk - azonban mégis igen szorosban kapcsolódtak a hitelviszonyokhoz; igaz, rendkívül nagy árat fizettek érte. Sajátos az a mód is, ahogyan a hitelezés nem hivatalos helyi formái alakultak. Az alapja ennek is a konjunktúrával kapcsolatos, pontosabban azszal, hogy egyesek rövid idő alatt tekintélyes pénzeszegekhez jutottak, amiből hitelt nyújtottak társaiknak, illetve a községi szintű testületeknek. A példák sorából csak néhány jellemzőt emelünk ki:

1. Szerszédés

mely tétkoslási Závoda János és nagy Majláthi külső és helyi Elöljárók között a következőképp tétetett:

- Závoda János költsönözött az nagy Majláthi Ekklesiának 300 ezres háromszáz váltó forintokat máttól, ezaz f. 1846 év januárius 31-kétől, jövő 847 évi januárius 31-kéig ezaz egy egész esztendőig. Mely idő eltelvén az pénzt mint valósdgos költsönt vissza fizetni megokat az alant irt Elöljárók kötelezik.

- Ezen költsönözött 300 vtforintok interjébe nagy Majláth helység 6 db akár ló, akár

marháinak folyó 1846 évi nyári legeltetését, éjjeli s nappali gondja viseltetését ajánlja, melyekért az pásztor pénzért és gabonát az jószág tulajdonos tartozik megadni.

- Ezen második pontba kiírt hat darab jószág nyári legeltetésén kívül ugyancsak az fent kitett 300 vtf interjébe az hiteleső Závodó János 200 darab juhainak az lakosok birtokába lévő, és az komlósi tanyák felőli dúlő egy egy az az összesen 100 lánts földönn lévő legeltetését csak az most következő tavasszal április hó 7-ig szabadon teheti ... 239

2. Alól írottak bizonyítjuk, hogy mi a Majláthi szent ekklésia számára: név szerint pedig az malon teteje készítésére felvettünk Barabás István lakos társunktól 100 száz váltó forintokat, melly summát törvényes kamatjával együtt egy évre becsületesen ki fogunk fizetni... 240

Hogy a fent ki tett somma pénzenet és red háromlott törvényes kamatjával együtt, és így összesen 103 váltóforintokat Varga Bálint gondnoktól minden hianosság nélkül felvettem, bizonyítom. 241

Majláthon Nov. 15. 1851.

Ör. Barabás István

E második példához feltétlenül hozzátartozik az a megjegyzés, hogy Barabás István és fiai több alkalommal is nyújtottak kölcsönt a középítkezésekhez. Ők voltak

azok, akik az új település felépítéséért, mint mester-
emberek tetemes pénzösszegre tettek szert, amit hite-
lek nyújtásával még megforgattak. Jellemző, hogy a
szücs mesterséget és építő tevékenységet is folytató
Seres Jánossal álltak rokonságban, aki maga is foglal-
kozott kölcsönügyletekkel. 1866-ban az új malom épi-
tésére 700 Ft kölcsönt nyújtott. ²⁴² Ugyanosek a malom-
építéshez vett fel kölcsönt az előljáróság 700 Ft ere-
jéig 1866. február 13-án "az majláthi helység contójából
Török János árenda szedőtől." ²⁴³ Ez a módosít a külön-
legesen belül is sajátos volt, de úgy látszik, a szük-
ség törvényt bontott. Valamelyest ehhez hasonló az a
forma is, amikor a községi előljáróság és az egyházi
előljárók egymás testületeinek nyújtottak hitelt 1854-
ben. ²⁴⁴

A felsorolt példák a község egész gazdaságát érintő
kérdések közül néhányra konkrét választ adnak. Az egyik
az, hogy a falu mint gazdasági egység, de külön-külön
a vállalkozók gazdasági egységei /a numerusok/ is hitel-
szegények, ennek következtében hiteligényesek voltak.
A másik: a megtelepedéstől kezdve hitelorientáltak vol-
tak, ehhez közvetlenül /később sajátos formában/ kap-
csolódtak éppen azért, mert a hitel /20 ezer Ft/ terem-
tette őket. Ezzel a hitellel /később adóssághányaddal/
mint kölcsönösinnórral kapcsolódtak a kiterjedő kapita-
lists gazdasághoz, viselve annak visszafizetését és a fe-
udállis maradványok jogi terheit. A vállalkozók túlnyomó

többsége vállalkozói kedvét kibontakoztatni igazán sohasem tudta, mert mint korábban is láttuk, bérlők voltak, de bérmunkásoknak kellett. Kiemelkedni csak azok tudtak közülük, akik a bérlés mellett más mesterséget is űstek, amiből a hirtelen jött konjunktúra következtében plusz jövedelemre tettek szert. Az ő esetükben ez is lényeges, hogy tevékenységükkel közösen kívüli vállalkozásokhoz /Dombgyházán, Kovács-házán/ is kapcsolódtak, ezáltal nagyobb kitekintéssel, termelési tapasztalattal és sokoldalú termelési ismeretekkel rendelkeztek.

2./ A népesedés alakulása és a szellemi társadalom változásai

A gazdasági élettel szoros kölcsönhatásban fontos változások mentek végbe a népesség számának, belső rétegzettségének alakulásában. A vizsgált időszakban a társadalomra ható tényezők közül a konjunktúrális viszonyok mellett azonban ki kell emelnünk a szociális, egészségügyi viszonyokat, az időjárás esélyeit és nem utolsósorban a foglalkoztatottság kérdését. Ezeknek a tényezőknek természetesen csak az együttes hatását lehet a népesség alakulásán nyomon követni, időnként azonban egyik-másik felerősödve jelentkezett, mint például a járványok, a száraz és vizes esztendő, a táplálkozás egyoldalsága vagy a munkaerőhiány a szomszédos nagybirtokon.

A tendenciák jobb kiszűrése érdekében a népesség növekedését illetve csökkenését 1891-ig követjük nyomon a népességösszeírások adatai alapján, a születések és elhalálozások változását pedig 1895-ig, azaz félévszázados viszonylatban elemessük.

A népesség számának alakulása

1845 - 1891 között 245

Év	Lakosok száma	1845-höz viszonyított arány	Előző összeíráshoz viszonyított arány +,-
1845	581 fő	100 %	--
1850	668 fő	115,0 %	+ 15 %

1857	756 fő	130,1 %	+ 11,3 %
1870	669 fő	115,1 %	- 11,5 %
1881	779 fő	134,0 %	+ 16,4 %
1891	966 fő	166,3 %	+ 24,0 %

1845 és 1891 között, tehát 45 év alatt a lakosság száma 66,3 %-kal nőtt. Ugyanebben az időben az ország lakossága 30,36 %-kal gyarapodott.²⁴⁶ Az ehhez viszonyított több mint kétszeres szaporodási ütem Májláthén nem csak a természetes szaporodásból származott. Ismerve a rendkívül magas gyermekhalandóságot és a vándorlási mutatókat, feltétlenül számolnunk kell további betelepeléssel, pontosabban népességnövekedési többlettel is. Százalékosan az utóbbi nyilvánvalóan kevesebb volt, mint a természetes szaporodásból eredő többlet. A természetes szaporodásnak a lélekszám növekedésében játszott kizárólagos szerepe az 1880-as évek második felétől vált egyértelművé.

A növekedés dinamikáját érzékelhetjük a születések oldaláról vizsgálva az alábbi táblázatból:

Évenkénti születési átlag 5 illetve 10
éves bontásban 1846 - 1894 között ²⁴⁷

Évek	Évenkénti születési átlag	1846-hoz viszonyított arány	Előző átlaghoz viszonyított növekedés ill. csökkenés
1846-1850	40 fő	100 %	--

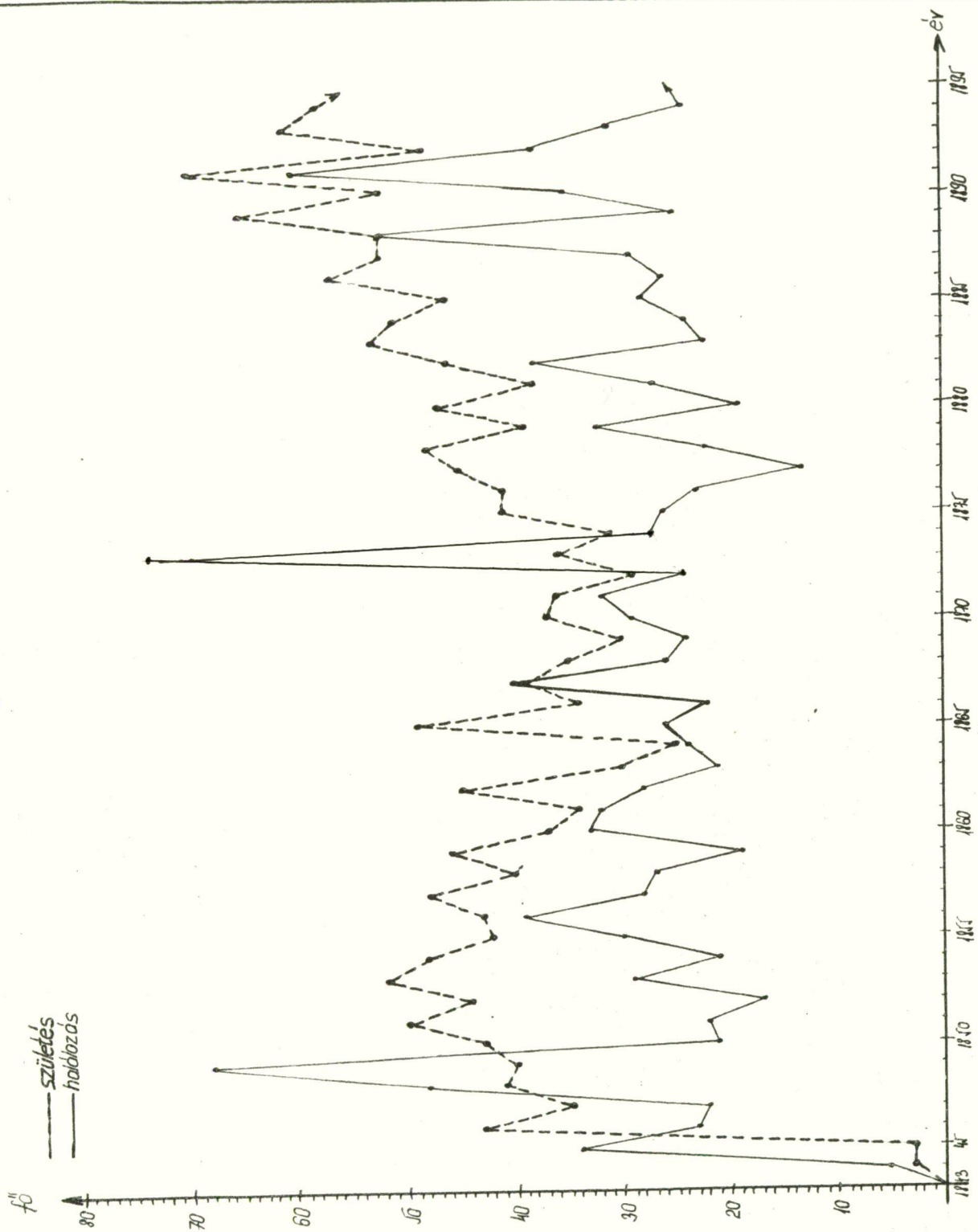
1851-1860	45 f6	112,5 %	+ 12,5 %
1861-1870	36 f6	90,0 %	- 20,0 %
1871-1880	39 f6	97,5 %	+ 8,3 %
1881-1890	51 f6	127,5 %	+ 30,8 %
1891-1894	59 f6	147,5 %	+ 15,7 %

A születések vizsgálatánál 1844 és 1845 még nem a realitásokat takarja. Az 1846-os év az első, amikor a megtelepedést követően a lakosság számához viszonyítva a születések számát a realitásokkal számolhattunk.

A születések és halálozások egymásra vetítése /lásd 4. sz. ábra/ még konkrétabb képet ad a természetes szaporodásról. 1846 és 1894 között a mérleg csak négy esztendőben volt passzív /1848, 1849, 1867, 1873/, 1888-ban kiegyenlített, a többi esztendőben pedig mindig pozitív volt. Ha a természetes szaporodást évenként számszerűen összesítjük és egybevetjük a népességösszeírási adatokkal, ekkor ismét érdekes a gállepitásokra juthatunk:

Év	Lakosok száma	Természetes szaporodás a két összeírás közötti időben	Egyenleg
1845	581 f6	--	--
1850	668 f6	+ 20 f6	- 67 f6
1857	756 f6	+141 f6	+ 53 f6
1870	669 f6	+123 f6	+210 f6
1881	779 f6	+107 f6	- 3 f6
1891	966 f6	+216 f6	+ 29 f6

Születési mérleg a haldozások tükrében

1. sz. ábra

SZÜLETÉSEK, ELHALÁLOZÁSOK SZÁMA

1844 - 1894

EV	születések		Halálozás		össz. születés		össz. halálozás	
	férfi	nő	férfi	nő				
1844	3	2	4	3	5	7		
1845	2	3	18	16	5	34		
1846	23	20	12	11	43	23		
1847	16	19	8	14	35	22		
1848	19	22	25	23	41	48		
1849	22	18	34	34	40	68		
1850	24	19	13	8	43	21		
1851	18	32	9	13	50	22		
1852	19	25	12	5	44	17		
1853	29	23	15	14	52	29		
1854	31	17	11	10	48	21		
1855	22	20	19	11	42	30		
1856	19	24	16	23	43	39		
1857	22	26	19	9	48	28		
1858	20	20	13	14	40	27		
1859	22	24	8	9	46	17		
1860	18	19	16	17	37	33		
1861	25	9	21	11	34	32		
1862	27	18	17	11	45	28		
1863	15	15	13	8	30	21		
1864	12	13	14	10	25	24		
1865	26	23	18	8	49	26		
1866	13	21	8	14	34	22		
1867	19	20	19	21	39	40		
1868	17	18	13	13	35	26		
1869	16	14	17	7	30	24		

EV	születések		Halálozás		össz. születés		össz. halálozás	
	férfi	nő	férfi	nő				
1870	20	17	14	15	37	29		
1871	16	20	12	20	36	32		
1872	12	17	14	10	29	24		
1873	17	19	36	38	36	74		
1874	13	18	19	8	31	27		
1875	18	23	9	17	41	26		
1876	15	26	12	11	41	23		
1877	20	25	7	9	45	16		
1878	31	17	10	12	48	22		
1879	19	20	14	18	39	32		
1880	23	24	11	8	47	19		
1881	15	23	14	13	38	27		
1882	27	19	14	24	46	38		
1883	24	29	15	7	53	22		
1884	23	28	9	15	51	24		
1885	25	21	19	9	46	28		
1886	28	29	13	13	57	26		
1887	29	23	13	16	52	29		
1888	25	27	23	29	52	52		
1889	41	24	12	13	65	25		
1890	27	25	22	13	52	35		
1891	35	35	28	32	70	60		
1892	24	24	18	30	48	48		
1893	34	27	16	15	61	31		
1894	22	36	14	10	58	24		
Összesen: 1083 1080 780 729 2163 1509								

1845 és 1850 között 67 fő bevándorlóval kell számolnunk, ami körülbelül 11 családnak felel meg. A 60-es és a 70-es években nagyszámú elvándorlást mutatnak a számok. Ennek teljes mértékben realitása is van. A mezőhegyesi uradalom munkaeső igénye a gabonatermesztés fellendülése következtében ugyanis ebben az időszakban éri el a csúcspontját, vonzotta a környező települések szabad és mozgékony földművelői lakosságát. ²⁴⁸ A születési átlag lecsökkenéséből erre következtethetünk, hogy első sorban a fiatalabb korosztály /a szülőképes korosztály/ vándorolt el a községből. Az sem véletlen, hogy éppen ebben az időszakban az átlagéletkor is megnövekszik /lásd 2. sz. ^{táblázat} táblázat/. A hetvenes évek második felében, a 80-as évek elején újabb, kisebb számú bevándorlást figyelhetünk meg. Az anyakönyvek tanúsága szerint azonban nem "idegenek" jöttek, hanem azok, akiket a mezőhegyesi nagybirtok már nélkülözni tudott első sorban a távolabbi vidékekről szerződöttné idénymunkásokkal. ²⁴⁹ Ebből a tényből is megállapíthatjuk, hogy a falu társadalmi kezdettől fogva kötődött a szomszédos, a kapitalista termelésbe egyre jobban bekapcsolódó, modernizálódó nagybirtokokhoz: a Károlyiak nagocsai, vásárhelyi, ugyancsak a Károlyiak dombgéyházi, a Marcsibányiak Dombgéyháza környéki gazdasági egységeihez és később a mezőhegyesi állami ménestirtokhoz. A kertészeti társadalom kötődött azonban a Dombgéyháza és Kovácsbáza

környéki nagybirtokok gazdaságaihoz is. E kötésekben a sok negatívum mellett, a kertészek sokoldalú ki-
szolgáltatottsága mellett, fel kell figyelnünk bizonyos pozitívumokra is, ami elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy ezeken a nagybirtokokon a legújabb
termelési eljárásokkal, kísérletekkel és tapasztalatokkal találkozhattak a Majláthra települők. Az elsajátított új termelési ismereteket a sok korlátozó körülmény ellenére is igyekeztek hasznosítani. Munkakönyséjük is elsősorban a kényszerítő körülményekből, másrészt vállalkozói szellemükből adódott.

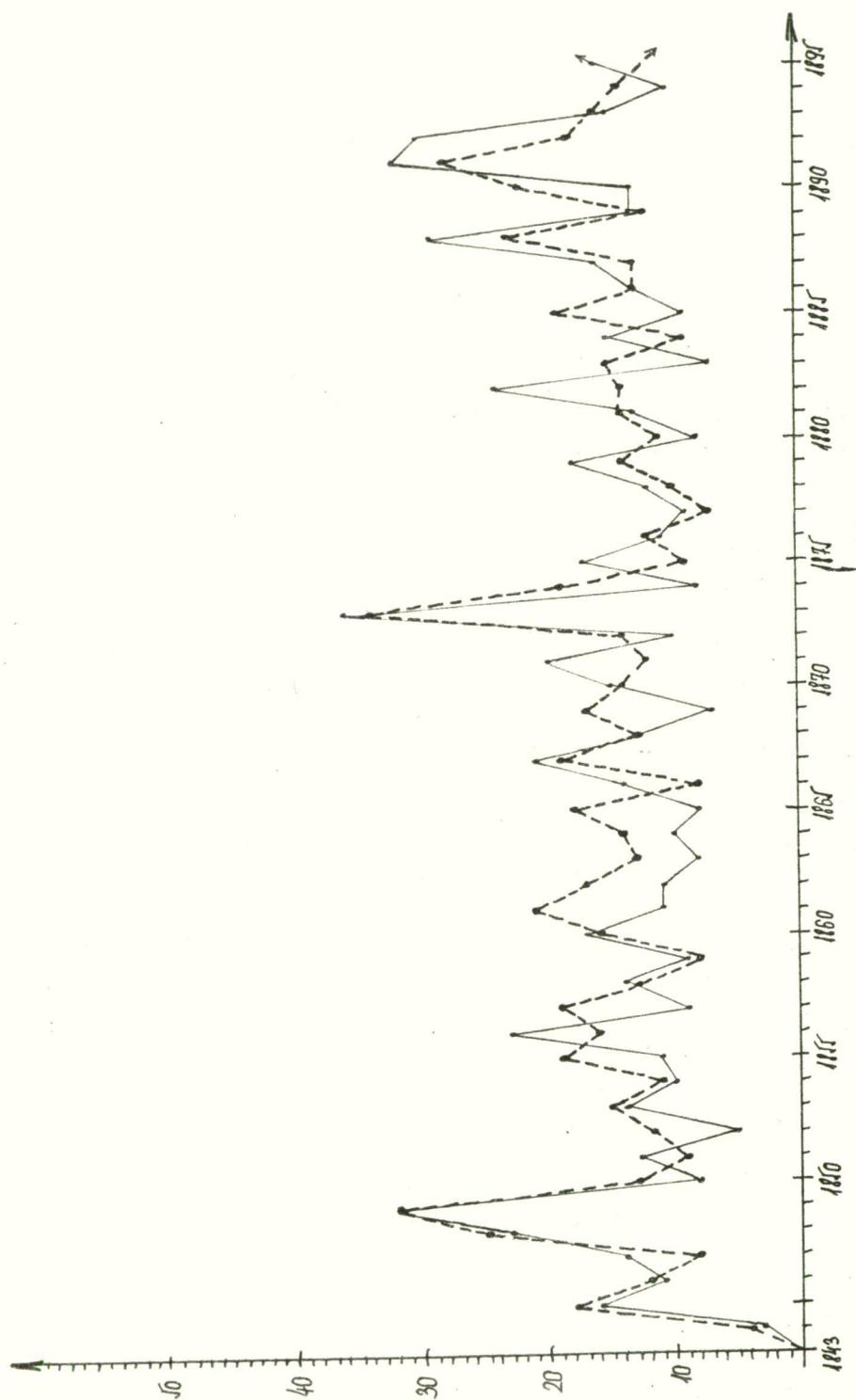
A falu társadalmának korösszetételéről többnyire csak utólagos átszámításokkal tájékozódhatunk. Korabeli használható, pontos kimutatás csak 1857-ben készült.²⁵⁰ Ez alapján arról győződhetünk meg, hogy az itt élő lakosság átlagéletkora az adott pillanatban /az összeírás készítésének adott időpontját, tehát egy konkrét hónapot kell érteni e mellett/ 22 év volt. Az alacsony átlagéletkorról tanúskodnak a többi évek is. 1844 és 1895 között a halotti anyakönyvek alapján próbáltunk tájékozódni az elhalálozási átlagéletkorról /2. sz. táblázat/. A hatalmas arányú, közel 50 %-os gyermekhalandóság miatt ez a szám 50 év viszonylatában is igen alacsony szinten alakult: nőknél 18 év, férfiaknál 16,5 az 50 éves átlag.²⁵¹ Természetesen a járványok miatt irreális mutatók is keverednek ezekbe a számokba, összességében mégis azt kell

ELHALÁLOZÁSI ÁTLAGÉLETKOR

Év	Nők	Férfiak	Év	Nők	Férfiak
1844	2	6	1870	18	33
1845	23	17	1871	29	23
1846	25	14	1872	24	24
1847	21	20	1873	12	25
1848	13	14	1874	16	10
1849	14	15	1875	11	8
1850	28	7	1876	19	15
1851	11	18	1877	12	19
1852	22	14	1878	17	26
1853	13	23	1879	7	14
1854	16	18	1880	17	15
1855	12	25	1881	13	10
1856	17	19	1882	12	10
1857	11	15	1883	19	8
1858	16	16	1884	22	11
1859	7	11	1885	30	25
1860	21	12	1886	23	24
1861	32	17	1887	10	13
1862	17	13	1888	12	5
1863	13	18	1889	17	23
1864	26	11	1890	25	16
1865	18	14	1891	13	14
1866	15	37	1892	12	14
1867	14	17	1893	10	4
1868	27	28	1894	16	8
1869	29	24			

Elhalálozások

--- férfi
— nő

megállapítanunk, hogy a település lakosságának átlag-életkora mindig alacsony volt. Ebben közrejátszott a konjunkturális viszonyok alakulását követő gyakori népmozgás, az, hogy a falu ennek következtében /rendszerint a fiatalabb korosztály mozgott többet/ és a magas születési számok miatt mindig folyamatosan megújult. Ötven év előtt elhalálozott összesen 1509 fő, és ennek csak 14 %-a volt 50 év feletti. Az arány ugyancsak az alacsony átlagéletkort tükrözi. Az 50 év felett elhalálozottak kor megoszlása féléveszázados összesítésben az alábbi képet mutatja:

	Nők	Férfiak
90 év feletti	1 fő	1 fő
80 év feletti	8 fő	5 fő
70 év feletti	26 fő	34 fő
60 év feletti	40 fő	35 fő
50 év feletti	34 fő	39 fő
Összesen:	109 fő	114 fő

A vizsgált 50 évben tehát egy fiatal korú lakosságot tömbritő településsel állunk szemben, ahol a természetes szaporodás dinamikája igen erős, ami a település további fennmaradása szempontjából meghatározó jelleggel bír. Ez a fiatal felukösség azonban nem nélkülözi a felnőtt lakosság állandó mozgását, cserélődését. Népeségkapcsolatai elsősorban Csánád megye közeli településeivel erősek, de országhatáron túlról is beáramlást találunk. 1857-ben például a faluban tartózkodó 46 fő

/ennek 50 számléka 14 éves gyermek, további 35 %-a 20 év alatti fiatal/ idegen munkásról 18 helységből érkezett. Sorrendben legtöbben a szomszédos Tótkomlósról /8 fő/, a vonzaskörzetét egyre inkább kiterjesztő Makórról 7 fő, Sámsonból 5 fő, Kunágótáról 5 fő, Pityvarosról 4 fő, Ref. Kovácsbácsról 3 fő. Raktuk kívül Arad /Peres/, Békés /Gyula/, Csongrád megyéből /Szent-tes, Hódmezővásárhely/ is érkeztek. Találunk azonban északról jött idegymunkásokat is: pl. Jaskináról, a pétervásári, a kismárki járáshól és a lengyelországi Tilicsből. A 60-as, 70-es és a 80-as évekből ehhez hasonló konkrét adataink nincsenek, messikadatok viszont igen, de már az előző számításokból is nyilvánvaló, hogy ez a mozgás tovább tart. Tehát Majláth bekapcsolódott a XIX. század második felében folytatódó népmozgásokba is egyrészt a megtelepültek révén, másrészt az ideiglenesen itt tartózkodó idegen munkásról /első-sorban a gyermekmunkásról/ révén.

A lakosság vallási összetétele is a további keveredésre, illetve népmozgásra utal. 252

	1850	1857
Református /helvét/	659 fő	713 fő
Evangélikus	6 fő	4 fő
Katolikus	3 fő	9 fő
Zsidó	-	9 fő
Görög	-	1 fő

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a nemzetiségi összetételből is. 253

	1850	1857
Magyar	661 fő	713 fő
Szlovák	6 fő	11 fő
Zsidó	-	9 fő
Román	-	1 fő
Ismeretlen	1 fő	-

A fenti adatok a megtelepült lakosságra vonatkoznak. A valóságban ennél mindig sokkal tarkább volt a kép, mert - mint az 1857-es adatokból láttuk - idegenek is tartózkodtak folyamatosan a községben. Tótkomlós történetírója, a szájhagyomány, korabeli szerződések iratanyaga, az anyakönyvek egyértelműen tanuskodnak arról, hogy a 70-es, 80-as években is, még inkább a 90-es években szépszámu idénynunkás - elsősorban a környező szlovák községekből - tartózkodott Majláthon.

A dohánytermesztés megtegedése után a kapitalista gazdaság kiteljesedésével együtt jelentős változásokat figyelhetünk meg a szellértársadalom rétegződésében. Különbözve szemlélve a két alapvető réteg, a bérlettel rendelkezők és a bérlet nélküli házas és házatlan szellérek rétege folyamatosan nyomon követhető a megtelepedés utáni évtizedekben is. A gazdálkodási mód, a munkaszervezet, sőt sok esetben a családi kapcsolatok révén is ezek a csoportok szorosan kötődtek egymáshoz. A gabonakonjunktúra, a pénz- és hitelviszonyok kifejlődése, az örökváltság megkötése azonban szétszaggatta ezt a szoros köteléket, és a két réteg közötti

távolság egyre inkább nőtt. Igazán akkor lett ez szembe-
vetendő, amikor a bérlők a föld tulajdonosainak érezhették
magukat, és így jogilag is megkülönböztetettek lettek.

A szellértársadalom, vele együtt a falu társadalmának
többé-kevésbé a homogenitást tükröző bemutatása egysí-
kú és nem is a realitásokat takaró ábrázoláshoz vezet-
ne. A valóságban igen bonyolult kölcsönhatások mozgatták,
formálták a falu egész társadalmát. Egyik réteg sem volt
olyan homogén, mint ahogy az külsőleg látszik. Tekintsük
át először a bérlők helyzetét.

A bérlővel rendelkezők száma 1850-1870

köszött 254

	Számuk	1850-hez viszonyi- tott arányuk	Csökkenés az előző összeíráshoz visze- nyitve
1850	97 fő	100 %	--
1857	79 fő	81,44 %	18,56 %
1870	70 fő	72,16 %	11,14 %

Fentiekből egyértelmű a tendencia: a bérelt földter-
ület kevesebbek kezén koncentrálódott, tehát nőtt a
2-3 bérlővel rendelkezők száma. Húsz év alatt összesen
28 %-kal, évenként átlagosan 1,4 %-kal csökkent a bér-
lők száma. A föld, azaz a gabonatermesztés jelentette
ebben az időszakban a legfőbb bevételi forrást, így el-
mondhatjuk, hogy a gazdálkodás főágazatában rendkívül
erőteljes koncentrálódási folyamat játszódott le. Ugyan-
így lejátszódott ez az állattenyésztésben is.

A szarvasmarha állomány /tehén, borjú/ megoszlása a bérlek között 255

1850-ben

Bérlek száma	Nincs a birtokában	1 db	2 db	3 db	4 db	5 db
97 fő	31 fő	34 fő	24 fő	7 fő	1 fő	--
100 %	31,95 %	35,05 %	24,74 %	7,22 %	1,03 %	--

1870-ben

70 fő	34 fő	8 fő	19 fő	5 fő	3 fő	1 fő
100 %	48,57 %	11,43 %	27,14 %	7,14 %	4,28 %	1,42 %

Ismeretes, hogy 1850-hoz viszonyítva 1870-re lényeges csökkenés következett be a szarvasmarha állományban. Így talán még szembeütőbb az, hogy a bérlek tulajdonában lévő 78 db közül /8 db a földnélküli szellérek és a pap tulajdona volt/ 17 db, az állomány 18 %-a 4 emberé volt, vagy az, hogy 9 fő mondhatta magának az összállomány 41 %-át.

A lovak megoszlása a bérlek között 256

1850-ben

Nincs lova	1 lova	2 lova	3 lova	4 lova	5 lova	6 lova	7 lova
5 fő	3 fő	20 fő	40 fő	23 fő	3 fő	3 fő	--
5,15 %	3,1 %	20,61 %	41,2 %	23,71 %	3,1 %	3,1 %	--

1870-ben

5 fő	--	12 fő	20 fő	21 fő	9 fő	-	3 fő
7,14 %	--	17,14 %	28,6 %	30,0 %	12,85 %	-	4,28 %

1850-ben 288 db, 1870-ben 234 db ló volt a bérlok tulajdonában. 1850-ben a 4 és több lóval rendelkezők az állomány 43,4 %-át birták, míg 1870-ben 64,1 %-át.

Még előrehaladottabb koncentrációt mutat a juhállomány megoszlása 1870-ben. A 70 fő bérlok közül csak harminckettőnek volt juha, tehát a bérlok 45,7 százaléka-nak, ami önmagában is magas koncentrációra vall.

A juhállomány megoszlása a bérlok között

1870-ben 257

Juha van	1-10 db	11-30 db	31-50 db	51 db felett	
Összesen:	Összesen:	Összesen:	Összesen:	Összesen:	274 db
1061 db	19 db	243 db	525 db		
32 fő	4 fő	11 fő	13 fő	4 fő	
100 %	12,5 %	34,37 %	40,62 %	12,5 %	

Az összes bérlok egynegyede /17 fő/ rendelkezett az állomány 70 százalékaival, azaz 799 darabbal. Ez azt jelentette, hogy az újonnan jelentkező konjunktúrára ők tudtak leggyorsabban reagálni, és ők voltak képesek őrözt is fogadni a nyájak mellé. A legtehetősebbek közé tartoztak ebből a szempontból is, hogy közülük egy főnek 3, nyolcnek pedig 2 bérlete volt. Ettől az időszak-tól kezdve számolhatunk a makói származású családok egyértelmű "felülemelkedésével", amit a községi vezető testületekben játszott szerepük is bizonyít. A Diós, Mágori, Lada, Keresztes, Vas, Kádár családok megnövekedett tekintélye a gabonatermesztésben és az állattenyésztésben

alkalmazott korszerűbb gazdálkodási ismereteiknek és természetesen vagyoni tehetségüknek volt köszönhető.

A falu társadalmának másik jelentős rétege a bérlet nélküli házas és házatlan zsellérek, a szolgák, napszámosok kategóriája. Már a felsorolásból is kitűnik, hogy ez a társaság sem volt homogén, nem is lehetett, mert a jogi megkülönböztetés is egyre inkább ez ellen hatott, no meg természetesen a gazdasági élet változása. Az öszlelkosságon belül ennek a második rétegnek az aránya mindig egyharmad körül alakult. Megközelítőleg hasonló volt ez már a megtelepedésnél is. Az 50-es, 60-es, 70-es években a gabonatermesztés is ugyanúgy igényelte a segédmunkaerőt, mint annak idején a dohány. Ha ábrázolni akarjuk az öszlelkosságon belüli számerányukat, ekkor az átszámítások után az alábbi képet kapjuk:

Az öszlelkosság megoszlása

	1850	1857	1870
Bérlő és családja	485 fő	474 fő	420 fő
Házas és házatlan Zsellér, szolga, napszámos	183 fő	282 fő	249 fő

A legfontosabb adatokat az 1870-es összeírás tartalmazza. A rétegen belüli különbségeket is itt tudjuk leginkább mérni. Ekkor 27 házas zsellért írtak össze, akik között a vagyoni különbség a következőképpen ala-

kult:

- háson kívül semmije sem volt 8 főnek; közöttük van 3 önálló vállalkozó /valamilyen mesterséget űző egyén és 2 molnár/;
- csak egy dísznöje volt 4 főnek;
- 1 dísznö, kecske és 18-20 juh volt a birtokában 2 főnek;
- 2-4 dísznöje volt 4 főnek;
- csak lova volt 4 főnek; közülük 4 lova 2 főnek, 3 egynek, 2 szintén egynek;
- lova és egyéb jószágja 5 főnek; közülük 6 lova 2 főnek, 5 lova 2 főnek, 4 lova 1 főnek.

Több jel mutat arra, hogy a házas családoknak csak egy része dolgozott állandó jelleggel helyben. Akinak csak 1-2 darab lábas jószágja volt, azokat szinte kizárólag csak a ház kötötte Majláthoz. Ez a kb. 13 család ebben az időben minden valószínűség szerint Mezőhegyesre járt át dolgozni. A 80-as, 90-es években ugyancsak Mezőhegyes vonzotta a legtöbb nincstelent /cukorrépa termesztés és a cukorgyár beindulása/, emellett azonban a királyhegyesi Blaskovich birtokra is eljártak időnyomukára. Az említett 13 család életmódja elsősorban a szolgák, napeszmások csoportjának életmódjához hasonlított. Nem így a több lóval rendelkezők, akik a fuvarozás és egyéb bér munka révén szinte önálló vállalkozóként éltek. A nincstelen házas családok

helyzetétől merőben eltérő a három önálló vállalkozó helyzete is.

A 27 házas szellércsalád közül 11 olyan telken élt, ahol a lakóház mellett ún. udvari kisház /kis-méretű szoba, ^{nehel} konyha/ is volt. Ebben vagy a fiatal házasok, vagy egy másik szellércsalád élt. 1870-ben összesen 24 ilyen 2 házas portát irtak össze; a 11 házas szellőren kívül még 9 bérlő és 4 önálló vállalkozó osztott rajtuk.

A napszámosok, szolgák, béresek alkották a falu társadalmának legalsó rétegét. A szolgák és a béresek száma a serdülő korosztályból került ki. E képlékeny, változó csoportokról pontos képet rajzolni lehetetlen. Elsősorban a foglalkoztatásukkal kapcsolatos az a néhány adat, amelyet az 1857-es és az 1870-es összeírás tartalmaz:

1857

Mezőgazdasági segédmunkás	51 fő
Iparüzleti segédmunkás	4 fő
Másféle szolga	22 fő
Napszámos	58 fő
Egyéb főle 14 éven felüli férfi	6 fő

1870

Éves szolga	75 fő
Napszámos	57 fő

Személyes szolgálatot teljesítők 173 fő

Mint a kialakuló mezőgazdasági bér munkások képviselői, ők azok, akik az elkövetkező évtizedek leg-hánytatottabb életét élik majd. A 90-es évektől közülük kerülnek ki az első gyári munkások. Társadalmilag ők jelentik helyben az összekötő kapcsot az ipar és a mezőgazdaság között.

Sajátos, igen szűk réteget alkottak a falu társadalmán belül az önálló vállalkozók, azaz az iparosok és a kereskedők. 1857-ben 7 iparos és egy kereskedő, 1870-ben 6 iparos és egy kereskedő élt a faluban. Az iparral foglalkozók szorosan kötődtek a mezőgazdasághoz, kezdetben szinte mindegyiknek volt bérlete is. A 40-es években, de még az 50-es években is az építő és ácsmesterség volt az, amelynek művelői tetemes haszonra tehettek szert. Mellette jól prosperált a szűcs-mesterség is. A kor jellegzetes képviselői is megvoltak: a Barabás család, Kigyósy János, Seres János. A 60-as évektől a molnárok tekintélye nőtt meg nagyon, majd a kovácsoké. Ez a fejte hierarchia is a konjunktúra és a munkeszközök változását követte.

A néhány fő hivatalnoki vezetőréteg kezdettől jelen volt a kincstári felügyelő, a pap, tanító, jegyző személyében. Az önkényuralom idején számuk hárommal /köztük egy katonával/ gyarapodott. A kultúra közvetítése, a gazdasági természetű és közösségi ügy-

intésés bonyolítása miatt szerepük az ellentmondások ellenére is összességében pozitív volt. Ez alól a Bach-korszak egy-két embere és Braun Gyusztó kincstári felügyelő volt csak a kivétel. A pap, a tanító, a jegyző maguk is gazdálkodtak a részükre biztosított 10-10 hold földön. A tanítónak 7 disznója, a jegyzőnek egy tehene, 2 disznója, egy méhkasa, a papnak 6 lova, 3 tehene és 2 disznója volt 1870-ben.²⁵⁸ A gazdálkodás mellett utóbbi nyilván fuvaroztatott is.

A község társadalmi életében végbeműv változások közül az előzőekben említetteken kívül rendkívül lényeges fordulatot jelentett a jogi változás az örökváltsági szerződés megkötésével. A helyben lejátszódó társadalmi fejlődés - annak ellenére, hogy magán viselte a kor tendenciáit - csak ezt követően, tehát a nyolcvanas évek második felében találkozott és ötvöződött - mind gazdasági, mind jogi oldalról - a magyarországi kapitalista társadalom általános struktúrájával.

3./ Szociális körülmények, egészségügy

A kertésztársadalom mindennapi életéről, mozgásteréről már az eddigi elemzésből is elképzelhető képet alkothatunk magunknak. Még inkább segít az életkörülmények megrajzolásában az, ha az árutermelésre alapozott munkavégzés bemutatása után a szűkebben vett mozgásteret, az otthont és annak életét is megvizsgáljuk.

A puszta megszállásának bemutatásakor már szoltunk arról, hogy a megtelepülők veremlakásban és tapasztott sárkunyhókban - putriban - éltek. A környék kertésszállvainak történetében nem egyedi jelenség volt ez, általában az egész Délvidéken és a Balkán sík vidékü területein is fontos szerepük volt az ilyen építményeknek egy-egy új település létrejöttékor.²⁵⁹ A Nagymajláthra települő dombegyháziak is ismerték ezt az életformát, hiszen - mint láttuk - egy részük a déli területekkel közvetlen kapcsolatban állt, de Dombegyházán is számosan ilyen lakásban éltek. Sőt, a kertészség mellett 1834-ben még úgynevezett "putri kortsa" is volt.²⁶⁰ Mind a földbevájt vermek, mind a sárkunyhók a kertészéletmódnak, azaz az állandó mozgásnak, helyváltztatásnak, az ideiglenességnek, mint állandósult életmódnak a "felépítményei" voltak. Majláth esetében sem kizárt az, hogy a hivatalos megtelepedést követően is több család élt még ilyen körülmények között. Megerősíti állításunkat egyrészt a szájhagyomány, másrészt az analóg esetek, ugyanakkor logikailag is következtethetünk erre a

tényre. A helyi levéltári forrásokból /elsősorban a malom iratanyagából/ az derül ki, hogy az építkezések 1843- at követően még több éven át folytak. Átmenetiségről tehát továbbra is beszélhetünk. A bérlet nélküli "segédhad" pedig szinte mindig átmeneti szálláson lakott, rendszerint valamelyik bérlő portáján kezdetleges épületben, putriban, illetve udvari kisházban, vagy - ahol volt - a kamrában. Az udvari kisház általánosan elterjedt volt a faluban, nyomai egyik-másik portán még ma is megtalálhatók.

A szájhagyomány szerint a Telekföld szomszédságában a megtelepedést követően még hosszú ideig megvoltak a veremlakások. Ezek viszont csak a bérlet nélküli szelvényekéi lehettek, mert a bérlettel rendelkezők kölcsönt kaptak a házépítésre. A szomszédos Tótkomlóson is tudunk putritelepről, éppen a település délkeleti részén, a középkori falu tőszomszédságában. Ezek az ún. "aklok" a "szegényebb sorsúak lakásául szolgáltak, és onnan vették nevüket, hogy kerítésük többnyire holmi dudvából állott." ²⁶¹ A községi előljáróság 1854-ben romboltatta le őket. És hogy fontos szerepük volt a nincstelenek lakásviszonyainak megoldásában, azt az is bizonyítja, hogy sorszámuk is volt.

Az analóg esetek másik része a bérlők telkén kialakított átmeneti szállásokra vonatkozik. A nagykamarásiak összeírása 1844-ben - 3 évvel a megtelepülés után - még számos putri építményről számolt be, ezek közül

néhány a bérlők numerusán volt. Ugyancsak ebből az összeírásból derül ki, hogy a 186 numerusból 120 numeruson két ház áll. ²⁶² Az udvari kisépületekre, mint fontos szellérszállásokra újabban Hercege Mihály hívta fel a figyelmet. ²⁶³ Ugy véljük, hogy nemcsak Hódmezővásárhelyen, hanem környékén is érdemes lenne behatóbban foglalkozni ezeknek az építményeknek a rendeltetésével. Sajátos településképek rajzolódának ki, amelyekről leolvasható a társadalmi rétegződés tükörképe.

A helyileg kialakult fejlődési tendenciák kiszűréséhez az összeírások adatait vettük alapul.

A házak és a családok számának alakulása, ezek viszonya az összlakosság és a bérlők számához 1850 - 1870 között ²⁶⁴

	1850	1857	1870
Házak száma	105 db	109 db	131 db.
Családok száma	153	147	135
Összlakosság száma	668 fő	756 fő	669 fő
Bérlők száma	97 fő	79 fő	70 fő

A házak számának gyarapodása egyértelműen bizonyítja a folyamatos építkezést. A családok számának csökkenéséből viszont arra következtethetünk, hogy egyre több földnélküli szellér jutott rendes lakáshoz az idők folyamán. Az anyakönyvek tanúsága szerint

ezeknek a házas zselléreknek a zöme a megtelepedést követően hosszabb-rövidebb ideig bérlettel rendelkezett. Tehát a házas zsellérek rétege folyamatosan alakult ki: 1870-ben 27 ilyen család élt a faluban. Az 1870-es adatok mélyebb elemzéséből kiderül, hogy az összeíró az udvari kisházakat is lakóépületnek tüntette fel, összesen 24 esetben. Az összeíró iv szerint valamennyi csak szobából állt. A 24 kisház közül 11 a házas zsellérek telkén, 13 pedig a bérlők telkén állt, összesen 73 fő lakott bennük. Egy-egy ilyen épület belső lakterülete mindössze 6-8 m² volt. A fekvő alkalmatosságon kívül jóformán csak a tapasztott tűzhely fért el az egyik sarokban. Az udvari kisházak jelentősége az idők folyamán csökkent. Erre a családok és a házak számának összevetéséből következtethetünk. Kezdetben a nincstelen, földnélküli zsellérek szállása volt szinte kizárólag, később inkább a telektulajdonos fiatal házas gyermekeinek első - átmeneti - családi otthona lett. Ez utóbbit támasztja alá az a tény is, hogy 1870-ben a 24 kisház közül tízben 3 fő, nyolcban 2 fő lakott.

A házak és a családok számának alakulásából azt is látjuk, hogy a megtelepedést követő első évtizedben a lakosság rendkívül összezsúfoltan élt a lakóépületekben: egy családra 1870-ben átlagosan 0,68 lakóház jutott, azaz a családoknak alig több mint fele élt rendezet lakásban, 31,3 százalékuk ideiglenes szálláson, verem-, putriépületben, udvari kisházban, kamrában.

Fogalmat alkothatunk magunknak az első évtized nyomorúságos lakáskörülményeiről akkor, ha leírjuk a korabeli bérlők lakóházát. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy szinte pontosan megrajzolhatjuk az 1840-es és az 1850-es években itt élt kertészek lakásának belső képét, mert 1972-ig csaknem változatlan állapotban még fennállott a mai Szabadság utca északi részén az a ház, amely még 1843-ban vagy 1844-ben épült, és amelynek lakója Gera Mihály volt /lásd 10-11.számú képmelléklet/. Fala 200-210 cm magas döngölt föld vagy másképp "vertfal". Tetőzete fából és nádból készült, a füstelvezetésre "szabad kémény" szolgált. Padozata döngölt agyagos föld. Beosztása a következő: 4 X 4-es szoba és 4 X 3-as konyha, aminek csaknem felét a "tűztér" és a "szabad kémény" füstelvezető kürtője foglalta el. A konyhának ebből a részéből fűtötték a szobában található kemencét is. Mind a szobát, mind a konyhát szinte kettéválasztotta a nestergerenda, amely alatt csak lehajolva lehetett közlekedni. A konyhából két ajtó nyílt: egyik a szobába, a másik közvetlenül az udvarra. A szobán egy, az utcára néző kisablak biztosított némi világosságot a belső térnek. Az épület hosszában, a konyha után közvetlenül már az istálló következett. Ennek egy részét az 1960-as években kamrának alakították át. A tulajdonos állítása szerint, aki az 1960-as években még lakta az épületet, az élelmiszer tárolására korábban a lakóépülettel szemben

álló tapasztott "kashombárt" használták. Ezt vékony faágakból fonott ún. "rózséfal"-ból építették, amelynek két oldalát sárral betapasztották, ami a középben maradt légréteg miatt jól szigetelt, és nyáron például kellemesen hűvös levegőt tartott belülről, így az élelmiszerek tárolásához optimális körülményeket biztosított. Ahol nagyobb méretű "hombárt" építettek, ott a gabonát is ebben tartották. A gabona tárolására egyébként az első évtizedben főleg a tapasztott és belülről kiégetett "verőm" szolgált.

A kertészek - mint tudjuk - azonos területű telket és azonos mennyiségű kölesönt /200 Ft/ kaptak ház- és pajtaépítésre, így nem valószínű, hogy házaik formája, nagysága között lényeges különbségek lettek volna. A Gera-féle ház így magán viseli azokat a tipikus vonásokat, amelyek a többi kertész otthonát is jellemezték. A megállapítást alátámasztja még az a tény is, hogy a legtöbb épületet ugyanazok az emberek - a Barabás testvérek, illetve a Barabás család - építették előre meghatározott, megközelítőleg azonos összegért. Így tehát az első időszakban a szoba-konyhás kertész lakásokban csak nagyon szűkösén fért el a népesség.

A családi házak első évtizedbeli "túlnépesedett" voltára konkrét adataink vannak Kecskenéti Mihály jegyző jóvoltából. ²⁶⁵ 1845-ben a falu lakossága 581 fő volt, így családonként vagy házanként átlagosan 6 főt számolhatunk. Már ez is igen magas lélekszám egy 4 X 4

es szobában. 37 házban viszont hatnál is több ember élt. Korábbi számításainkat és az analóg eseteket is figyelembe véve, helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy 37 numeruson vagy telken hatnál is több ember élt. Egyáltalán nem valószínű, hogy az itt tömörülő 311 fő /a telep lakosságának 54 %-a/ közül mind az általunk leírt lakóháztípusban élt, sőt szinte teljesen biztos, hogy közülük kerültek ki azok, akik a földkunyhók, putrik, udvari kisházak lakói voltak. Az említett 37 telek népességének megoszlása a következő volt:

Személyek

száma:	7 fő	8 fő	9 fő	10 fő	10-nél több	Összesen
						311 fő

Telkek

száma:	10	12	10	2	3	37
--------	----	----	----	---	---	----

Legtöbben /12 fő/ Léka András 6-os és Czudar István 32-es, valamint /11 fő/ D. Szabó János 46-os számú telkén éltek. A többi népesség telkenkénti megoszlása a következő volt:

Személyek

száma:	6 fő	5 fő	4 fő	3 fő	2 fő	Összesen
						270 fő

Telkek

száma:	17	18	14	6	2	57
--------	----	----	----	---	---	----

Egybevetve a két kimutatást, megállapíthatjuk, hogy a telkek 77 %-án 5-nél többen éltek. A legkisebb lehetősége sem állott fenn tehát annak, hogy a telepítvény lakossága egészséges, a kor emberét megillető

körülmények között éljen. A legtöbb kertészlakban és az ideiglenes szállásokon vetett ágy helyett csak a földre leterített szalma vagy szőnye és az erre terített rongydarabok szolgáltak pihenőhelyül. Egy főre átlagban $2,5 \text{ m}^2$ szobaterület és 5 légköbméternyi levegő jutott. Különösen a tavaszi, őszi és a téli hónapokban a kis alapterületű szoba levegője rendkívül hamar elhasználódott, ugyanakkor ez a rossz szigetelés és vízvezetés miatt rendszerint átnedvesedett falakkal és lecsapódó párával találkozott, ami a különböző baktériumok és vírusok tenyésztelepévé vált. Ehhez járult még ezután egy sor egyéb বিষes tényező: a tisztálkodás korlátozottsága, a rossz ivóvíz /ésott kútból ittak, amelybe az esővíz egyéb szennyező anyagokat is belemosott/, az egyoldalú táplálkozás, a falu nyugati oldalát borító mocsaras, vízállásos rész, amely számos betegség kórokozójának táptalaja volt, ezen kívül a vízvezetés, csatornázás megoldatlansága, a teljesen ismeretlen egészségügyi, orvosi ellátás, a beteg és az egészséges emberek elkülönítésének hiánya. A 16 négyzetméteres szobában zajlott le a szülés, itt ápolták a betegeket és igen nagy gyakorisággal itt következett be a haláleset is. Ilyen körülmények között nem csodálkozhatu azon, hogy egy-egy fertőző betegséget szinte lehetetlen volt lokalizálni.

A XIX. század közepén Majláthon megtelepült népesség szociális körülménye az első évtizedben kísértetiesen hasonlított az ipari városok környékén kialakult proletárnegyedek állapotára. A tőke hozta létre ezt

a telepet is. Maga a kertésztelep kifejezés is mindig hordozott magában egyfajta ideiglenes jelleget, amit csak erősítettek a határozott időre kötött szerződések.

Az 1850-es évek elejének Csanád megyei viszonyairól igen sötét képet fest Palugyay is: "... vizek szabálytalansága, gyakori kártékony árvizek, posványok, járványok, vidéki kórok ... a vidéki endemikus /fertőző/ és epidemicae annuae /éves járványok/ kórok a helybeli föld és gőzköri /telluricus és atmosphaericus/ hatásoknak, mint fő tényezőknak az eredményei ... Az ivóviz többnyire salétromos tartalmú és izú. Jó forrásviz egyedül Nagylakon van, az is a Marosból fakad ... Csanád a legelhanyagoltabb: Makón egy kórháznak való tér kijelölve, de rajta semmi épület nincsen ... az egész megyében egyetlenegy közkorház sem létezik. Az egyes községekben található szegény betegek kibérelt szobákban a könyör-adományok útján bejött csekély pénzből ápoltatnak ...

Orvosi személyzet: a megyei főorvos, barom-orvos s három sebész volt." ²⁶⁶

Az idézet és a megyei iratanyag is bizonyítja, hogy a megyében ebben az időszakban éppen csak elkezdődött az egészségügyi hálózat kiépítése. ²⁶⁷ A majláthiak még nagyon sok éven át nem találkoztak szakszerű orvosi ellátással, egészségügyi felvilágosítással. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, először országosan meg kellett

alkotni az 1876. évi XIV. törvényt, amely nemzetközi viszonylatban is az adott történelmi kor egyik legkorszerűbb egészségügyi törvénye volt, az egész magyar nép kulturális, szociális, egészségügyi felemelkedését, az egészségtudomány korszerű eredményeit felhasználni kívánó, haladó gondolkodású orvosok küzdelmének eredményeként. Szabályzati pontjai között megtaláljuk mindazokat a tennivalókat, amelyek Majláthon is megoldásra vártak: a hatóságokat intézkedésekre kötelezi; a kisebb községek közösen kötelesek körorvost alkalmazni; ugyancsak közösen tarthatnak szülésznőt; előírja a járványos betegségek bejelentési kötelezettségét; a járványokkal kapcsolatos higiénias teendőket; intézkedik a halottakkal, temetőkkel kapcsolatos tennivalókról, a kötelező himlőoltásról, az iskolaegészségügyről, a hét éven aluli gyermekek kötelező gyógykezeléséről; elrendeli az egészségre ártalmas posványok és mocsarak lecsapolását, kiszáritását, stb. ²⁶⁸ A törvény végrehajtása során az illetékes törvényhatóságok, községek - az eredmények mellett - korántsem tudtak abban a szellemben tevékenykedni, mint a törvénytervezet készítői. A kis községek fejletlen kulturális és mostoha anyagi viszonyai, az elmaradott szemlélet, a körorvosi állásokra megállapított alacsony illetmények még hosszú ideig akadályai voltak a megfelelő szintű egészségügyi ellátásnak. A szomszédos kertészközségekkel együtt Majláthon is csak az 1890-es évektől fordítottak

megfelelő figyelmet az egészségügyre a törvényben előírt szervezeti keretek, azaz a pítvarosi körorvosi állás megvalósításával. Ezt megelőzően, a 80-as években csak egy jelentős eredményt említhetünk meg: a szakképzett bábák alkalmazását. Az ő tevékenységi körüket is azonban alapvetően a 80-as években és a 90-es évek elején szabályozták körültekintően, és működésük feltételeit is ebben az időszakban biztosították. ²⁶⁹

Az általunk vizsgált időszakban tehát a szervezett egészségügyi ellátásnak nyoma sem volt a községben. A gyógyítás és a megelőzés a népi gyógyítás, illetve kuzelés szintjén állt. Az "örvosok" rendszerint az idősök voltak, akik jól ismerték a gyógyfűveket és a gyógy módokat. Két területen alkalmaztak kiterjedt gyógyítást: az embernél és az állatnál. Mindkét esetben néhány babonás szokás is vegyült a baj elhárítási módjába. A majláthiak azonban sohasem vallották magukénak a babonát, mindig azt hangoztatták, hogy ezt a szomszédos szlovákok "ragasztották rá" az itteni hiszékenyekre. ²⁷⁰

A megtelepedéstől az örökváltsáig terjedő időszak pusztító betegségeinek igazi oka - mint minden korban - a szociális-gazdasági-társadalmi körülményekben és nem kis mértékben az általános és az egészségügyi kulturálatlanságban gyökerezett. A döntő ok a szociális-gazdasági-társadalmi tényezőkben keresendő; itt is a konjunktúrára alapozott gazdaságban. Az adott időszakban a mindennapi életben is minden ennek volt alárendelve.

Legtipikusabb példa erre az egészségügy területéről a rendkívül magas gyermekhalandóság és az időnként fellángoló, de folyamatosan pusztító fertőző és járványos megbetegedések. Igaz, hogy az 1850-es, 60-as évek konjunkturális lehetőségeinek idején a szociális körülményekben átmeneti javulások végbementek, de alapvetően nem befolyásolták a kialakult egészségügyi viszonyokat. Egyik ilyen változás a lakások és a szobák számának gyarapodása.

A magán- és középületek számának alakulása

1870-ben 271

Szá-	Szo-	Kony-	Kem-	Is-	Akol	Csak	Is-	Lakosok
nuk	ba	ha	re	tál-		kásra		száma
				lő		szolgál		

Magán-

épület	129	174	109	62	90	81	126	646 fő
--------	-----	-----	-----	----	----	----	-----	--------

Köz-

épület	6	17	6	6	7	1	5	23 fő
--------	---	----	---	---	---	---	---	-------

Össze-

sen	135	191	115	68	97	82	131	669 fő
-----	-----	-----	-----	----	----	----	-----	--------

A kétszobás lakások száma 44-re emelkedett erre az időre. Így mind az egy lakosra jutó légköbméter, mind a pihenésre szolgáló terület növekedett. A jószág-összeírások és az épületösszeírások összevetéséből egyértelműen kiderül, hogy zömmel a tehetősebb bérlők rendelkeztek kétszobás lakással. A második szoba bővítés a konyha folytatásában, vagy kamrából történt átalakítás. Ez utóbbira azért gondolhatunk, mert a 44 kétszobás lakás közül 20-hoz 1870-ben nem tartozott kamra. Ezeknél - és még 47 esetben - a tárolótér szerepét a kashombár biztosította. Nyilván a második szoba kialakítása az istállók építésével egyidőben történt. A jószágok szállása közvetlenül a második szoba vagy - ahol nem volt - a konyha után következett az épület hosszában. Azzal, hogy az állatok az istállózó tartás következtében közvetlenül a szoba és a konyha folytatásában voltak elhelyezve, újabb higiénés probléma keletkezett: mintegy 100-150 m²-en összesűrítve érintkezett nap mint nap egymással a pihenőtér, az étkezőhely, a tárolótér, az istálló, a víznyerő hely /az ásott kút/, az esőviz és a hulladék ill. trágya tárolótér. Ehhez járult még az a változatlan tényező, hogy a nyugati szél állandóan a falura hordta az Ér környékén elhelyezkedő 800 hold mocsaras, vizállásos rész baktérium és virustenyészetét. Így tehát az első jelentősebb konjunktúra idején bizonyos mennyiségi előrelépések történtek, de az egészségügyi

kultúra és a felvilágosítás hiánya miatt a minőségi változásnak - a táplálkozáson és a ruházkodáson kívül - a nyomait sem találjuk meg. A szinte változatlan egészségügyi helyzet rögzítésére a gyermekhalandóság és a felnőttek körében előforduló betegségek mélyebb elemzését követjük nyomon az anyakönyvek segítségével.²⁷² A tendenciák jobb kiszűrése érdekében ismételten az örökvaltságot követő éveket is áttekintjük, tehát a település első 50 évének egészségügyi viszonyait és annak jellemzőit kutatjuk.

A gyermekhalandóság alakulása 1844-1894 között évtizedenkénti bontásban

Évek	1 nap- tól 6 hóig	6 hón. 1 évig	1 évtől 2 évig	2 évtől 4 évig	4 év- től 7 évig	8 évtől 16 évig
1844-1850	37 fő	32 fő	27 fő	20 fő	19 fő	20 fő
1851-1860	76 fő	41 fő	25 fő	17 fő	14 fő	9 fő
1861-1870	76 fő	24 fő	22 fő	18 fő	11 fő	16 fő
1871-1880	74 fő	29 fő	26 fő	16 fő	10 fő	23 fő
1881-1890	99 fő	32 fő	26 fő	26 fő	15 fő	13 fő
1891-1894	41 fő	21 fő	21 fő	17 fő	13 fő	15 fő
Összesen:	403 fő	179 fő	147 fő	114 fő	82 fő	96 fő
Arányok:	39,5 %	17,5 %	14,4 %	11,2 %	8 %	9,6 %
Összes elhalálozások száma:	1021 fő					
Összes születések száma:	2163 fő					

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a gyermek-

A GYERMEKHALANDÓSÁG ÉVENKÉNTI ALAKULÁSA
1844 - 1894

ÉV	1. napról 6 hónapig	6 hónapról 1 évig	1 évtől 2 évig	2 évtől 4 évig	4 évtől 7 évig	7 évtől 16 évig	Össz.
1844	2	2	1	1	—	—	6
1845	5	4	3	2	5	3	22
1846	6	3	2	1	—	2	14
1847	3	1	1	2	1	4	12
1848	8	4	10	6	5	3	36
1849	7	15	8	7	8	5	50
1850	6	3	2	2	—	3	16
1851	11	1	1	—	2	—	15
1852	10	—	—	2	—	—	12
1853	14	5	1	—	—	—	20
1854	5	3	5	2	1	—	16
1855	2	5	4	5	2	1	19
1856	4	7	3	3	6	3	26
1857	8	6	4	3	—	—	21
1858	9	4	2	—	1	—	16
1859	6	2	2	—	—	4	14
1860	7	8	3	2	2	1	23
1861	10	1	3	2	1	1	18
1862	10	1	1	2	3	4	21
1863	3	5	1	1	2	1	13
1864	7	3	4	2	1	—	17
1865	9	1	3	2	1	2	18
1866	9	2	—	—	—	—	11
1867	6	9	2	6	3	4	30
1868	7	2	1	2	—	1	13
1869	5	—	4	1	—	3	13
1870	10	—	3	—	—	3	16

ÉV	1. napról 6 hónapig	6 hónapról 1 évig	1 évtől 2 évig	2 évtől 4 évig	4 évtől 7 évig	7 évtől 16 évig	Össz.
1871	7	5	1	1	2	1	17
1872	7	2	2	1	—	3	15
1873	11	9	3	3	1	5	32
1874	9	—	2	2	1	6	20
1875	12	1	2	2	1	2	20
1876	7	3	1	1	2	2	16
1877	6	—	3	1	1	1	12
1878	5	1	2	2	—	1	11
1879	5	7	5	2	2	2	23
1880	5	1	5	1	—	—	12
1881	8	4	3	1	2	2	20
1882	10	5	6	7	2	—	30
1883	10	—	3	1	1	1	16
1884	10	—	2	—	—	1	13
1885	6	3	2	1	—	2	14
1886	10	5	—	—	1	—	16
1887	13	4	2	2	1	1	23
1888	14	2	4	13	6	2	41
1889	6	3	2	1	2	1	15
1890	12	6	2	—	—	3	23
1891	16	6	7	7	5	4	45
1892	8	5	6	7	6	8	40
1893	9	5	6	3	1	2	26
1894	8	5	2	—	1	1	17
ÖSSZ:	403	179	147	114	82	96	1021

halálesetek zöme /az esetek 57 %-a/ a szülést közvetlenül követő egyéves időszakban következett be. Ez a tény ismételten visszavezethető a higiénés viszonyokra és az egészségügyi kultúra rendkívül alacsony voltára. Ehhez kapcsolódik szorosan a szülő nők problémája, tehetetlensége. A legtöbb esetben segítség nélkül vagy a rokonság egyik idősebb nőtagja jelenlétében két szék között, leterített zsákon szültek. A visszaemlékezések szerint még az 1920-as évek elején is több esetben ezzel a módszerrel hozták világra gyermeküket.²⁷³ A szakszerű segítség hiánya miatt gyakori volt a vérfolyás, a teljes legyengülés, egészségügyi károsodás, sőt a vizsgált 50 év alatt 15 esetben ezek következtében a halál is beállt. Nem kis veszélynek kitéve - az anyakönyvek tanúsága szerint - még a 45-46 éves nők is világra hoztak gyermekeket. Közülük 4 fő méhgyöres és vérfolyás következtében meghalt.

Az egyes betegségek előfordulási gyakoriságát 16 éves korig 1844 és 1894 között az alábbi táblázat mutatja:

Betegség	1 nap- től 6 hónapig	6 hó- naptól 1 évig	1 év- 2 évig	2 év- 4 évig	4 év- 8 évig	8 év- 16 évig	Össze- sen
megneve- zése	től 6 hónapig	naptól 1 évig	től 2 évig	től 4 évig	től 7 évig	től 16 évig	szem- sen
Halva- születés	7	-	-	-	-	-	7
Idétlen	77	-	-	-	-	-	77

Sinylődés	50	59	46	36	19	29	239
Kelevény	156	30	19	15	4	4	228
Nehézség	55	5	9	-	-	-	69
Nyavaja-							
törés	16	3	2	-	-	-	21
Himlő,							
vöröshimlő	12	21	21	20	15	5	94
Kolera	2	6	1	2	2	10	23
Vérhas	3	7	6	3	1	4	24
Torokgyík	8	14	21	22	16	13	94
Tüdőgyulla-							
dás	7	3	-	-	-	-	10
Asztkór	1	7	2	3	1	3	17
Patics	-	1	2	2	-	-	5
Forró-hideg							
láz	-	6	1	3	10	3	23
Tüdővész	-	6	5	1	4	10	26
Epe, máj	-	-	5	2	1	-	8
Rákfene	-	-	1	-	-	-	1
Dagadozás	-	-	-	-	7	1	8
Vizibetegség	-	-	-	-	-	5	5
Baleset	-	1	4	2	3	2	12

Összesítve a legjellemzőbb gyermekbetegségek közül az első tíz helyen a következők voltak:

1. Siny- 2. Kele- 3. Himlő, 4. Torok- 5. Idét-
lódás vény vöröshim- gyík lenség
lő

Előfor-
dult e- 239 228 94 94 77
setek száma

	6. Nehéz- ség	7. Tüdő- vész	8. Vér- has	9. Kole- ra	10. Forró- hideg láz
E16-					
fordult					
esetek	69	26	24	23	23
száma					

Az asztkór és a nyavajatorés után a 13. helyen állt a baleset. Meglepő ez a nagy szám, különösen az 1-2 évesek között; ami azt mutatja, hogy a szülői felügyeletre kevés gondot fordítottak. A mezei munkák idején az idősebb testvér gondjaira bízta őket, vagy olyan is előfordult több esetben, hogy a határban kocsikerékhez kötötték, illetve derekáig földbe ásták a gyereket.

Az össznépeesség egészségügyi viszonyainak elemzésére, az előforduló betegségek csoportosítására több táblázatot készítettünk: 4. sz. táblázat és az 5. 6. 7. 8. sz. táblázatok.

Ezekről világosan leolvasható az utolsó "középkori" betegségnek, a kolerának /1849-től 6 évben is pusztított, a legtöbb áldozatot 1849-ben és 1873-ban szedte/ családi katasztrófákat okozó pusztítása, de teljes részletességgel élénk táruul 1853-tól 35 éven keresztül a magyar népbetegségnek, a tüdővésznek a hatása. Ha ez utóbbihoz még hozzáteesszük az egyéb tüdő- és légúti megbetegedéseket /tüdőgyulladás, torokgyík, fulladozás, asztkór/, akkor világossá válik előttünk a szociális körülmények és az egészségügy közötti összefüggés. Az

ÉV	Agg-ság	Agg-velőgyulladás	Aszt-kargörvél	Baleset	Dagguwat	Dagguwat	Epe-máj	Elmeborodás	Fejlés	Fono-kidegláz	Füladózás	Görös	Hallásrület	Hastifusz	Hidagelés	Himlő	Jelletu	Keleny	Kolera	Köszvény	Botics	Singlódás	Ugyajátóes	Somados	Súly	Szélvadás	Tüdővész	Tüdőgyulladás	Torokdagguwat-gyik	Vérhas	Vér-fülsz	Vér-fülsz	Víz-betegség	Vörös himlő	Hektika	Neurológia	Rakfene	Vörvény			
1844																																									
1845																																									
1846																																									
1847																																									
1848																																									
1849																																									
1850																																									
1851																																									
1852																																									
1853																																									
1854																																									
1855																																									
1856																																									
1857																																									
1858																																									
1859																																									
1860																																									
1861																																									
1862																																									
1863																																									
1864																																									
1865																																									
1866																																									
1867																																									
1868																																									
1869																																									
1870																																									
1871																																									
1872																																									
1873																																									
1874																																									
1875																																									
1876																																									
1877																																									
1878																																									
1879																																									
1880																																									
1881																																									
1882																																									
1883																																									
1884																																									
1885																																									
1886																																									
1887																																									
1888																																									
1889																																									
1890																																									
1891																																									
1892																																									
1893																																									
1894																																									

A BETEGSÉGEK ÉVENKÉNTI ELŐTÖRZULÁSI GYAKORISÁGA AZ EGYES KOROSZTÁLYOKNÁL

I.

EV	Halálosultak							Tüdőgyulladás									
	1. naptól	6. hónapig	6. hónapig	1 évig	1 évig	2 évig	2 évig	1. naptól	6. hónapig	6. hónapig	1 évig	1 évig	2 évig	2 évig	2 évig	2 évig	2 évig
1844	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1845	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1846	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1847	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1848	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1849	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1850	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1851	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1852	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1853	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1854	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1855	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1856	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1857	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1858	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1859	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1860	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1861	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1862	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1863	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1864	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1865	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1866	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

II.

EV	Halálosultak							Tüdőgyulladás									
	1. naptól	6. hónapig	6. hónapig	1 évig	1 évig	2 évig	2 évig	1. naptól	6. hónapig	6. hónapig	1 évig	1 évig	2 évig	2 évig	2 évig	2 évig	2 évig
1867	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1868	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1869	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1870	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1871	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1872	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1873	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1874	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1875	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1876	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1877	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1878	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1879	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1880	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1881	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1882	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1883	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1884	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1885	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1886	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1887	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1888	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1889	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1890	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

ÉV.	2 évől 4 évig										4 évől 7 évig										7 évől 16 évig											
	Síngyűjtés	Kellevény	Himlő	Asztikór	Kolera	Potice	Fordolár /ideg	Törögyulladás	Baleset	Nyugvartörés	Epe - máj	Tüdővese	Dagdorás	Baleset	Síngyűjtés	Fordolár /ideg	Himlő	Kolera	Törögyulladás	Epe - máj	Kellevény	Síngyűjtés	Himlő	Fordolár /ideg	Nyugvartörés	Sily	Kellevény	Törögyulladás	Kolera	Viribetegség	Asztikór	Tüdővese
1844	1																															
1845	1					1							1	1	2	1						3										
1846	1																					2										
1847	2																					1										
1848	1	1	2					1					1				2					2			1	1		1				
1849	2		5		1												6	1	1			1							1	2		
1850	2															1						1								2		
1851																1																
1852	1	1																														
1853																																
1854		1															1															
1855		1			1				1		1					1	1													1		
1856		1	1													1	1	1		2		1	1	1						1		
1857	1					1						1																				
1858																	1															
1859																						2							1			
1860			1				1								1						1	1										
1861	2																					1										
1862	1								1							1				1								2				
1863	1															2															1	
1864				1			1						1																			
1865	2															1																
1866																																1

ÉV.	2 évől 4 évig										4 évől 7 évig										7 évől 16 évig											
	Síngyűjtés	Kellevény	Himlő	Asztikór	Kolera	Potice	Fordolár /ideg	Törögyulladás	Baleset	Nyugvartörés	Epe - máj	Törögyulladás	Síngyűjtés	Dagdorás	Himlő	Fordolár /ideg	Kolera	Kellevény	Tüdővese	Baleset	Síngyűjtés	Kellevény	Törögyulladás	Himlő	Vérhas	Viribetegség	Asztikór	Fordolár /ideg	Baleset	Kolera	Tüdővese	Dagdorás
1867	1	1		2								1	1	1								1	2	1								
1868	1	1																														
1869	2																					1										
1870																						2										
1871	1														1	1																
1872																																
1873	3																					1										
1874			4														1					1										
1875	2																					1										
1876	1																															
1877		1																				1										
1878	1																					1										
1879	2											2											1									
1880																																
1881	1												1								1	1	2									
1882		2	1					4																								
1883								1																								
1884																																
1885																						1										
1886																																
1887		1	1																			1										
1888		3	4																			1										
1889																																
1890																						2										

ÉV.	2 évől 4 évig					4 évől 7 évig					7 évől 16 évig						
	Síngyűjtés	Kellevény	Himlő	Törögyulladás	Vérhas	Törögyulladás	Himlő	Tüdővese	Vérhas	Síngyűjtés	Baleset	Asztikór	Törögyulladás	Tüdővese	Síngyűjtés	Asztikór	Viribetegség
1891	2			3	2	3	1										
1892	1	1		6		3		1	1	1							
1893			1	1	1			1									
1894																	

6. sz. táblázat

ÉV	Síngyűlés	Hivatal	Tudóvész	Dagadónás	Gyermekszülés	Súly	Kolera	Hektika	Asztkor	Fonó láz	Tordogulladás	Síngyűlés	Fonó láz	Hektika	Tudóvész	Dagadónás	Gyermekszülés	Asztkor	Öngyilkosság	Kolera	Epe-máj	Tordogulladás	Dagadónás	Kelevény	Síngyűlés	Tudóvész	Kolera	Fonó láz	Hektika	Asztkor	Gyermekszülés	Síngyűlés	Rák		
ÉV	16 évtől	25 évig	25 évtől										35 évig	35 évtől										45 évig											
1844	1											1	1										2												
1845												1		1									1	2											
1846																							1												
1847	1				1							1					1								2										
1848			1			1																	1			2									
1849	1			1			1					1											1		1	1									
1850								1															1		1										
1851												1							1						1					1					
1852														1																		1			
1853									1					1																					
1854																						1													
1855												2											1	1					1			1			
1856										1													1	1		2									
1857	1																								1										
1858	1					1			1																	1	2						1		
1859				1																						1							1		
1860			1																				1	1									1		
1861			1	1													1	1					1	1											
1862												2																						2	
1863			1					1														1	1						1						
1864																	1	1																	
1865									1									1								1	1								
1866			1				1				1				1							1													

ÉV	Tudóvész	Dagadónás	Síngyűlés	Baleset	Fonó láz	Gyermekszülés	Tífusz / fejsz	Kolera	Öngyilkosság	Síngyűlés	Dagadónás	Tudóvész	Kolera	Baleset	Gyermekszülés	Asztkor	Síngyűlés	Gyermekszülés	Tordogulladás	Sírtatatalom	Tudóvész	Kolera	Öngyilkosság	Dagadónás	Fonó láz	Vízibetegség	Síngyűlés	Asztkor	Rák	Kelevény			
ÉV	16 évtől	25 évig	25 évtől										35 évig	35 évtől										45 évig									
1867	1	2																1															
1868	1		1						1										1														
1869	1																			1													
1870	1																			1													
1871							1													1													
1872								1																									
1873	1		1						6			2	6								1	7		1	1	1		1					
1874	1		1		1				1																			1					
1875		1																1															
1876	1		1																												1		
1877	1																																
1878										1		1		1																			
1879										1	1	1																					
1880	1									1	1	1									2												
1881	1	1									1	1																					
1882										1	1	2															1						
1883												1																					
1884	1	1	1																														
1885	3																					1											
1886																																	
1887	1						1														1												
1888	2		1	1			2												1														
1889	3														1						1												
1890		1																			1												

ÉV	Tudóvész	Síngyűlés	Öngyilkosság	Tudóvész	Síngyűlés	Rák	Öngyilkosság	Vízibetegség	Tudóvész	Gyermekszülés	Májbetegség
ÉV	16-25 évig	25-35 évig	35-45 évig								
1891	2			3	1	1			1		
1892		1								1	
1893	2	1		1					1		
1894									1		1

VI.

ÉV	Tüdővész	Dagadónás	Sínyűlés	Baleset	Fonó láz híves	Gyermekszülés megbeteg.	Tífusz / fejsz.	Kolera	Öngyilkosság	Sínyűlés	Dagadónás	Tüdővész	Kolera	Baleset	Gyermekszül.	Potient	Sínyűlés	Gyermekszülés	Felsőgyulladás	Sírtalatalom	Tüdővész	Kolera	Öngyilkosság	Dagadónás	Fonó láz híves	Urticariás	Sínyűlés	Potient	Rák	Kelencsém
	16 évtől	25 évig								25 évtől	35 évig						35 évtől	45 évig												
1867	1	2								1							1													
1868	1		1						1									1												
1869	1																													
1870	1											1							1	1										
1871																														
1872							1																1	1	1					
1873	1		1					6				2	6								1	7		1	1	1		1		
1874	1		1	1					1																			1		
1875		1															1													
1876	1		1																											
1877	1																						1							
1878				1						1		1		1																
1879										1		1		1																
1880	1									1		1		1							2									
1881	1	1								1		1		1																
1882										1		1		2												1				
1883															1															
1884	1	1	1									1																		
1885	3																					1								
1886				1																										
1887	1																				1									
1888	2		1	1				2										1												
1889	3														1						1									
1890		1																			1									

ÉV	Tüdővész	Sínyűlés	Öngyilkosság	Tüdővész	Sínyűlés	Rák	Öngyilkosság	Urticariás	Tüdővész	Gyermekszülés	Majbeteg
	16-25 évig	25-35 évig		25-35 évig					35-45 évig		
1891	2			3	1	1			1		
1892		1								1	
1893	2	1		1					1		
1894							1		1		1

ÉV	Tudóvész	Síngyűlés	Öngyilkosság	Tudóvész	Síngyűlés	Rák	Öngyilkosság	Urtikaria	Tudóvész	Gyermekszülés	Májbetegség
	16-25 évig	25-35 évig	35-45 évig								
1891	2			3	1	1				1	
1892		1									1
1893	2	1		1						1	
1894										1	1

ÉV	45 évtől												55 évig												55 év felett											
	Dagadónás	Sínylódás	szaraz betegség	Sínylódás	Kolera	Vízibetegség	Epe-máj	Asztma	Tüdővész	Gutbántás	Kelencvény	Snélkülös	Gyermekeknél	Sínylódás	Aggag	Tüdővész	Kolera	Helitika	Kelencvény	Elgyengülés	Vízibetegség	Gutbántás	Súly	Epe-máj	Dagadónás	Asztma										
1844																																				
1845	2	2																																		
1846																																				
1847		1																1																		
1848	1	1																																		
1849					1																															
1850		1			1												2							1		1										
1851																																				
1852			1																																	
1853							1			1																										
1854									1																											
1855		1			1																															
1856		1																																		
1857										1			1																							
1858									1																											
1859			1																1																	
1860		1																																		
1861																																				
1862																																				
1863																																				
1864	2					1			1																											
1865		1																																		
1866		1							2																											
1867																																				
1868																																				
1869																																				
1870																																				
1871																																				
1872																																				
1873																																				
1874																																				
1875																																				
1876																																				
1877																																				
1878																																				
1879																																				
1880																																				
1881																																				
1882																																				
1883																																				
1884																																				
1885																																				
1886																																				
1887																																				
1888																																				
1889																																				
1890																																				
1891																																				
1892																																				
1893																																				
1894																																				

az okok felderítésénél természetesen más oldalról is közelíthetünk: így például a dohánytermesztés egészségkárosító hatása; a dohányzás nagymérvű elterjedése, a sok porral járó hagymatermesztés, az egészségtelen légköri viszonyok, stb., de a legalapvetőbb összefüggést mégis az előbbi jelenti. Ezt hússák alá a korabeli orvosi oknyomozások is, amelyek szerint a táblázatokban szereplő legtöbb járványos és fertőző betegség gyakori előfordulására "befolyással van számos embernek szűk, de különösen nedves helyre történt összehúzófolása..., rothadó állati anyagokkal érintkezése és a talajvíz állásának változása..., a rossz termésű, inséges évek..., állat által történt ragályzás..., rossz levegőbeni, nedves helyeken történő tartózkodás..., célszerűtlen, rossz táplálkozás, szerfeletti erőmegfeszítés..."²⁷⁴

A szociális, egészségügyi körülmények községünkben is a kibontakozó kapitalista gazdasági élet egészéhez tapadtak szoros szálakkal, benne gyökerestek, ugyanakkor visszahatóttak rá. Mindegyik területet átcsötte a korabeli tudeti szint, amelynek az egészségügy területén ebben az időben még inkább a konzerváló, szintentartó, nem pedig az aktív, ráható /megváltoztató/ szerepe domborodott ki.

4./ Oktatásügy

A korabeli majláthi ember gondolkodásmódjának, tudati szintjének mélyebb elemzésére nincs lehetőségünk. Állapotára csak következtetni tudunk azokból a forrásokból, amelyek a tudat szervezett befolyásolására - iskolaügy, egyházügy - vonatkoznak.

Az általunk vizsgált időszakban az iskolaügy szorosan összefonódott az egyházi, vallási neveléssel, oktatással. Ez a külsőségeken is kifejeződött már az indulásnál is, mert 1844-től több éven át egyetlen épület, annak is egy nagyobb szobája szolgált iskolának, imaháznak és községházának; ebben az épületben /a második szobában és a hozzátartozó konyhában, kamrában/ lakott a tanító, egyszersmind jegyző és kántor is. ²⁷⁵ A hármas funkció egyesítéséből már előre következtethetünk az oktatás, nevelés színvonalára.

A megtelepedést követő időszak kialakult helyzetéről az említett megyei küldöttségi jelentés alapján rajzolhatunk reális képet. 1845. április 3-án Nagymajláth hótágú küldöttsége "templom és Iskola felépíthetőségére kívántató költségek fedezése tárgyában" segítségért fordult Bányási Alberthes, Csanád megye alispánjához. Kérték, hogy az 1791. évi XXVI. tc. 2. §-a értelmében egy "vegyes küldöttséget rendeljen ki" annak érdekében, hogy a helyszínen vizsgálja meg a feltételeket, és hogy a gyermekek szüleikkel együtt "a lelki oktatást huzamos ideig nélkülözni ne kényszerítettessenek".

A küldöttség május 2-án vizsgálódott Majláthon. A kamera meghívott, Kovács József kincstári ügyész - a megyei meghívás ellenére - nem jelent meg. Ettől függetlenül a jelentés tiszteletre méltó törekvésnek értékelte azt, hogy a kamera 16 hold földet, "templom-, pap- és Oskolaház telket fizetés kívánás nélkül mutatott ki". Arról viszont nem szól, hogy az iskolaépítés is a földesúr kötelessége lett volna az 1777-i Rátio előírásai szerint. ²⁷⁶ Sőt, árnyalt fogalmazással, a csaknem 50.000 váltó forint kölcsön- és haszonbéri tartozás ellenére, javasolja az újabb terhek vállalását: "mindazonáltal részént a természetű dohány és gabonából, s marhatenyésztésből, részént már forgásban lévő és jó keresetű kettős száraz malom hasznából teljesen reménylik, hogy csak tömött falból, s erejükhöz mérséklendő egyéb olcsó anyagokból készíten-
dőt, föl fogják építeni."

Az iskolában folyó tartalmi munkáról a jelentés igen szomorú képet fest: "Ezen községben, jóllehet lenne 60-70 számára menő iskolába járható növendékek vannak, mégis az iskola mind a múlt, mind ezen évben üresen állott, és áll jelenleg is. Sőt a' lakosok, egy-két Elöljárót kivé-
vén, oda nyilatkoztak, hogy a' mostani Tanító keze alá gyermekeiket adni nem is fogják. Tanítójuk iránt legki-
sebb bizodaluk sincs, mert Az magát mindenbe avatván, a' lakosok felett rendkívüli hatalmat gyakorol, s a' mostani Elöljárókkal egyetértőleg ellenök a' Tekintetes Uradalom Tisztsége előtt vádaskodik, a' múlt télen is

rájok fogott lázítás vétkéért csoportosan Pécskára rendeltetésüket eszközölte, és általyán a' lakosokat üldözi... A Tanító védelmére azt hozá fel, hogy a' gyermekek iskolába nem járnak, arról nem tehet. Annyi a' Tanító, egyszersmind Jegyző terheltetésére még is fölmarad, hogy jegyzőkönyvet éppen semmit nem vezet; melon, Iskolaház és egyebekre fordított költségek feletti számadást elfautatni nem tud."

A felu lakosságának természetes vágya volt, hogy iskolája, imaháza, tanítói- és paplakja legyen, de törekvésük ezzel is meggyerázható, hogy a település életképességét, önállóságát ezzel is bizonyítani akarták. Mindemellett mint ható körülményt, azt is számba kell vennünk, hogy ebben az időben már meggyeszerre - a megyei "Népművelési Küldöttség" munkájának eredményeként - a járási, községi vezetők is egyre gyakrabban foglalkoztak a népoktatás problémájával. A "nép nevelésére ügyelő" küldöttség 1842-ben három irányban jelölte meg a teendőket: az iskolai épületek biztosítása, képzett tanítók elkölmezése és a tanítványok iskolába járásának biztosítása. Nyilván motiváló tényezőként hatott az 1845-ben kiadott országos szabályozás, a "Systema scholarum" 277 is.

A többoldalú törekvés és elkölmezés ellenére a népoktatás ügye igen lassan és vajmi keveset mozdult előre. Ennek legfőbb oka a magyar valóságban, közelebbről pedig a kertészközségeken kialakult helyzetben keresendő: országosan a tanítóképzés fogyatékosága, a képzett tani-

tók hiánya, a tanítói fizetések rendezetlensége, helyileg pedig a gazdálkodás, azaz a kincstári érdekek mindenhatósága, a konjunktúra gyors kihasználása.

Többcélú iskolaépület tehát már 1844-től volt a községben. Ezt onnan is tudjuk, hogy Kecskeméti Mihály tanító-jegyző szerződése két évre szólt, és őt 1846. április 24-től /Szt. György napja/ nem is alkalmazták tovább. ²⁷⁸ Ez az épület azonban kezdetben a hármas funkcióból első sorban a község ügyeinek bonyolítására /gondoljunk csak az első évek tennivalóira: szerződéses ügyek, folyamatos házépítések, kölcsönök lebontása, bérleti díjak beszedése, pontos nyilvántartások felfektetése, stb./ és egyházi célokra szolgált, nem pedig oktatásra. A tanító-jegyző mindennapi munkáját is a kincstári ügyintézés kötötte le. Az összeírásokból azt is tudjuk, hogy emellett még bérletén is gazdálkodott. Alapos indokunk van tehát azt feltételezni, hogy Kecskeméti az első években a kincstár embere volt más előjárókkal együtt. Az uradalomnak ilyen emberre volt szüksége, aki a kincstári hasznok beajátását tartotta elsőlegesenek. Látnunk kell azonban azt is, hogy a kettős hivatal viselése nem egyedi jelenség a kertészközségekben. Ennek két fő oka volt: egyik az, hogy az iskolamestereknek sok helyen nem volt biztosítva a megélhetésük a jegyzői hivatal nélkül, a másik, hogy a községek a jegyzőt, ha tanítói teendőket nem végzett, külön eltartani nem voltak képesek. ²⁷⁹ A nagymajláthi "iskola rektor s egyasszersmind jegyző" fizetése

az előbbi juttatásokból állt:

1. Kész pénz hatvan száz 60 váltó forint
2. Nyolc köből búza megtisztítva és megőrve
3. Nyolc köből árpa megtisztítva és megőrve
4. Hat hold föld, melyet maga munkáltat
5. Két öl búza szalma, mely két öl magos és két öl széles
6. Egy öl tőzek
7. Minden gyermektől fél véska búza, fél véska árpa, 20 kr. váltóban és egy csirke
8. Két fias tehén nyári legelése
9. Két sertés nyári legelése. ²⁸⁰

Összehasonlítául a prédikátor évenkénti fizetését is érdemes áttekinteni:

1. Kész pénz száz száz 100 váltó forint
2. 15 száz tizenöt köből megtisztított búza, melyet az egyház megőrni köteles
3. 15 száz tizenöt köből árpa megtisztítva
4. Nyolc hold föld, melyből hat holdat a N. M. M. K. k. Uradalomtól kegyelemből bír, két holdat pedig hozzá a község ad
5. Két öl búza szalma, mely két öl magos, két öl széles
6. Egy öl tőzek
7. Esketésért 2 Ft 30 kr. váltóba
8. Halotti prédikatszóért 2 Ft 30 kr. váltóba
9. Keresztelésért 34 kr. váltóba

10. Két darab marha nyári ingyen legeltetése

11. Két darab sertés nyári ingyen legeltetése. 281

Egyértelműen kitűnik az összehasonlításból, hogy a tanítói és egyben jegyzői fizetés igen alacsony volt. Optimális körülmények között messze alatta maradt a keresetek éves bevételének is /korábbi számításainkban bizonyítottuk, hogy normális körülmények között minden keresés 100 Ft körüli jövedelemre tehetett szert/. Ezek után nem véletlen, hogy "rendes tanítót", azaz képzett tanítót még hosszú ideig nem tudtak alkalmazni Hajlathon. Kecskemétiől sem tudtak megválni a szerződés lejártáig. 1845 végén a megyei vezetés a járási szolgabírót utasította, hogy a vádaskodó Kecskeméti ügyében tegyen pontos kivizsgálást. 282 A szolgabírói vizsgáló küldöttség a lakosok és a tanító közötti nézeteltérést igyekezett elsimítani, de amikor szavazásra tette fel a kérdést, a "lakosok 29-en 24 ellenibe új tanító fogadásában egyeztek meg." 283 Így 1846-ban "tanítónak egyszersmind jegyzőnek Szabó Ferencz Debreczeni tanulót" választották. 284 Ugyancsak ekkor "predikátornak időközileg elválasztott Tiszteletes Magyar Mihály." Mindkettővel kétéves szerződést kötöttek, mert tudjuk, hogy 1848-ban "az Őcsői egyházvidéki gyűlés határozata következtében rendes Lelkásznak rendeltetett Tóth Sámuel. Ugyan ezen a gyűlésen tanítónak egyszersmind jegyzőnek Pap Lajos." 285

1852-ben a község és az egyház ügyeit különválasztották. Ezt követően mindegyik külön kezelte a maga vagyoniát, és intézte ügyeit. A helyi levéltári anyagokból

azonban egyértelműen kiderül, hogy még több éven át ez a különválás csak névleges volt. Az önálló községi létnek csak részben voltak meg a feltételei. Az úgy nemcsak a községi élet megszervezése szempontjából érdekes, hanem ezért is, mert még ugyanebben az évben a tanítói hivatelt is különválasztották a jegyzői hivateltól. ²⁸⁶ Rendezték a községi előljáróság fizetését: a jegyzőnek 300 Ft-ot, 16 köböl búzát, 16 köböl árpát és 4 öl fát, a bírónak 24 Ft-ot, az adószedőnek 20 Ft-ot, az esküdteknek 12 Ft-ot adtak. ²⁸⁷ Rendezett volt a pap életkörülménye is, mert Tóth Sámuel még 1883-ban is a községben működött. ²⁸⁸ Véleményünk szerint ebben közrejátszott még a tárgyi feltételek fokozatos javulása is. 1846/47-ben felállították a haranglábat, Seres János és Barabás István pedig összesen 360 Ft-ért felépítették a 12 öl hosszú, 5 és 1/2 öl szélességű, 2 öl magasságú templomot, és bútorzatot is készítettek bele. ²⁸⁹ Emellett rendes lelkészi lak is létezett. Az oktatás feltételeinek javulásában sajnos, nem rögzíthetők ilyen mérvű változások. Az 1850-es évek elején Palugyay még "meglehetősen" állapotban lévő "iskola a községházról" számol be, ahová 75 gyermek /41 fiú és 34 leány/ jár, a "három elemi alsóbb osztályra szerint elosztva". ²⁹⁰ 1861-ben is csak egy iskolaépület állt, a tanulók száma 82 fő volt. ²⁹¹ 1870-ben és 1871-ben az egy rokkadó épületre 77 illetve 78 iskolaköteles tanuló jutott, akik közül 12 illetve 14 egyáltalán nem járt iskolába, a

a többi is rendszerint csak Szt. Mihálytól Szt. Györgyig. ²⁹² Nem volt ennél jobb a helyzet az örökvált-
sági szerződés megkötésének időszakában sem, akkor, a-
mikor a kibontakozó gazdasági válság következtében a
földjeiket megváltó telepítvényesek teljesen eladósod-
tak. Az egyik megyei tanügyi jelentés a kertészközségek
tanügyi helyzetéről a következőket írta: "E néptől, mely
már 6 éves gyermekét is igénybe véve, a egész családjá-
val évhosszat dolgozva sem képes évi kötelezett fizeten-
dőt teljesíteni, a rendszeres iskoláztatást már ezért
sem lehet kárlelhetetlen szigorral követelni, mert a
nép gyermekeinek egyharmada alig bír a téli idő viszo-
nyainak megfelelő öltözéssel. ²⁹³ Ezek után nem csodál-
kozhatunk azon, hogy a tanítók egyháznak adták a kilin-
ceet. Kecskeméti Mihály, Szabó Ferenc, Pap Lajos után
1852-ben "Rectorságra megválasztott Baranyi Mihály."
1853- áprilisában bekövetkezett halála után július 3-tól
Varga György "volt Ittebeli tanító hozott rendes ta-
nítónak". 1859. április 24-én 6 Békésre távozott, he-
lyére Váradhelyről, a Bácsai úton található tanyai is-
kolából Szabó László érkezett. ²⁹⁴ Munkássát elismerés út-
vonta úgy a falubeliek, mint a felsőbb vezetés részéről.
1862-ben iskolakertet, felskólát alakított ki a kincse-
tártól kapott földön, az iskola szomszédságában" az is-
kolás gyerekek fenevelési oktatására". ²⁹⁵ Szabó 1875-
ben hivataláról lemondott, és helyére augusztus 10-én
Fejérvári János váradhelyi tanyai tanítót választották

meg. Őt 1878-ban Kádár Mihály váltotta, de ő "Bosznia-
ba menvén, helyébe hozott 1879-ben Szalóki József."
Szalóki 1880-ban Makára távozott, így szeptember 1-től
Nyikos Lajos, Csánádról érkezett tanító vette át a rek-
torságot. 296

Szabó László 16 éves alkotó működése mindenképpen ki-
emelendő a korszak oktatásügyének értékelésekor. Olyan
tanító volt, akinek nevelőmunkája több évtizedre kiha-
tott. Tanítványainak keze nyomán a közterek, utcák zöld
lombozatú fákkal teltek meg /szilfa, eperfa, nyárfa, fe-
hér akác, gesztenye/, a portákon nyári alma, körte, szil-
va és meggy termett a szalmakaszlok, szarkárok között.
Minden udvarban a diáknőől körül 2-3 eperfát ültettek.
A "láncos földek" egy részét szőlővel és gyümölcsfával
telepítették be. Minden jel arra mutat, hogy a méhész-
kedést is Szabó honosította meg a községben. Tevékeny-
ségének, nevelőmunkájának értéke éppen abban volt, hogy
felismerte helyben a tanító legfontosabb hivatását: a
rendkívül gyatra tárgyi feltételek között az alkotó
munkára, a gyakorlati élet adta lehetőségek tudatos meg-
szervezésére és kihasználására, a harmonikusabb, embe-
ribb életkörülmények megteremtésére nevelni a tanítvá-
nyokat. Hirtelen felmondásának okát csak sejtjük. Két
olyan okot ismerünk, amely távozásra készítette: egyik
az iskola épületének /feltehetőleg a vele egy fedél
alatt álló tanítói laknak is/ rendkívül elhanyagolt
állapota, a másik pedig az, hogy 1875 márciusában a

a községi előljáróság, egész addigi tevékenységét semmibe véve, az iskolakertet elvette jegyzői kertnek. 297 Alkotó munkájának legszebb gyümölcse vált így prédává a községi vezetők önkénye nyomán. /Később egyharmadrész kivételével újra visszakapta az iskola a kertet./ Ekkor már az örökváltság megkötése napirenden volt, így ismételtelen mindenek fölé helyezték a földet, annak birtoklását, a szerzést, semmibe vették a tudást és a nevelést. Még erősítette is ezt a fajta beállítódást a kibontakozó gazdasági válság.

Az 1868-as XXXVII. törvény végrehajtásának időszakában, főleg Eötvös halálát követően, Szabó Imre esete egy kicsit tipikusnak tűnik. Az állam a deficitos költségvetésre hivatkozva keveset fordított a népoktatásra, az üres pénztár miatt a községek sem törődtek az iskolával; az egyházi iskolák szaporodása is megalapozatlan volt anyagilag; Eötvös szelleme, a tanítók törekvése gyakran ütközött önkénybe. 298 A Majláthon kialakult helyzet sem volt kivétel ez alól. Az iskola az egyház kezelésében volt. 1866-tól azonban az egyház anyagi ereje megfogyatkozott, sőt kimerült a kétkerekű szárazmalom leégésével. Ebben az időben viszont a községi vezetés erősödött meg úgy politikai befolyását, mint gazdasági erejét tekintve: pl. átváltják az egyik szárazmalmot az egyháztól, kifizetik az egyház adósságainak egy részét, az új állatfajták meghonosítása érdekében fejti ki a specializációt tenyésztéssel, stb. Mindezek mellett az iskolára

csak a végső szükség esetén áldoztak a községi előljárók
is. 1871-ben a korotaveesi "viaszfekadás" idején az is-
kola épülete megrogyt és tetőzete beesekedett. Ekkor
a községi előljárók tettek ajánlatot a kijavításra.²⁹⁹
A konkrét munkát, a falkák részbeni és a tetőzet teljes
újraépítését, csak 1872-ben végezték el a jó idő beáll-
tával.³⁰⁰ Új épületre vagy bővítésre azonban a közsé-
gi pénzforrásból sem futotta. Az iskolaügy így csak a
80-as évek végén mosdult el a holtpontról; az 1868-as
eleptörvénynek megfelelő feltételek viszont csak a száz-
adfordulóra alakultak ki.

V. AZ ÖRÖKVÁLTSÁG

Az 1848-as forradalom befejezetlensége ellenére is megnyitotta Magyarországon a polgári átalakulás korszakát. Már az előzőekben is láttuk, hogy a szabadságharc után Nagymajláth gazdasági, társadalmi fejlődése, ha sajátosan is, de lényegében az új társadalmi-gazdasági rend viszonyai között változott, formálódott, ha ez jogilag nem is volt deklarálva. Az objektív törvények hatásként elengedhetetlen volt a telepítvények sorsának országos rendezése, azaz beillesztésük a tőkés gazdaság struktúrájába. Ez a beillesztés azonban mesterkélt és - mint látni fogjuk - önkényes volt, reformnak meg egyáltalán fel sem fogható, mert vajmi csekély haladó jelleget viselt magán. Az 1873. évi un. "felszabadítási törvény" a magyar uralkodó osztály - köztük a szelértársadalom féktelen kizsákmányolását hosszú éveken át gyakorló kincstári tisztartók - torzszüleménye volt. Meghozatalát egyértelműen elrettették a kiegyezés által hozott változások, de nem elhanyagolható szerepe volt a telepítvényesek osztályharcának sem, mint például a szolgáltatások vontatott teljesítésének, időnkénti megtagadásának, a végrehajtásra kiküldött hatósági közegek elűzésének, az idegen vevők elriasztásának, stb.

Az 1873. július 2-án megalkotott XXII. törvénycikk a határozott időre szerződött telepítvényesek számára csak a belső telek megváltását tette lehetővé, és csak azoknak biztosította a külső birtokok tulajdonként való

megszerzését, akik határozatlan időre szerződtek, vagy szerződésük 1848. január 1-vel lejárt és azóta nem hosszabbították meg. A telepítvényesek ügyének illetően rendezésében a nagybirtok munkaerőigénye is szerepet játszott. Az elvesztett robotos jobbágykezek pótlására előnyösebb volt a külső birtokkal rendelkező, ezáltal munkaerejét áruba bocsátani nem tudó telepítvényest bér munkássá, mint kistulajdonossá tenni.³⁰¹ A nagybirtok munkaerőigénye miatt tartották fenn megoldatlannak a 90-es évekig a majorsági esellérviszonyt is. A kincstári telepítvényesek esetében a törvény eltérő intézkedéseket engedett meg, így a közvetlen telepítésű és 1848 körül visszavett felvak lakóinak sorsa az átlagnostól némileg eltérően alakult. A magántelepítvények lakossága tömegével agrárproletárrá lett. Ez a folyamat a kincstáriaknál is egyértelműen érződött a magas megváltási összegek miatt, de lehetőség volt - rendkívül nagy kockázatvállalással és magas összegű hitelfelvétellel - a földterület tulajdonosává is válni. Ez utóbbihoz időben még igen hosszú, küzdelmes utat kellett bejárni a volt dohánykertészek utódainak.

A törvény megjelenésének idején a 43 állami telepítvényen 42 ezer lélek élt 75.606 katasztrális hold /1100 □ ölével 100 ezer hold/ föld birtokában.³⁰² Ezek viszonyainak rendezése várt most a kincstári jövekedet kezelő pénzügyminisztériumra. Mivel a törvényes eljárásra két évet engedtek, a váltászszerződések megkötését csak

1875. november elsejétől kezdődő jogérvénnyel rendelkeztek el. 1870 és 1875 között a Csanád megyei ...községekkel nem kötöttek új bérleti szerződést. 1870/71-ben a 60-as években 3, 6, 8 évre kötött szerződések lejártak, ezért évenkénti "záradékosszabbítással" újították meg azokat egészen 1875-ig.³⁰³ Nagysajláth 1872-ben, 73-ban, 74-ben és 75-ben /november 1-ig/ holdanként 4 Ft 90 kr-ért szerződött egy-egy évre; ezt megelőzően 6 éves szerződése volt, holdanként 4 Ft 70 kr-ért. A megváltás ugye ilyen formán nemcsak a törvényhozásban, hanem "lent" a községekben is napirenden volt már 1870-től. A jogérvényesség idejétől, tehát 1875. november 1-től a szerződés megkötéséig terjedő időre kötelező nyilatkozatot vettek a telepítvényesektől, hogy az ezekre az évekre eső, később megállapítandó váltóösszeg 5 %-os kamatát megfizetik. Addig - mivel a vételár még nem volt megállapítva - utólagos elszámolás fejében az eddigi bérösszegeket szedték be.³⁰⁴ Már ez az első lépés egy összefüggésben kiszolgáltatottá tette a lakosokat. Szerződés még nincs, de a kincetár már 1875-től az új eljárás szerint kezeli őket, kihasználva azt, hogy a telepések a földnek tulajdonosai szerettek volna lenni.

Az 1870-es évek közepén a Csanád megyei kincetári telepek a "felszabadítást" romló gazdasági feltételek között várták. A konjunktúra végéhez közeledett, emellett természeti csapások is nehezítették a helyzetet.

Egyik megyei jelentés így írt 1873-ban a gazdaság állapotáról: "A mezőgazdaság 1873-ban súlyos viszonyok között volt. Nagy része a termőtelejnek a Száraz-ér mentén nem volt művelhető az összefutott hó és esőviztől. A művelhető földek termését a rossz csökkentette meg. Majd júliusban iszonyú szélvész vonult végig a megyén, szerencsére keskeny vonalon, szétszórva a keresztek és szentágokat a kicsépelve a bennük lévő magot. Illy ellenséges tényezők közt a gabonatermés, mely fő - sokaknál egyetlen - jövedelmi forrását képezi megyénknek, a várekeszen messze elől maradt." ³⁰⁵

1874-ben már a negyedik mostoha évet élte át a megye mezőgazdasága: "A termés eredménye ittag a középmerenységet sem érte el, a bár minőségileg kitűnő volt, az augusztus után beállott nyomott árak mellett a gazdálkodó osztály helyzetét az 1873. évinél rosszabbá tette." ³⁰⁶ Ezek következtében az adóhátralékok, főleg a kertészségekénél, egyre inkább szaporodtak. A megyei vezetés kimutatásai között szinte kizárólag csak a telepítvényesek szerepeltek. Nagymajláth 1874 végén az állami adóba, a pótdóba és az újonnan vásárolt szőlőmalmok árba összesen 1081 Ft-tal tartozott. ³⁰⁷

A megyei kötelezettségek csak egy kis hányadát alkották a kertészségek anyagi terheinek. Sokkal súlyosabb gondot jelentett a kincstárnak járó bérleti díjak megfizetése. A majláthiaknak a szerződés megkötésekor 36.122 Ft 84 kr. bérleti tartozása volt. ³⁰⁸ Tehát 100 numerusra vetítve, éppen három és fél évi díjjal tartoztak. Szomorúan éhajtották vissza a "le-

hetős jómód" id'ezekát, amit most a "nyomorodás" váltott fel. Hasonló helyzetben várták a "felszabadulást" a többi községek is: 309

Község neve	Hasonbéri hátrélék
Dombiratos	14.953 Ft 96 kr.
Kis-Iratos	59.064 Ft --
Tótkovácsháza	15.545 Ft 80 kr.
Kővegy	37.193 Ft 87 kr.
Pitvaros	59.778 Ft 91 kr.
Alberti	16.948 Ft 68 kr.
Ambrósfelvé	24.000 Ft --
Királyhegyes	26.975 Ft 56 kr.
Magyar Bánhegyes	17.970 Ft --
Tót-Bánhegyes	16.853 Ft 88 kr.
Kunágots	12.355 Ft --
Ref. Kovácsháza	18.000 Ft --
Mezőkovácsháza	143.531 Ft 88 kr.
<hr/>	
Mind Összesen:	463.171 Ft 56 kr.

Egyedül Csennédpácának nem volt tartozása. E tete-
mes összegek községen belüli eloszlása meglehetősen e-
gyenetlen képet mutatott. A megláthatk közül sem tar-
tozott mindenki, a 36 ezer forint "egyeseknél", mint-
egy 28-30 főnél halmozódott fel az elviselhetetlenség-
ig. 310 Magyar Bánhegyesen is 46 földes és 26 házas
szellér "tiszte volt", míg "104 földes és 19 szellérház

17.970 Ft-tal tartozott." ³¹¹ Az új terhek felvétele előtt tehát már "vizválasztó" volt a régi helyzet is. Az örökváltsági teherrel együtt es odahatott, hogy újabb népmozgás, vele együtt telek- és földátváltás következett be, ami hasonlított - más történelmi körülmények között - az 1848-at közvetlenül megelőző időszakhoz, annak mintegy tükörképe volt teljesen új jogi viszonyok között; egyfajta helykeresés, beilleszkedés az új viszonyokba. Az össznépeség mozgását tekintve azonban korántsem érintett olyan tömegeket, mint a három évtizeddel korábbi. Most jellemzővé vált a helyben lélek, emellett az időszakos mezőgazdasági munkavállalás a szomszédos nagybirtokokon és a gyáriparban.

A kincstár részéről a jogérvényesítés, azaz a váltásérvényesítések megkötése több évig - egészen 1879 végéig - elhúzódott. A megyei vezetés a törvény ismeretében már 1874 végén sürgette a telepítvényes ügy rendezését, amely "forrása lenne a községek állandósításának, s így adóképeségük fokozásának is." ³¹² Ez utóbbi szavakból a megyeiek célkitűzése is egyértelmű: nekik adófelények kellett. Megatartásuk a telepítvényes kérdés megoldásának egész időszakában arra irányult, hogy minél előbb életképes, önálló községeket hozzanak létre, ez viszont nem egyezett a kincstári adminisztratív elképzelésével. Mielőtt kisebb nézeteltérések is előfordultak akkor, amikor a megye egyértelműen pártfogásba vette a kertészközségeket.

Az ügyintézés eltolódásának számos oka volt. Egyik a tartozások megfizetésének elhúzódása. A kincstár a három évet meghaladó bérhátralek azonnali befizetését, nem fizetés esetére szigorú végrehajtást rendelt el. Adásvételi szerződést pedig csak olyan telepítvényesekkel kívánt kötni, akiknek tartozása az egy évi bért nem haladta meg. Ezek a feltételek azonban megvalósíthatatlanok voltak. Maga Erkövy Adolf, akkori pécsi jogszálgazgató is világosan látta ezt, amikor úgy vélekedett, hogy ha kiteszi a telepéseket, "nem lesz aki megvegye az elüzendők nyomorú viskóját, s ki fizeti akkor meg a félmilliót meghaladó tartozást?"³¹³ A pénzügyminisztérium végül a jogszálgazgatóságra bízta, hogy esetenként bírálja el: három évnél nagyobb bérhátralek esetén mikor, kinek engedhető meg a földmegváltás.

Hátráltatta a szerződéskötéseket az is, hogy a kincstár a törvényben előírt haszonbér-átlag hásszorosánál magasabb áron értékesítette a földeket. Amikor ezt a telepítvényesek megtudták, vonakodtak elfogadni a szerződéseket. A kis-irtatosiak például csak "pressió hatására írták alá"³¹⁴, a tót-bánhegyesiek pedig ezt jelentették, hogy a szerződést "rendeletre /itt: parancsra/ kellett kelteni,"³¹⁵

Administratív okok is késleltették a végrehajtást. A szerződéskötést közvetlenül megelőző mérnöki

felmérések alkalmával az adatok nem egyezősége miatt sok kisebb-nagyobb bonyodalom keletkezett. Közvetett, de az úgy lebonyolításához szorosan hozzátartozó ok volt az, hogy 1876-ban a minisztérium elvette Csánád megyétől a törvényszéket, és területét a szegedi törvényszékhez csatolta, ugyanakkor a megnövekedett telekkönyvi feladatokhoz nem kaptak megfelelő munkeserőt. 316

A nyomajláthiak 1878 márciusában írták alá az örökváltsági szerződést. 317 A régenvárt pillanat nem sok örömet hozott számukra. A kincstári ügyintézők már az első lépésnél becsapták őket. A további ügyintézés sürgető okaira hivatkozva, az "üres nyomtatott örök váltsági szerződéseket sürgősen kívánva" írták alá és vitték Pécskára. Ott viszont az uradalmi mérnök által osztályozott jó és rossz minőségű földeket nem úgy vesették rá a nyomtatványokra, mint ahogy azt a helyszínen ismertették. A lakosok egészen 1885-ig nem kapták kézhez az aláírt szerződéseket. Az önkényeskedés ezzel még nem ért véget. Az eredetileg törvényesen meghatározott 108 Ft-os vételárat, amit a mérnöki osztályozásnál ismertettek, önkényesen holdanként /1100 □ ölével/ 140 Ft-ra emelték fel, "minden elku vagy egyesség kizárásával." Bonyodalom adódott a községi és egyházi földekkel is. A törvény értelmében a tanító, jegyző és a pap részére a kincstár 10-10 hold földet /tehát 30 holdat/ volt köteles ingyen átengedni. Majláthon ilyen címen "48 magyar hold szikes rossz minőségű

terméketlen szántó és legelő adott 20 hold jóba", ami alig ért fel 5 hold jóval. Ez a bajnak csak egyik oldala, mert 1879 végén - amikor kiküldték az örökváltsággal tartozók kimutatását - derült ki, hogy a község ezért is megváltással tartozik, egészen pontosan 2500 Ft-tal, ami ekkor már hátrélóknak számított. Ehhez jött még a harmadik 10 holdnak a bonyodalmak, az tudniillik, hogy a még 1843-ban a pap részére kimért 10 magyar hold - amit a törvény értelmében örök időkre ingyen kellett volna átadni - "az örökváltság alá vonatott". A község előljárói több mint öt évig leveleztek a fenti ügyek intésése érdekében, míg nem a kincstár örök adásvételi szerződést erőszakolt a községre és az egyháza 203 Ft katasztrális holdankénti vételárral. ³¹⁸ Az előljárók ebbe nem nyugodtak bele, ők ugyanis 70 Ft-ot ajánlottak érte, mondván, hogy "10 kh sem ér fel 1 kh jó földdel". A szerződés aláírását megtagadták, ³¹⁹ ennek ellenére a kincstár a váltságdíjat kiróta rájuk. Ezzel 1888-ban a pénzügyminisztériumhoz fordultak. ³²⁰ Az ügyet a pénzügyminiszter 1886. április 24-i rendelete zárta le elkülönítve az örökváltság alá eső földeket az ingyenes juttatásoktól. ³²¹ A teljességhez ezt is hozzá kell tennünk, hogy az egész ügymenet alatt az egyházi és a községi vezetés között nem volt meg az összhang. A községiek ugyanis 1877-ben, amikor a szerződéskötés napirendre került, rátették a kezüket a 10 hold jó minőségű papi földre, amely helyett 24 hold "felet-

te szikes, vizállásos" részt hagytak meg a papnak. Utóbbi már ez is bosszantotta, de még inkább az, hogy az egyház részére vásárolni szándékozott 17 hold földet is a szikes részen mérette ki a községi vezetés. Az ügy végén, kincstári közreműködéssel, a községiek győztek, mert a papi földeket a "Kulcs járás" szélén, az "alberti überlandt úton", a legrosszabb földekből mérték ki. Az ügy az állam és az egyház századvégi viszonyának alakulását is példázza első szinten.

A lakosoknak további sérelmet jelentett az, hogy a felu határában "100 holdet meghaladó szikes, terméketlen, örökké vizállásos, hasznavehetetlen téföldet" is beszámolták az örökváltságba úgy, hogy 20 hold jó föld árát /tehát 280 0 Ft és ennek 5 %-os kamatja/ számolták érte. A lakosok szerint ez nem ért fel 5 hold jó földdel. 322

A kincstár önkényét és csallárását tetézte még az a tény is, hogy mint eladó és tulajdonos "köteles lett volna az összes kincstári földeket mérnöki felméréstni, s az is a szegénység el küzdő lakosokra terel- tetett; a lakosok e csimen 1500 frtot fizettek Brenner Gusztáv mérnök Urnak." 323

Mindent egybevetve, a kincstári adminisztráció "törvényen kívül", csak az önkény érvényesítésével, igen tetemes összegeket szerzett a telepések becsapásával. Ha ezt a jogtalan haszonszerzést összegezni akarjuk, akkor a következő képet kapjuk:

- az eladási ár jogtalan felelősségből származó különbözet /140 Ft és 108 Ft különbsége/ és ennek 5 %-os ka- mata	85.680 Ft
- a mérnöki felmérés díja	1.500 Ft
- 100 hold tőföld becsánítása és ennek 5 %-os kamata	2.940 Ft
- rossz minőségű papi, tenitői és egyházi földek árkülönbsége /30+17 hold/ és ennek 5 %-os kamata /itt teljes összeggel számolhatunk, mert ezeket a föl- deket a tartalékokból mérték ki/	6.909 Ft
- mindezek hátralékos fizetéséből származó késedelmi kamatok be- csült összege	3.200.-Ft
Mind együtt:	100.229 Ft

Ezt 44 félévi törlesztésre elosztva,
az évenkénti jogtalan nyereség ösz-
szege

4.556 Ft

Mindaz azért, mert a pénzügyminisztérium is érde-
kelt volt a közvetlen haszon-szerzésben.

Az 1878-as szerződés értelmében "100 házzsánnak
adott örök áron föld 140 Ft egységáron holdanként
1100 Ft árával számítva. Egy szék után 25 1/2 magyar
hold szántó és legelő föld adott."³²⁴ Ebből kiszá-
mithatjuk azt, hogy az örökváltási szerződés megköté-

sekor milyen terheket vállaltak magukra Nagymajláth lakói?

A kötelezettségek csoportosítása		Pénzben kifejezett összeg	
	Egy numerus- ra vetítve	Községi összesenben	
- 2.550 hold vételára 140 Ft-os egységre	3.570 Ft	357.000 Ft	
- előbbi 5 %-os kamata	179 Ft	17.850 Ft	
- rossz minőségű papi, tanítói, egyházi földek és ezek 5 %-os kamata	69 Ft	6.909 Ft	
- 100 hold tőföld és ennek 5 %-os kamata	29 Ft	2.940 Ft	
- a mérnöki felmérés díja	15 Ft	1.500 Ft	
- 36.122 Ft bérlettartozás, amit 10 évi törlesztésre osztottak el 5 % kamattal	379 Ft	37.928 Ft	
- állami, községi, egyházi, megyei közmunka és földadó 1 kh után	4 Ft 94 kr.	126 Ft	12.600 Ft
Mind összesen:		4.367 Ft	436.727 Ft
Évenként kifizetendő törlesztés és adó		349 Ft	19.851 Ft

Évenként az egy holdra eső

összeg 13 Ft 70 kr. --

Állítsuk ezzel szembe az 1878 előtti, azaz a bérleti időszak állapotának terheit. Az 1875-ös évet alapul véve, a kép a következő:

A kötelezettségek csoportosítása	Pénzben kifejezett összeg	
	Egy numerusra vetítve	Községi összesenben
- 2.550 hold bérleti díja 4 Ft 90 kr holdenkénti összeggel	125 Ft	12.495 Ft
- községi, egyházi, megyei közmunka adó /földadót 1875-ig a kincstár fizette/ 1 Ft 89 kr holdenkénti összeggel	48 Ft	4.820 Ft
- egyéb bérleti díjak /molom, kocsmá, stb./	1 Ft	120 Ft
- előljáróság /pap, jegyző, tanító, stb./ fizetése	12 Ft	1.200 Ft
Mind együtt	186 Ft	18.635 Ft
Évenként az egy holdra eső összeg	7 Ft 30 kr.	---

Első összehasonlításra is világos előttünk, hogy közel kétszeres terhet kellett évenként vállalni a

telepeseknek azért, hogy a birtelt földnek tulajdonosai lehessenek. Gondoságuk erre nem volt berendezkedve. Ekkor még mindig "a búza, árpa, kukorica terméskére alapították tartozásaik törlesztését." A hagymatermesztés, a ló- és szarvasmarha tenyésztés gazdaságra gyakorolt hatása csak a 80-as évek végétől érződött, igazán csak a 90-es évek közepétől teljesedett ki. Ismételten visszatelünk a telepítést követő évek pénzügyi összefüggéseire, amikor a kincstár a közvetett és közvetlen eszközök alkalmazásával ért el közel tízszeres hasznos befektetett pénze után. Most, három évtizeddel később - más körülmények között, látszólag teljesen törvényes eszközökkel - is egyik nappal a másikra duplájára igyekezett növelni bevételeit. Ez még csak növekedett a késedelmi kamatok összegével, amit minden évben felszámolt, mert a telepesek képtelenek voltak a teljes összeget fizetni. A majláthiek 1880 végéig az örökváltásból 53.584 Ft 59 krajcárt, a haszonbéri hátralékból 10.725 Ft 35 krajcárt törlesztettek. Súlyos teherként emlegették a hátralékokat, de még inkább a "tetemes kamatokat". 325

Napirenden voltak a végrehajtások. Annak ellenére, hogy eredménnyel nem jártak, évenként elrendelték azokat. 1879-ben "a nem fizetőkkel azon eljárás követtezett el a kincstár részéről, hogy 38 egyéni a Nagylaki Királyi Járásbíróságnál bepereltetett és 400 frtot

meghaleadó perszázalék fizetésére kényszerítettetett. 326

1885-ben 66 lakos ellen rendeltek el végrehajtást. 327

Köszültek a legtöbb tartozása a következőknek volt:

Név	Tartozás összege
1./ Gy. Molnár József	5020 Ft
2./ Abonyi Jánosné	4.722 Ft
3./ Kádár István	4.349 Ft
4./ Kis Bálint	3.728 Ft
5./ Gál Ferenc	3.384 Ft
6./ Becsei Mihály	2.848 Ft
7./ Zaka József	2.253 Ft
8./ Berenyi Ferenc	2.248 Ft
9./ Erdei Ferenc	2.227 Ft
10./ Leczki János	2.124 Ft

Ugyanebben az évben a majláthiakon kívül Csánád megyében még 1500 kincstári telepítvényes függő terhére kellett bírói végrehajtási eljárást elrendelni. 328 Az eljárás során a tiszti főügyész a bírósághoz benyújtott nyomatott kérvények szerkesztéséért olyan magas költségeket számított fel, hogy "ezen felssámítás az egész megyében nagy felháborodást szült." A belügyminisztérium közreműködésével a megyei közgyűlés éppen ezért külön "Szabályrendeletet" hozott 1886. május 3-án "a községek módján becsodendő örökváltsági tartozások behajtása alkalmával a megyei tiszti főügyész által felszámítható költségekről." Ennek értelmében az eljárásokból a telepítvényesekre az előbbi terheket röhették:

- 1./ A végrehajtási kérvény szerkesztése, mellékleteinek leírása és kellő számú példányok készítéséért
 - a./ 500 Ft-ot meghaladó követeléseknel 5 Ft-ot,
 - b./ 500 Ft-on alóli követeléseknel 3 Ft-ot.
- 2./ Az árverési kérvény szerkesztése, leírása, az adóbizonylat beszerzése és az árverési feltételek elkészítéséért 3 Ft-ot.
- 3./ Az árverés foganatosítása és a tárgyalás alkalmával a szabályrendeletileg megállapított 4 Ft napi-díjat és fuvardíj fejében II. osztályú vasuti menet-jegyet, vagy ott, ahol vasútállomás nincsen, a legközelebbi vasútállomástól kilométerenként 20 krajcár fuvardíjat lehet felszámolni. 329

Ha ezeket összesadjuk, akkor évenként éppen egy hold föld örökváltójával és adóval terhelt összegét adják.

A megyei és a kincstári érdekek a peres ügyek során is ütköztek. Amikor a telepítvényesek terméseik lefoglalása miatt az állami adót és egyéb kösterheket nem fizették be, a megyei bizottság elrendelte, hogy "sárgondnokul csakis községi előljárók alkalmaztassanak, akik ezután utasítandók lennének, hogy a lefoglalt termésből elsősortan az állami adót, valamint a megyei és a községi kösterheket fizessék ki." Különösen nem tartotta célszerűnek, hogy a kincstári ispán sárgondnokként is tevékenykedjen. 330 Majláthon évek óta senki sem akarta elvállalni a sárgondnokságot; Borza József jegyző

még az állását is inkább felmondta, minthogy ilyen "lehetetlen és népszerűtlen dolgot műveljen". Végül is az előljáróság egyik tagjára, Zeka József törvényszékre - aki maga is tartozásban volt - erőszakolták rá a tisztséget a megyeiek segítségével. 331

A tartozások és az egyéb költségek elképesztő mértékű növekedése miatt és a telepítvényesek fizetési megtagadásai miatt a kincstár és a kormány is lépésekre szánta el magát. 1883-ban, amikor a kormány a váltóösszeg előlegeként hat és fél millió forint jelszálogkölcsön felvételére kért és kapott országgyűlési jóváhagyást, a pénzügyminisztérium hozzájárult ahhoz, hogy a vételárát és a régi hártartozást 36 és fél, illetve 20 évre újra osszák fel. 332 A telepítvényesek újabb kérelmeire reagálva 1888-ban ezt is megengedte, hogy az 1883. november elsejéig járó tartozást kamatmentesen, az 1883. november 1-e és 1888. október 31-e közötti időre eső hátralékot pedig 6 %-os kamattal 10 év alatt, fél évi előleges részletekben fizethessék. A telepítvényesek azonban erre is képtelenek voltak. Az engedmények nem oldhatták meg az alapjában elhibázott lépést. A kincstár 1890-ben végül is elrendelte a váltóhátralékok leszámolását. A megállapított hátralékot 8-70 évi annuitásos részletekre osztották fel 4 %-os kamattal, de az 1870-es években elkövetett hibákat most is megismételték. A leszámolás ugyenis évekig elhúzódott, és befejeztével egyszerre megint több részlet

vált esedékessé. A telekkönyvi rendezés is tovább készt, és a nyilvántartások sem feleltek meg a valóságnak. Közben pattanásig feszült a helyzet a községekben, így szinte természetes, hogy az agrárszocialista eszmék először a telepítvények lakossága körében vertek gyökeret Csanád megyében. A forradalmi mozgalmak sorában a kincstári telepítvényes községek helyzetét külön is érdemes lenne mélyebben elemezni.

1899 végén a telepítvényesek ügyét a földművelődésügyi minisztérium vette át. A hátralékok szaporodása ellen továbbra is csak egy eszközt ismertek, a végrehajtást, de nem sok eredménnyel. Így 1905-ben újabb leszámolásra került sor. A késedelmi kamatoktól eltekintve a váltság hátralévő részét 3,5 %-os annuitás mellett rövidebb-hosszabb időszakokra osztották be, amikor már elviselhetőbb volt, és egyes falvak lassan meg is váltották magukat. 1922-27 között és még utoljára 1932-ben volt leszámolás, de egyes községek esetében a jobbágyfelszabadítás ügye csak a parasztság évenkéntes perét eldöntő 1945-ös földosztásban dőlt el.

A nagymajláthiek birtoknyilvántartását, a telekkönyvezést végérvényesen 1911-ben rendezték, az utolsó örököségi tartozásokat pedig 1922 végén és 1923 elején fizették ki. A Magyar Országos Központi Takarékpénztár jelzálogkölcsön osztályának a nyilvántartása szerint. ³³³

Közben a község gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális és politikai életében jelentős változások történtek, amelyek felderítése és összefüggéseinek elemzése a jövő feladata.

VI. A KUTATÁS TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI

Az eddig feldolgozott anyagra alapozva célszerűnek tartjuk Hegymajláth történetének további kutatását az alábbi főbb területekre koncentrálván:

1./ A gazdaság átalakulásának, a társadalmi átrétegződésnek még sokoldalúbb és időben hosszabb - első szakaszban az I. világháborúig, második szakaszban 1945-ig terjedő - kimunkálásával rámutathatunk egy olyan fejlődési folyamatra, amely a magyar kapitalizmus egész történetét jellemezte mikrokörnyezetben. Különösen szükséges lenne a fajtiszta létenyésztés, a hegytermesztés meghonosításával, a közlekedés, hírközlés, kereskedelem, hitelügyletek századforduló környéki kibontakozásával, a szomszédos ipari üzemek hatásával /többsége napjainkig ható problémakör/ foglalkozni. A századfordulón és a két világháború között kibontakozó gazdasági, társadalmi változásokból visszautelelhetünk /újabb következtetéseket vonhatunk le/ a kezdetre, és előreutathatunk, a mának szolgálhatunk értékes adatokkal, különösen a felszabadulást közvetlenül követő fejlődési időszakot meghatározó objektív tényezők felvázolásával.

2./ A földkérdés egész problematikáját /a megváltás következményeit, a birtoklásban, a tulajdonjogban beállt változásokat nyomon követve/ érdemes külön elemezni 1945-ig, a demokratikus földosztásig.

3./ A gyér levéltári források ellenére a községi önkormányzat, a községpolitika egész történetét fel kell dolgozni szakasszolvá 1945-ig, mert politika nélkül nem egész a községtörténet sem. Kezdeti időszakának felvázolásához a kamerei levéltári anyagok részletesebb elemzése nélkül, lözhetetlen.

4./ Még sok lehetőség rejlik a szociális, egészségügyi viszonyok további részletes elemzésében, felhasználva, illetve bevonva az oknyomozást az orvostudományt is. Egy 150 éves fejlődési szakasz összefüggérendszerének felderítése még mindig tudna új adatokat szolgáltatni a mai körzeti orvosi - egyes esetekben a szakorvosi - munkához.

5./ Az oktatás, népművelés fejlődésében végbement változások korsszakonkénti - a századforduló és a két világháború közötti időszak - további bemutatása és a befolyásoló, meghatározó tényezők felvázolása a falusi iskolastruktúra és népművelés /máig ható/ megoldott és megoldatlan problémáiban segítene eligazodni különösen akkor, ha a környező községek analóg eseteit is figyelemmel kísérrné.

6./ Távlatokban gondolkodva mindenképpen érdemes lenne a mai Csongrád és Békés megye területén található volt kertészközségek egész problematikáját összefoglalóan elemezni a kapitalizmus történeti időszakában, elemsorban olyan szempontból, hogy a mai településföldrajzi ku-

tatásokhoz, az elkészült és részben már meghatározott fejlesztési irányokhoz segítséget adhasson.

VII. J e g y z e t e k

- 1./ Gazdag László: Régi vízfolyások és elhagyott folyómedrek Orosháza környékén. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Orosháza 1960. 257-306.
Banner János: A kőkori élet Békés vármegyében. Gyulai Dolgozatok 4. /1941/ 6, 42.
Szerző 1966-ban, 1967-ben végzett terepbejárásai során sok, a környező településeken végzett feltárások anyagával azonosítható leletanyag előkerült, amelyek meghatározásában a szegedi József Attila Tudományegyetem tanszékvezetője, dr. Gazdapusztai Gyula segített.
- 2./ B. Thomas Edit: Magyarország régészeti leletei. Corvina, Bp. 1957. 46. Banner János: A kopáncsi és kotacparti veolitikus telepek és a tiszai kultúra III. periódusa. Dolgozatok, 1932. 1-48.
- 3./ Szerző 1966-os terepbejárásáról rajzokkal kiegészített részletes jelentés készült a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak. Az edénytöredékek zöme a József Attila Tudományegyetem régészeti gyűjteményében található.
- 4./ Kalicz Mándor: Orosháza és környéke az őskorban. Orosháza története és néprajza. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 94-95.
- 5./ Gazdag: Régi vízfolyások ... i. m. 291. 299.
Dr. Jakucs László: A természetföldrajz lehetőségei a Dél-Alföld energiabázisának felkutatásában. Alföldi Tanulmányok. Békéscsaba, 1977. 11-17.

- 6./ Kalicz: Orosháza és környéke az őskorban ... 1. m. 97.
- 7./ B. Thomas E.: Magyarország régészeti leletei ... 1. m. 88.
- 8./ A pitvarosi leletanyag Szegeden a Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállításán látható. A Nagymajláth határában előkerült 3 db agyagedény szerző tulajdonában van /1. sz. fényképmelléklet/.
- 9./ Kalicz: Orosháza és környéke az őskorban . 1. m. 98.
- 10./ Orosháza-Kristó téglagyár, Békéssámszon, Tótkomlós, Csanádapáca, Kardoskút, Pusztaföldvár
Orosháza-Dénes téglagyár területén előkerült leletekre utalunk. V. 6 =
Mócsy András - Bóna István: Orosháza földjének története a római - és népvándorláskorban, Orosháza története és néprajza. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 114-126.
- 11./ A kelta edény a pitvarosi általános iskola gyűjteményében, a többi a József Attila Tudományegyetem régészeti gyűjteményében található.
- 12./ Dienes István: A honfoglaló magyarok. Orosháza története és néprajza. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 136-174.
- 13./ Czirkó András /84 éves, Nagyér, Damjanich u. 252./ szóbeli közlése
- 14./ A terepbejáráson előkerült maradványok szerző tulajdonában vannak.

- 15./ ifj. Olasz Ernő: Árpád-kori település Békéssámson-Cigándon. Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Orosháza, 1959. 5-11.
- 16./ László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Népkönyvtár 4. sz. Bp. 1944. 226, 228. 232.
- 17./ Méri István: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Bp. 1964. Régészeti Füzetek II. 12. Dienes: A honfoglaló magyarok ... i. m. térkép melléklet.
- 18./ Györffy György: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. Magyarország történeti demográfiája. Szerk.: Kovácsics József. Bp. 1963. 48-49.
- 19./ Dienes: A honfoglaló magyarok ... i. m. 174.
- 20./ Kristó Gyula: Békés megye a honfoglalástól a törökvilág végéig. Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból. Békéscsaba, 1981. 12-15.
- 21./ Eperjessy Kálmán: Kopáncspusztai éremlelet. Csanád-vármegyei könyvtár. 2.
Bálint Alajos: A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. Makó, 1936. Csanád-vármegyei Könyvtár, 32.; U. ö.: A kecsaperi középkori templom és temető. Régészeti Füzetek 7. /1957/.; U. ö.: Csanád-epítkezések. Dolgozatok XV. /1939/ 179-181.; U. ö.: A mezőkovácsházi középkori település emlékei. Dolgozatok XV. /1938/ 139-190.; Gajdács Pál: Adatok Tót-Konlós egyházának és községének történetéhez /Wallaszky Pál feljegyzései 1799/. A Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat

- Évkönyve IX. /1882-83./ 48.; ifj. Olasz Ernő: Elpusztult XI-XVI. századi falvak Kerdoskút, Tótkomlós és Békéssámon határában, Szántó Kovács Múzeum Évkönyve, Orosháza, 1959. 31-39.; Dávid Katalin: Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. Művészettörténeti Füzetek 7. Akadémiai Kiadó, Bp. 1974. Kovalovszky Júlia: Orosháza és környéke a magyar középkorban, Orosháza története és néprajza, Szerk. Nagy Gyula, Orosháza, 1965. 175-203.
- 21/a./ Dávid Katalin: Az Árpád-kori Csanád vármegye... i.m. 34-36.
- 22./ Györfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 163.
- 23./ Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig. II. kötet, Bp. 1897. 546.
- 24./ Györfy: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. m. 497.
- 25./ Csirkó András, Csirkó József /60 éves, Danjanich u. 252./, néhai Kurai István /Szabadság u. 136./ közlése alapján. Nevezetteknek itt volt földje.
- 26./ Pesthy Frigyes Helységnévtára, Csongrád megyei Levéltár /továbbiakban: CSML/ mikrofilmgyűjteménye, 543/ 1970. sz. 192-193.
- 27./ Borovszky: Csanád vármegye ... i.m. 546. A továbbiakban Borovszky feldolgozását vesszük alapul Székegyháza XVI. századi életének bemutatásánál és a következtetések levonásául.
- 28./ ifj. Olasz: Elpusztult XI-XVI. századi falvak ... i. m.

- 29./ Virágh Ferenc: Török hódoltság Gyula térségében. Kiadja a Békés megyei Lapkiadó Vállalat, Békéscsaba, 1960. 17.
- 30./ Szerenlei Sámuel: Hódmezővásárhely története, 1907. III. köt. 44.
- 31./ Virágh: Török hódoltság... i. m. 11.
- 32./ Kovalovszky Julia: Orosháza és környéke a magyar középkorban. i. m. 188. Ifj. Olasz: Elpusztult XI-XVI. századi falvak ... i.m. 36.
- 33./ Karáccsonyi János: Békés vármegye története. II. Gyula, 1896. 327. Virágh Ferenc: Török hódoltság. 10. 70.
- 34./ Magyar városok monográfiája VI. Szerk. dr. Berna János. Mákó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Bp. 1929. 361.
- 35./ Kovacsics József /szerk./: Magyarország történeti demográfiája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1963. 133.
- 36./ Bohdanevsky Edvin: Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVII. században. Csanád vármegyei Könyvtár 36. Mákó, 1940. 11.
- 37./ U.o.
- 38./ Borovszky: Csanád vármegye ... i.m. 547.
- 39./ Györfy György: A középkori Orosháza története. Orosháza története és néprejze. Szerk. Nagy Gyula. Orosháza, 1965. 232.
- 40./ Erre utal és bizonyítékot is hoz Dankó Imre: "Meszkovácsháza történetének vázlata" c. tanulmányában. Balékkönyv Meszkovácsháza alapításának 150. évfordulójára. Meszkovácsháza, 1964. 9-10.

- 41./ Győrffy: A középkori Orosháza ... i.m. 233.
- 42./ Dankó: Meszkovácsháza ... i.m. 10.
- 43./ Bohdanecsky: Csanád vármegye ... i.m. 40.
- 44./ Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Akadémiai Kiadó, Bp.
1976. 8-16.
- 45./ U.o. 62-67.
- 46./ U.o. 73.
- 47./ U.o. 50.
- 48./ Nagyéri Református Egyház Irattára /továbbiakban
NRI/. Malom iratai 1836-1863. Dátum nélküli kimu-
tatás a malom építési költségeiről.
- 49./ Borovszky: Csanád vármegye ... i.m. 547.
- 50./ Bohdanecsky: Csanád vármegye ... i. m. 11-12.
- 51./ U.o. 36-43.
- 52./ Borovszky: Csanád vármegye ... i.m. 547.
- 53./ Oltvai Ferenc: Meszkovácsháza község telepítése és
fejlődése 1814-1849. Balékkönyv Meszkovácsháza ale-
pitésének 150. évfordulójára. Meszkovácsháza, 1964.
24.
- 54./ CSML Csanád vármegyei közgyűlési iratok /a további-
akban: CsVM. k. i./ 1845/2027. sz.
- 55./ Gajdács: Tót-Konlós... i. m. 32.
- 56./ Miklya Jenő: Csanádpáca. Adatok a község történe-
téhez, földrajzához, vízrajzához. Csanádpáca, 1962.
18.
- 57./ Gajdács: Tót-Konlós... i. m. 33-34.
- 58./ U. o. 37. 65.

59./ Takács Lajos: Dohánytermesztés Magyarországon.
Bp. 1964.

Gyimesi Sándor: A telepítvényes falvak "feleszebe-
dulása". A parasztság Magyarországon a kapitaliz-
mus korában. Szerk. Szabó István. Bp. 1965.

Berta István: A kormány parasztpolitikája 1849-ben
I-II. Szízesdek, 1955/6. 1956/1-2.

60./ Oltvai Ferenc: Pitvaros telepítése és kúszelme az
úrbéresítésért 1816-1849. Szántó Kovács János Mú-
zeum Évkönyve 1963/64. Szerk. Nagy Gyula. Oroshá-
za, 1965. U. o. Mezőkovácsháza község telepítése és
fejlődése 1814-1849. Emlékkönyv Mezőkovácsháza
község alapításának 150. évfordulójára. Szerk.
Dankó Imre. Mezőkovácsháza, 1964.

61./ Takács: Dohánytermesztés ... i. m. 95-96.

62./ U. o. 100.

63./ CSML Kincstári telepos községek örökváltsága
1885-1887. Külön gyűjtött anyag. 110. doboz.
Csanád megye Közigazgatási Bizottságának iratai.
Az 5685/1880. sz. körrendeletre adott válaszok:
6572. sz., 249. sz., 472.sz., 179.sz., 250.sz.

64./ Oltvai: Pitvaros telepítése ... i. m. 19-65.

65./ Miklya: Csanádpáca ... i. m. 37.

66./ CSML Csom. k. 1. 1836/1843. sz.

67./ Oltvai: Mezőkovácsháza ... i. m. 26-27.

68./ Takács: Dohánytermesztés ... i. m. 105. Bernula

- Mihály: Ambrósfelva gazdasági és politikai fejlődése 1844-1969. Ambrósfelva, 1969. 6.
- 69./ Berend T. Iván - Ránki György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 42. 50.
- 70./ Szabó Ferenc: A dél-alföldi betyárvilág. Gyula, 1964. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 53-54. sz. Szerk.: Dankó Imre. 14-23.
- 71./ Szántó Imre: Békéscsaba úrbéri viszonyai 1772-1846. Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba, 1970. 64.
- 72./ Pesthy Frigyes Helységnévtára. CSML mikrofilmgyűjteménye, 543/1970. sz. s. 192-193.
- 73./ Bohdaneczky: Csanád vármegye ... 1. m. 58.
- 74./ Erdő Ferenc: Makó város történeti pályája. Makó az első felszabadult magyar város. Szerk.: Tamasi Mihály. Kossuth Könyvkiadó, 1969. 16-18.
- 75./ Bernula Mihály: Pitvaros rövid története 1816-1969. Pitvaros, 1970. 7.
- 76./ Bernula Mihály - Tamasi Mihály: Csanádalberti a szocialista mezőgazdaság útján. Csanádalberti, 1968. 7.
- 77./ ifj. Palugyey Imre: Magyarország legújabb leírása. Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest, 1855. 348.
- 78./ Pesthy Helységnévtára ... 1. m. CSML 543/1970. lt.sz. 192-193.
- 79./ Dr. Berna /szerk./: Magyar városok monográfiája ..

i. m. 361.

- 80./ id. Czirkó András /84. éves/ és Czirkó József /60 éves/ Demjanich u. 252. sz. alatti lakosok néhai Kurai István /82. éves/ Szabadság u. 104. sz. és Dékány Ferencné /85 éves/ Petőfi u. 64. sz. alatti lakosok közlése alapján.
- 81./ Dr. Zoványi Jenő: A tiszántúli református egyházkerület története I-II. Debrecen, 1939. 73.
- 82./ NREI dátum nélküli feljegyzés a "Különböző időkben" c. iratcsomóban.
- 83./ NREI, Gondnoki számadások 1844-1877. "Régibb Dombegyházi Helvétziai Vallástételi Ekklésia 1839-dik Esztendői E gyháziá Névé Péter Kézi Lajstromán Ágybér Búzával, Árpával és Pénzzel Tartozók Nevei és száma. September 20 dikán 1840. A Régibb Dombegyházi Ekklésiának 1839 dik Esztendőéről agybérrel tartoznak ... "
- 84./ CSML Csanád megyei adóösszeírások. Nagymajláth 685-709.
- 85./ U.o. Dombegyháza 200-245.
- 86./ ifj. Palugyay ... i. m. 336-339.
- 87./ Miklya: Csanádpáca ... i. m. 22.
- 88./ Erdei Ferenc összegyűjtött művei: Településpolitika, közigazgatás, urbanizáció. Akadémiai Kiadó. Bp. 1977. 57-63.
- 89./ Békés megyei Levéltár /Továbbiakban: EML/, Dombegyháza református anyakönyvei 1828-1895. IV./426./

5942-5979. sz.

- 90./ NREI Presbiteri jegyzőkönyv 1848-1895. 2. és Hegymajláth dicális összeírásai... i. m.
- 91./ NREI Presbiteri jegyzőkönyv 1848-1895. 2.
- 92./ CSML Csom. k. 1. 1589/1845 és Pesthy Helységnévtára... i. m. 192-193.
- 93./ CSML Kincstári telepese községek örökváltsága ... i. m. Hegymajláth válassza az 5685/1880. sz. körre. 47. sz.
- 94./ Bernula - Tomasi: Csandádelberti ... i. m. 7. és Bernula: Ambrósfelve ... i. m. 6.; Ján Sirácsky: Ambrósfelve első lakói. Békési Élet 1977/3. 355-361.
- 95./ EML Dombegyháza református anyakönyvei ... i. m.
- 96./ Balassa - Ortutay: Magyar néprajz. Corvina Kiadó. 1979. 46-61.; László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete ... i. m.; Magyar néprajzi lexikon K-Mé. Akadémiai Kiadó. BP. 1980. 684-685.; szerző kéziratok dolgozatai: Adatok Nagyér történetéhez és néprajzához.
- 97./ Gyimesi Sándor: A telepítvényes felvek ... i. m. 165. o.
- 98./ EML Dombegyháza református anyakönyvei... i. m.; NREI házassági, születési anyakönyvek 1844-1895.
- 99./ Bálint Sándor: A szögedi nemzet. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75. Szeged, 1976. 197. és 213.
- 100./ Herczeg Mihály: Szolgák, cselédek Hódmezővásárhelyen

- 1848 elűtt. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Kiadja a Csongrád megyei Levéltár. Szeged, 1979. 83.
- 101./Takács Lajos: Dohánytermesztés ... i. m. 68. 101. 109.
- 102./ ifj. Palugyay: Magyarország legújabb leírása... i. m. 338-339.
- 103./ Oltvai: Mezőkovácsháza ... i. m. 33-38.
- 104./ Pesthy Helységnévtára ... i. m. 89-92.
- 105./ U.o.
- 106./ CSML CsM. k. i. 3610/1846.
- 107./ Pesthy Helységnévtára ... i. m. 192-193.
- 108./ ifj. Palugyay ... i. m. 35.
- 109./ id. Csirkó András, néhai Kural István közlése
- 110./ Takács Lajos: Dohánytermesztés ... i. m. 54. o.
- 111./ NREI, Iratok 1836-1863: a nagymajláthiek kérelme a kincstári tiszttartóhoz, amelyben az épülő imaházhoz olyan formában kérnek segítséget, hogy "nyomásukat újólal is" felelőntessék.
- 112./ Lyka Károly: A táblabíró világ művészete. Corvina Kiadó, 1981. 242.-244.
- 113./ Mező András: A magyar hivatalos helységnévtár. Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 43.
- 114./ U. o. 58-64.
- 115./ Pesthy Helységnévtára ... i. m. 192-193.
- 116./ CSML CsM. k. i. 2586/1843., 1135/1843.,

1602/1843., 644/1843., 3430/1845., 468/1848.,
2001/1848.

- 117./ CSML Csanád vármegye Állandó Bizottmányi Gyűlése:
/továbbiakban: CSABGY/ jkv. 1849. január 4.
- 118./ Tekács: Dohánytermesztés ... i. m. 391.
- 119./ CSML A kincstári telepese községek örökváltsága.
Az 5685/1880. sz. körrendeletre adott válaszok ...
i. m.
- 120./ Ifj. Palugyay: Magyarországi legújabb leírás ...
i. m. 316.
- 121./ Bernula - Tamasi: Csanádalberti ... i. m. 6.
- 122./ Bernula : Ambrósfalva ... i. m. 9.
- 123./ CSML A telepítvényes községek örökváltsága ... i.
m. 424. sz., 223. sz., 47. sz.
- 124./ U. o.
- 125./ CSML Csem. k. i. 3610/1846.
- 126./ Tekács Lejos i. m. 127.
- 127./ CSML Csem. k. i. 2643/1844.
- 128./ CSML Csem. k. i. 1589/1845.
- 129./ CSML Csem. k. i. 2643/1844.
- 130./ CSML Csem. k. i. 2399/1845.
- 131./ Bernula: Ambrósfalva ... i. m. 7.
- 132./ WRRI, iratok 1836-1863. I-1/1846.
- 133./ Gyimesi ... i. m. 173.
- 134./ CSML Csem. k. i. 1589/1845.
- 135./ WRRI, melom iratai. Szerezhádi jóváhagyás a

"M.K.Cs. kincstár tanácsából, Budán januárius hó
7-én 847."

136./ Gyimesi ... i. m. 173.

137./ CSML Hegymajláth dicellie összeírásai ... i. m.
1844-1849.

138./ ifj. Palugyay: Magyarország legújabb leírása ... i. m.
348.

139./ V. Ö. Takács: Dohánytermesztés ... i. m. 102.;
Bernula: Ambrózfelve ... i. m. 6.; Bernula-Temesi:
Csanádalberti ... i. m. 7.

140./ CSML Csma. k. i. 3610/1846.

141./ CSML A telepítvényes községek örökváltsága ... i.
m. Kis-Iratos, Alberti, Mezőkovácsháza. 250. sz.,
424. sz., 472.sz.

142./ Miklya Jenő: Csanádapáca ... i. m. 25.

143./ Móger János - Szűcs Kálmán: A dohány és termesztése. Mezőgazdasági Kiadó. Bp. 1966. 16.

144./ Oltvai: Mezőkovácsháza ... i. m. 46-51.

145./ WREI, Iratok 1836-1863. I-1/1846.

146./ CSML Csma. k. i. 3610/1846.

147./ Móger János - Szűcs Kálmán: A dohány és termesztése... i. m. 6. A dohány betiológiai és ökológiai tulajdonságainak, agrotechnikájának bemutatásánál elsősorban a két szerző munkijára támaszkodunk. A továbbiakban Takács Lajos: Dohánytermesztés ... i. m. és Láng Géza: Szántóföldi növénytermesztés /Mezőgazdasági Kiadó. Bp. 1976./c. feldolgozásai-

ra, valamint a Magyar néprajzi lexikon I. Köteté-
nek /Akadémiai Kiadó, Bp. 1977./ útmutatásaira tá-
maszkodunk.

- 148./ CSML Csom. k. i. 2128/1841. és a többi évek leíre-
tai alapján
- 149./ CSML Csom. k. i. 99/1845.
- 150./ Miklya... i. m. 25. és Bernula-Temesi: Csenádai-
herti ... i. m. 8.
- 151./ CSML Csom. k. i. 99/1845.
- 152./ CSML Csom. k. i. 2128/1841.; 714/1842.; 1195/1843.;
99/1845.; 3589/1845.; 3197/1846.
- 153./ CSML Csom. k. i. 1305/1840.
- 154./ CSML IV. B. 151/b. Nagymajláth 1850. évi jószág-
összeírása
- 155./ Palugyay: Magyarország legújabb leírása... i. m.
349.
- 156./ CSML Csom. k. i. 1589/1845.
- 157./ Bernula: Ambrózfalva ... i. m. 6.; CSML Csom. k. i.
1758/1843.
- 158./ Magyarország története 1790-1849. Tankönyvkiadó,
Bp. 1961. 332.
- 159./ Magyarország történeti kronológiája 1526-1848.
Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 664.
- 160./ Magyarország története 1790-1849... i. m. 346-347.
- 161./ Magyarország története 1790-1848. 5. Akadémiai Ki-
adó Bp. 1980. 275.

- 162./ Miklya: Csanádpáca ... i. m. 127.; Móger-Szász:
A dohány és termesztése ... i. m. 71-80.
- 163./ CSML Csom. k. i. 1589/1845.; FRII, Malom iratai,
dátum nélküli, szakadozott, rosszul olvasható köz-
ségstörténeti feljegyzés, 1,5 lap, amelyen a bevé-
telek és a kiadások egy része is megtalálható.
- 164./ CSML Csom. k. i. 1589/1845.
- 165./ Bernula: Ambrósfelva ... i. m. 11.
- 166./ Gyimesi: A telepítvényes felvek ... i. m. 177.
- 167./ Gajdács: Tótkomlós ... i. m. 65.
- 168./ CSML Csom. k. i. 1589/1845.
- 169./ Gyimesi: A telepítvényes felvek ... i. m. 177.
- 170./ Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi paraszt-
mozgalmak történetében. Bp. 1951. 201-202.
- 171./ Palugyey i. m. 45.
- 172./ Miklya: Csanádpáca ... i. m. 25.; CSML Csanádpáca
község iratai 16/1848. Itt kell megemlíteni, hogy a
nagyasjláthi felhívást több szerző nem kellett megvi-
lágításban idézni munkájában. Így Oltvai: Pitvaros
... i. m., Bernula: Ambrósfelva... i. m. Mindkét
szerzőnél olyan értelmezést nyer, mintha a szöveg
tartalma az április 12-i összejövetel eredménye
lenne.
- 173./ Gyimesi: A telepítvényes felvek ... i. m. 178.;
Oltvai: Pitvaros... i. m. 46.; CSML CSÁBGYI 136/
1848.
- 174./ Ember: Iratok... i. m. 202.
- 175./ CSML CSÁBGYI 136/1848.

- 176./ Gyimesi: A telepítvényes felvek ... i. m. 178.
177./ CSML CSÁBGYI 1337/1848. és 1243/1848.
178./ Gyimesi: A telepítvényes felvek ... i. m. 179.
179./ U. o. 177-178.
180./ Takács: Dohánytermesztés ... i. m. 127.
181./ CSML CSÁBGYI 468/1848.
182./ Oltvai: Mezőkovácsháza... i. m. 32.
183./ Takács: Dohánytermesztés... i. m. 127.
184./ CSML CSÁBGYI, 1848. április 26-i tisztartói be-
advány
185./ NRBI, Iretok 1836-1863. 1848. augusztus 25-i le-
vél, melyben a kincstári tisztartó ügynök perbe
időzés terhe mellett figyelmezteti a negymajláthi-
akat a bér megfizetésére.
186./ Oltvai: Pitveros ... i. m. 46.
187./ CSML CSÁBGYI jegyzőkönyve /továbbiakban jkv./
1848. november 7.
188./ Gyimesi: A telepítvényes felvek ... i. m. 180-
181.
189./ Miklya: Csanádapáca ... i. m. 33.
190./ CSML CSÁBGYI jkv. 1848. évező 2-án.
191./ Bernula: Tamas: Csanádelberti ... i. m. 8.
192./ Barte István: Kossuth elföldi éberoró körútja
1848. évező. A történettudomány kérdései 16. Aka-
démiai Kiadó Bp. 1952. 12-13.
193./ Miklya: Csanádapáca ... i. m. 34.
194./ CSML CSÁBGYI. 175/1848.

- 195./ Barta: Kossuth alföldi toborzó körútja ... i. m.
15.
- 196./ CSML CSÁBGYI 2001/1848.
- 197./ CSML CSÁBGYI 159/1849.
- 198./ Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-
ben I. Századok, 1955/6. 872.
- 199./ CSML CSvm. K. i. 1589/1845.
- 200./ CSML IV. B. 151/6. 1850. évi népszámlálás
- 201./ CSML CSÁBGY jkv. 1848. december 5.
- 202./ CSML CSÁBGY jkv. 1849. január 4.
- 203./ Barta István: A kormány parasztpolitikája 1849-
ben. I. Századok, 1955/6. 872.
- 204./ Gajdács: Tótkomlós ... i. m. 80.
- 205./ CSML CSÁBGY jkv. 1848. december 5.
- 206./ CSÁBGY jkv. 1849. január 3.
- 207./ CSML CSÁBGYI 859/1849.
- 208./ CSML CSÁBGY jkv. 1849. február 5.
- 209./ ifj. Palugyay: Magyarország legújabb leírása...
i. m. 338. Bánhidy Dombegyházán 240 főre 664 hold,
Menczibányi Dombegyházán 625 főre 1270 hold, Nagy-
kovácsházán 1581 főre 1545 hold /ebből 845 a szántó/,
Ref. Kovácsházán 453 főre 702 hold /ebből
520 a szántó/, Tót-Kovácsházán 883 főre 939 hold
/ebből 700 hold a szántó/ föld jutott. Dombirato-
son ugyanekkor 618 fő 1200 hold /ebből csak 800
hold a szántó/ földet bérelt.

- 209/a. Tekács: Dohánytermesztés... i. m. 116.
- 210./ U. o. 127.
- 211./ CSML A. 9./b Ambrózfalva, Alberti, Kövegycicellia
összeírásai 1844-1849 között.
- 212./ Barte: A kormány peresztropolitikája 1849-ben II.
Századok. 1956/1-2. 9-11.
- 213./ CSML CSÁBGY jkv. 1849. július 2.; Miklye: Csanád-
spáca ... i. m. 32.
- 214./ CSML CSÁBGY jkv. 1362/1849.
- 215./ Dr. Bara: Magyar városok monográfiája... i. m.
362.
- 216./ NREI Malom iratai, 1862-ben /hónap, nap hiányszik/
készült "Kimentetésre a' Majláthi hely. hitv. egy-
ház tulajdonához tartozó két száraz malombéli jö-
vedelmének az utóbbi tíz év folyamán alatt a' Gond-
noki számadás nyomán".
- 217./ Magyarország története 1848/1890. 6/1... i. m. 564.
- 218./ NREI Malom iratai, 1862-es gondnoki számadás ...
i. m.
- 219./ Magyarország története 1848-1890. 6/1. ... i. m.
564.
- 220./ Gaárdas: Tótkomlós ... i. m. 242.; CSML IV. B.
151/b Nagymajláth 1857. évi összeírása.
- 221./ CSML IV. B. 151/b. Nagymajláth 1850., 1870., 1857.
évi összeírásai.
- 222./ Magyarország története 1848-1890. 6/2. ... i. m. 1086.

- 223./ Oltvai: Mezőkovácsháza ... i. m. 12.
- 224./ CSML Nagymajláth 1850. évi jószágösszeírása
- 225./ CSML Nagymajláth 1870. évi jószágösszeírása.
- 226./ U. o.
- 227./ Magyarország története 1848-1890. 6/2. ... i. m.
1091.; Gajdács: Tótkomlós... i. m. 238.
- 228./ CSML Nagymajláth 1870. évi épületösszeírása
- 229./ Gajdács: Tótkomlós ... i. m. 248.
- 230./ FREI Malom iratai. A malombéli kiadás 1847;
1866; 1867.
- 231./ Gajdács: Tótkomlós ... i. m. 250-253.
- 232./ CSML Csm. k. i. 3610/1846.
- 233./ CSML Nagymajláth 1870. évi épületösszeírása.
Közpületek.
- 234./ FREI Malom iratai. Számle az egyház részére,
1864. október 27-én.
- 235./ CSML IV. B. 181/b. 1857-es népszámlálás. Közsé-
gi átnézet.
- 236./ Gajdács: Tótkomlós... i. m. 167-169.
- 237./ FREI Malom iratai. A malombéli kiadás 1847; 1866.
- 238./ CSML A kincstári telepes községek örökváltsága
... i. m.
- 239./ FREI Malom iratai. 1846. január 31-én kötött
eszerződés
- 240./ FREI Malom iratai. 1851. január 14-én aláírt
kötelezvény.
- 241./ U. o.
- 242./ FREI Malom iratai. 1866-os jegyzőkönyv, a pontos
dátum hiányzik róla.

- 243./ NREI Malom iratai. Bevételek, 1866. február 13.
- 244./ NREI Malom iratai. Nyugtatóvány 1854. október 22.
- 245./ CSML IV. B./151/b., 181/b. 256/b Nagymajláth 1850.,
1857. és 1870 évi népességösszeírásai.; Csanád me-
gye Közigazgatási Bizottságának 1891. évi jelentése
a megye állapotáról. Az 1890. évi népszámlálás főbb
adottai. 11.
- 246./ Magyarország története 1848-1890. 6/2. ... i.m. 1119.
- 247./ NREI Születési anyakönyvek 1844-1895.
- 248./ Mészhegyes az 1876. évről kúszóiban. Csanád várme-
gyei Gazdasági Egylet Évkönyve. 1876.
- 249./ NREI Házassági anyakönyvek 1844-1895.
- 250./ CSML IV. B. 181/b. 1857-es népszámlálás. Községi
átnevezet.
- 251./ NREI Halotti anyakönyvek. 1844-1895.
- 252./ CSML IV. B. 151/b., 181./b. Nagymajláth 1850. és
1857. évi népességösszeírásai
- 253./ U. o.
- 254./ U. o.
- 255./ U. o. Nagymajláth 1850. és 1870. évi jószágössze-
írásai
- 256./ U. o.
- 257./ U. o.
- 258./ CSML Nagymajláth 1870. évi népesség- és jószág-
összeírás
- 259./ Takács: Dohánytermesztés ... i. m. 107.
- 260./ U. o.

- 261./ Gajdács: Tétkomlás ... i. m. 106.
- 262./ Takács: Dohánytermesztés ... i. m. 107.
- 263./ Herceg Mihály: Szolgák, cselédek Hódmezővásárhelyen ... i. m. 87.
- 264./ CSML Nagymajláth 1850., 1857., 1870. évi összeírásai
- 265./ CSML Csbn. k. i. 1589/1845. "Egy Majláthi feles kertészség népesség összeírása Kecskeméti Mihály jegyző által."
- 266./ ifj. Palugyay: Magyarországi újabb leírás... i. m. 133-136.
- 267./ CSML Csbn. k. i. 2866/1842, 2757/1847, 3387/1847.
- 268./ Bekerédy - Hencs - Zalányi: Éves ismételt kündelem hazánk egészségügyéért. Községi és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1967. 35-43.
- 269./ Dr. Hógyes Endre: Balékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. Kiadta a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Bp. 1896. 976-992.
- 270./ Részletesebben lásd szerzőnek 1965-ben írt kéziratot dolgozatát: Adalékok Magyar történetéhez és néprajzához. 140-150.
- 271./ CSML Nagymajláth 1870. évi épületösszeírásai.
- 272./ NRBI Halotti anyakönyvek. 1844-1895.
- 273./ Néhai Ösv. Körmenyi Sándorné közlése, aki maga is így módon szülte három gyermekét 1918 és 1923 között.

- 274./ Ifj. Purjess Zsigmond: A különös kór- és gyógytan kézikönyve. Orvostanhallgatók és gyakorló orvosok igényeihez mérve. Franklin társulat kiadása. Bp. 1874. 18. 28. 34. 52. 54. 59. 167.
- 275./ CSML Csom. k. 1. 1589/1845. sz. megyei küldöttségi jelentés Hervay István küldöttségi elnök, Cserecsenyés István főügyvéd, Dániel Antal törvénybíró, Bánfi József aljegyző és Juhász Antal makói református lelkész aláírásával.
- 276./ Szántó Imre: A népoktatás helyzete Csanád megyében a reformkorban. Magyar Pedagógia. 1971/1-2. sz. 122.
- 277./ U. o. 120-121. Konkrétan az újonnan települt keresztközségekre vonatkozóan; CSML Csom. Népinevelési Küldöttség 1838-1848. Népinevelési jegyzékönyv 1-9/1843.
- 278./ NREI Presbiteri jegyzékönyv 1848-1895. 2.
- 279./ Szántó: A népoktatás helyzete ... 1. m. 126.
- 280./ CSML Csom. k. 1. 1589/1845. sz. jelentés melléklete.
- 281./ U. o.
- 282./ CSML Csom. k. 1. 3430/1845.
- 283./ CSML Csom. k. 1. 685/1846.
- 284./ NREI Presbiteri jegyzékönyv 1848-1895.
- 285./ U. o.
- 286./ U. o.
- 287./ Ifj. Palugyay: Magyarország legújabb leírása ... 1. m. 349.

- 288./ NRRI Irtok 1868-1888. 1883. november 1-én kelt adományozási szerződés
- 289./ NRRI Irtok 1836-1863. 1847. január 24-én kelt szerződés.
- 290./ ifj. Palugyay: Magyarország legújabb leírása ...
i. m. 349.
- 291./ NRRI Malom iratai. 48-8/1861.
- 292./ NRRI Malom iratai. Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek 1870, 1871. statisztikai mellékletek.
- 293./ CSML Csanád megye közigazgatási Bizottságának jelentése a minisztériumhoz 1880. évben 15.
- 294./ NRRI Presbiteri jegyzőkönyv 1848-1895.
- 295./ NRRI Malom iratai. 1869. augusztus 5.-i jegyzőkönyv.; Irtok 1868-1888. 1875. március 30-i jegyzőkönyv.
- 296./ NRRI Presbiteri jegyzőkönyv 1848-1895.
- 297./ NRRI Irtok 1868-1888. 1875. március 30-án kelt jegyzőkönyv.
- 298./ A Pedagógusok Szakszervezetének 50 éves története. Válogatott dokumentumok. Kiadja a Pedagógusok Szakszervezete. Bp. 1970. 7-10.
- 299./ NRRI Malom iratai. Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyv. 1871. november 8.
- 300./ NRRI Malom iratai. Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyv. 1872. október 16.

- 301./ Magyarország története 1848-1890.... 6/2. 1110.
- 302./ Gyimesi: A telepítvényes falvak... i. m. 201.
- 303./ CSML Kincstári telepítvényes községek örökvált-
sága... i. m. 5685/1880. sz. körrendeletre adott
válaszok.
- 304./ Gyimesi: A telepítvényes falvak ... i. m. 201.
- 305./ CSML Alispáni jelentés Csánádvármegye állapotá-
ról az 1873. évben. 5.
- 306./ U. o. 1874. év. 7.
- 307./ U. o. 8.
- 308./ CSML Kincstári telepítvényes községek örökvált-
sága ... i. m. 47. sz.
- 309./ U. o. 5685/1880. sz. körrendeletre adott válaszok
- 310./ U. o. 47. sz.
- 311./ U. o. 180. sz.
- 312./ Gyimesi: A telepítvényes falvak ... i. m. 201.
- 313./ U. o. 204.
- 314./ CSML Kincstári telepítvényes községek örökvált-
sága ... i. m. 250. sz.
- 315./ U. o. 251. sz.
- 316./ CSML Csánádvármegye Közigazgatási Bizottságának je-
lentése Csánádvármegye állapotáról 1876. évben. 1.
- 317./ CSML Kincstári telepítvényes községek örökvált-
sága ... i. m. 47. sz.
- 318./ NREI Iratok 1868-88. 1885. április 20-án kelt
szorozás
- 319./ CSML A kincstári telepítvényes községek örökvált-
sága... i. m. 511/1855.; 2238/1855.
- 320./ NREI Iratok 1868-83. 1888. február 2-án kelt kére-

len.

- 321./ CSML A kincstári telepítvényes községek örök-
váltása... i. m. 2487/1886. sz. pénzügyminisz-
teri rendelet
- 322./ U. o. 47.
- 323./ U. o.
- 324./ U. o.
- 325./ U. o.
- 326./ U. o.
- 327./ U. o. 1885. május 13-án készült kimutatás
"Majláth telepítvényes község azon lakosairól,
akik ellen örökváltási hátralék behajtása iránt
a végrehajtás függő terméseikre a közigazgatási
bizottság által elrendeltetett".
- 328./ U. o. 17/2855/1886. sz. megyei közigazgatási
bizottsági határozat
- 329./ U. o.
- 330./ U. o. 4292/1885. sz. és az 1885. július 25-én
kelt körrendelet.
- 331./ U. o. 2065/1885. sz.
- 332./ Gyimesi: A telepítvényes falvak ... i. m. 204.
A pénzügyi intézkedések további menetét is a
munka alapján foglaljuk össze.
- 333./ Czirkó György és neje Pataki Erzsébet 6520/1922.
sz. előzetes törlési engedélye és kataszteri
hirtokive alapján; valamint Barna: Magyar váro-
sok monográfiája... i. m. 362.

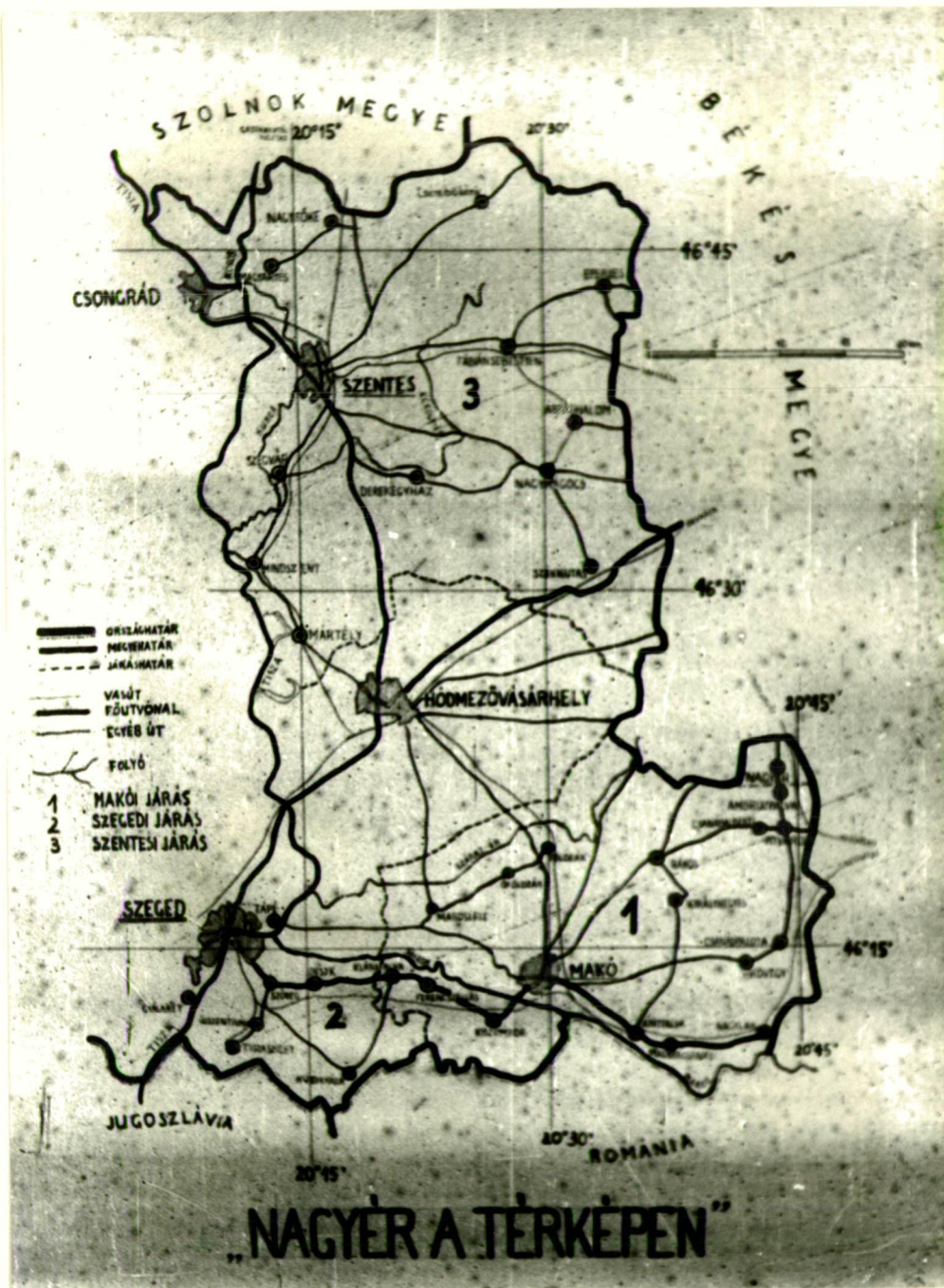
VII. Képmellékletek

- 1./ Nagymajláth /1952-től Nagyér/ helye a mai Csongrád megyében
- 2./ Bronzkori edények a falu keleti oldalán található lelőhelyről /pitvarosi csoport/
- 3./ Népvándorláskori és Árpád-kori edénytöredékek a falu keleti oldalán található lelőhelyről
- 4./ Őrlőkő töredékek a feltételezett Árpád-kori falu helyéről
- 5./ Szikes út az Érparton
- 6./ A belső szikes "Kis-tó"
- 7./ A külső "Nagy-tó", más néven a "Külső járás"
- 8./ Szikes legelő a "Külső járás" területén
- 9./ Szikes, vizállásos rész a falu északnyugati részén
- 10./ Az első házak egyike, a Gere-féle ház /udvari rész/
- 11./ Az első házak egyike, a Gere-féle ház /utcai rész/
- 12./ Gabona és élelem tárolására alkalmas kashombár
- 13./ Élelem tárolására alkalmas kashombár
- 14./ "Budákok" /szárvágók/; a dohány szárát vágják vele. A legidősebb 1841-ből való
- 15./ Korsók; a két széles ivókorsó /jobboldali 1795-ből származik, a középsőben olajat tartottak
- 16./ Nyomtatósnál használt fevillák; a két kisebb a forgotó villa, a hosszányelű a kaszliakó villa
- 17./ Ivókulacs és csobolyó; mindkettő fából készült, ivóvizet tartottak bennük a mezői munkák során

18./ Konyhai edények; dísztányérok és cserép térszasszűrő az 1880-as évekből

19./ Leveses tál és lakodalmass fazék /szintén levest tartottak benne/

Megjegyzés: valamennyi felvétel 1962 és 1965 között készült; a képen látható tárgyak szerző tulajdonában vannak.

1.

NAGYMAJLA TH /1952-TŐL NAGYÉR/ HELYE CSONGRÁD M-BEN

2.

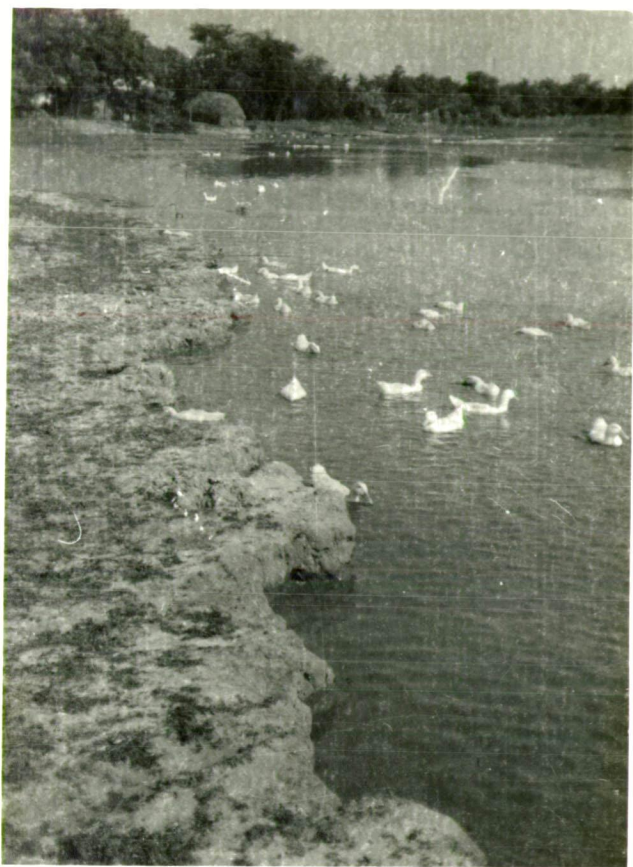
3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

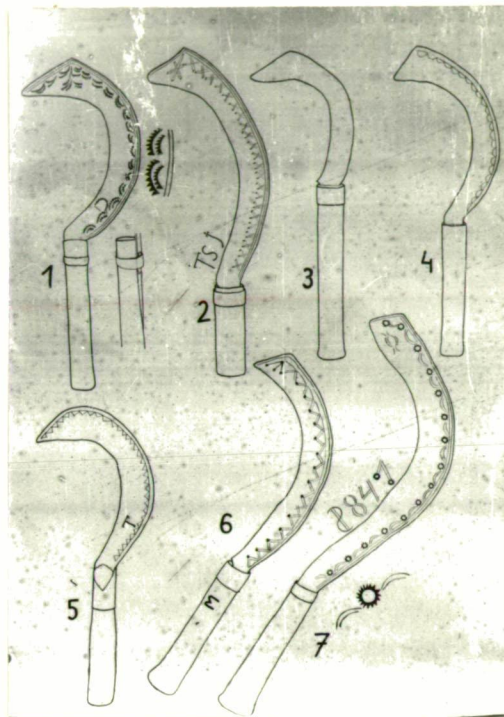
11.

12.

13.

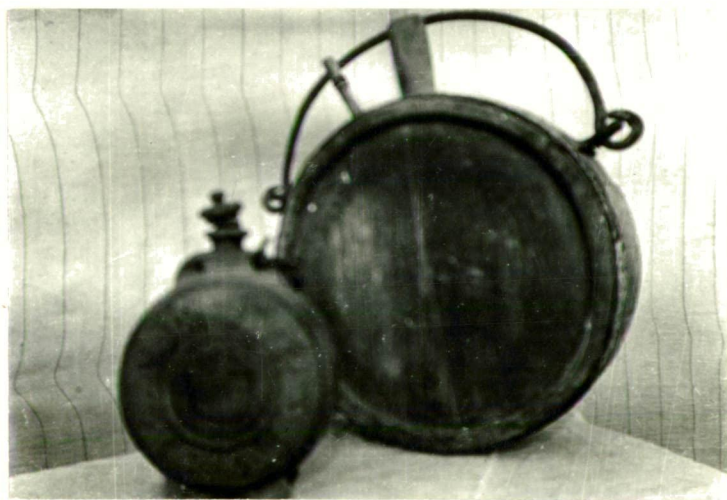
14.

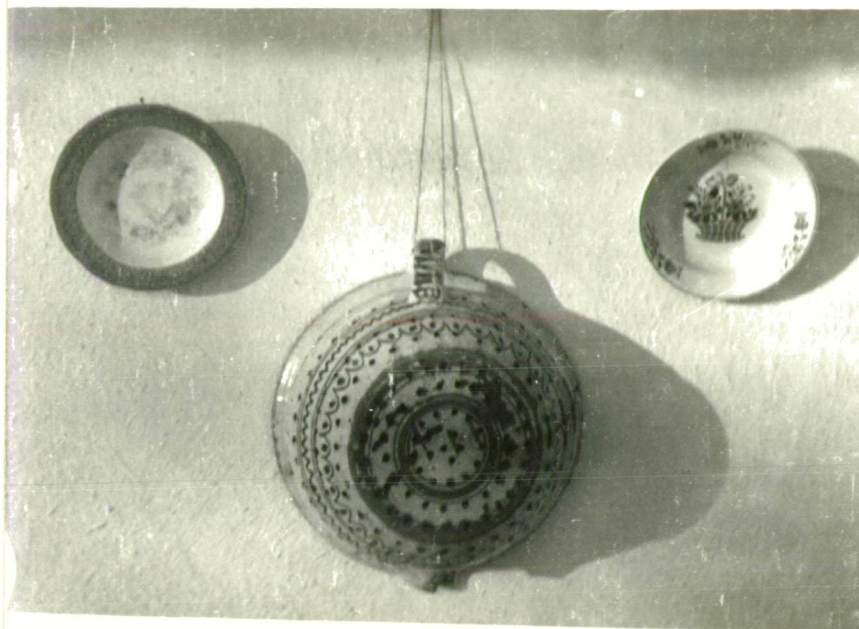
15.

16.

17.

18.

19.

15-65/1983. bks z.

Tárgy: Kőrmendi János
..... doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Szántó Imre elvtársnak
tszv. egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Körmendi János: Nagymajláth története megtelepedésétől az örökváltsági szerződés megkötéséig

című doktori értekezését tisztelettel felkértem, hogy azt megbirálni sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét felhívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálathoz elkészítése után szíveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1983. ápr. 18.

def'24 10/24

A kiadmány hiteles:

Shopp'one' foun'we
foel'oadó

Kapták: Dr. Szántó Imrő prof.

Dr. Kristó Gyula prof. . . . társbíró